

ספר
תורת
חובות
הלכות

ספר
תורת חובות הלבבות

ספר תורת חובות הלבבות לרבנו בחיי בן יוסף אבן פקודה

בהרצאה תמציתית
עם מבוא והערכה
מאת
ש"י איש הורוויץ

ברלין תרפ"ב
בהוצאת "ידי שער פערלאג"

המעטפה מצוירת בידי מנחם בירנבוים.

Copyright 1922 by Jüdischer Verlag G. m. b. H., Berlin.

בימי נדודי הרבים בשנות המלחמה התעוני מאורעות הומן לבוא עד אוקראינא. לעיר חרקוב, ולהשמיע שיעורים בפלוסופיא הדתית של ימי הבינים לפני תלמידי הקורסים הפרגוויים, שעברו לשם מגרודנא.

השיעורים ההם נתנו לי האפשרות ללמד מפי הנסיון את אופני ההרצאה של ספרי גדולינו במקצוע המחקר הדתי. מהתוצאות של אותו הנסיון למדתי לכוון את דברי בהרצאה תמציתית, שתתן להשומעים, וגם להקוראים, את כל עניני הספרים ההם בקצור נמרץ, בעזיבת הפרטים היותר, שהם אמנם דרושים ונחוצים בשביל מומחים, אבל אפשר בלעדם לתלמידים ולקוראים סתם, שאין שעתם פנויה לעיין בכל הספרים ההם מראשם ועד סופם, כמו שהם, עם כל המון הביאורים הסובבים אותם. על ידי הרצאות תמציתיות כאלה למדו תלמידי במשך זמן קצר לעמוד מדעתם על תכניתם של אותם הספרים כהוגן ולסמן את הזרמים השונים של מהלך המחשבה הישראלית, שנתבטאו בספרי המחקר הללו, להבחין במה הם שונים ונבדלים זה מזה, ואיך התגלתה השפעת כל אחד מהם על התפתחות היהדות במשך כל מאות השנים עד זמננו.

הרצאה תמציתית כזו מספר "חובות הלבבות" של רבנו בחיי אבן פקודה אני נותן בזה. השתדלתי להרצות בדיוק היותר אפשר

את כל תכנית החבור המפורסם הזה, בשמרי עם זה גם את סגנונו בתרגומו של ר' יהודה אבן תבון, לפי שהתרגום הזה היה משמש בכל הזמנים מקור ובנין-ראב לכל החוקרים והמעיינים, ובו השתמשו וממנו לקחו ציטטים בכל התקופות. אלא שהרשיתי לעצמי לפעמים לשנות איוז מלה במקום הצורך, כדי להקל על הקורא את קריאת הספר, בלי פירושים (לרוב הכנסתי את השנוי בסימני הסגר). את המבטאים היותר אופיים הטעמתי בפורר אותיות. והיה זה לתועלת לאותם מן התלמידים שיעסקו בתולדות התפתחותו של הסגנון העברי ודרך השתלשלותו בתקופותיו השונות.

לאותם מן התלמידים, שירצו להקדיש זמנם להמשכת המחקרים במקצוע הפלוסופיא הדתית, ישמש ספרי בתור מפתח לעמוד על ידו על סדר הדברים ותכנית העיונים אשר לפניהם, בשביל

להכנס אחרי כן אל שערי הספרים של גדולי המחשבה

העברית פנימה. — כדי להראות על מקומו של

רבנו בחיי בשלשלת ההתפתחות של המחשבה

העברית וערכו להתפתחות היהדות הדתית

אני מצרף לזה מבוא והערכת הספר

„חובות הלבבות“ — את הנוסחאות

השויות על פי ההוצאות השונות

של הספר, וגם על פי

הוצאתו של ד"ר

יהודה.

ש"י א"ה

אלול, תרפ"א.

ברלין

רבנו בחיי בן יוסף אבן פקודה

א

הישיבות הגדולות בארץ בבל, ישיבות מתא מחסיא (סורא) ופומבדיתא, נשמו. תקופת הגאונות באה עד קצה. אחרוני הגאונים ראו בעצב וביגון גחלת ישראל הנשארה הולכת וכבה, ואולת ידם להושיע. שבת מושלים של ראשי-גולה, צל שלטון של נשיאות, שהיה לו לעם ישראל בגלות בבל, עבר ובטל אף הוא... הגלות, שבתחלה כאלו עוד נשאה פנים לעם, שאך זה עתה גרש מאחותו, מנחלת אבותיו, וכאלו הביאה עדין בחשבון את מצב-נפשו המיוחד, נפש אציל שירד מנכסיו, התרגלה לאט לאט להביט עליו כעל נבזה ומתעב גוי, שבודאי לא לחנם נמש את אדמת מולדתו, אלא שלא היה מכשר לחיות חיים מדיניים-תרבותיים בלי אפטרופסות של אחרים... אף עם ישראל בעצמו, שבראשונה, בעוד זכר מחמדיו מימי קדם היה יוקד בלבו כיקד אש, היה מנסה מזמן לזמן לנתק את כבלי שעבודו ולהתפרץ ממסגרותיו הסתגל לאט לאט אף הוא אל מצבו הגלותי והשלים עם הרעיון, שהגלות גורה היא מן השמים שאין לשנותה ואין לדחוק את הקץ עד אשר ישקיף ה' וירא... תקות השחרור והגאולה הלכה הלך ורפה מיום ליום. היהודים המפורים, שישבו אז ברבם במצרים ועל גדות הים התיכון, חדלו לשלח תרומותיהם לכלכל את המרכז הרוחני האוטונומי, כביכול:

אשר בבבל. לא הועילו כל תחנונים וכל איומים מצד הגאונים ומצד הנשיאים ראשי-גלותא. היהודים נואשו או מכל תקוה לשחרור ומסרו את כל דבר הגאולה בידי שמים. או ירד חשך לעולם והגלות חדלה לגמרי להתחשב עם בני ישראל כעם עם, שיש לו שאיפות מדיניות לשחרור ולחיי-לאום, אלא כעם גוי-קן קן, מפור ונדח, ממשיך וממרט, שאין לו כלום בעולמו, אלא תורה ותפלה — וקצת משאומתן ...

אמנם קוֹיאורה הופיעו אז לעם ישראל מארץ ספרד. תחת ממשלת הערבים הנאורה, בשנות המאה העשירית והאחת-עשרה למספר הרגיל (המאה השביעית והשמינית לאלף החמשי למספרנו) עתקו גם גברו היל רבים מבני עמנו בשירה ובפלוסופיא, במחקר ובמדעים. הפלוסופיא היונית, שמצאה לה גואלים, מעתיקים ומפיצים בשפה הערבית, אצלה מרוחה גם על רבים מבני ישראל, שהתקרבו אז אל התרבות הערבית, ונעשו אף הם סרסורים הגונים לחכמת יון באירופה. גם השירה הערבית, שדרכה אז עז ותף ותפרה ותגיע אל מרום גבהה, השפיעה אז הרבה על בני העליה שבעמנו, בעלי הנפש הפיוטית. נראה אז כמו שתוף רוחני בין חכמי ומשוררי המשלמים ובין חכמי ומשוררי ישראל. כמעט שאפשר היה אז להעלות על הלב, שתעשה ספרד ברבות הימים למולדת שניה בשביל העם העברי, שקאה אותו ארץ-מולדתו הראשונה. כמעט שחדלו אז כבר לחלום על היציאה מן הגלות. והחושב-המשורר הלאומי מתאונן אז: „ואין דבורנו והשתחונו להר קדשו, והמחזיר שכינתו לציון וזולת זה אלא כצפוף הורזיר והפפוגי, שאין אנו הושבים על מה שנאמר בזה ובוולתו“⁽¹⁾. לעין בוחנת אפשר היה כבר אז לראות מראש את נתיבות הרוחות בקרב בני ישראל, שחיו ושפעלו בקרב תרבות זרה להם מבלתי האחו בתוכה, ולדעת ולהכיר שקרני אור אלה שורחו להם מספרד קרני אור מתעה הן, שלא תרומטנה עם ולא תגברנה רוחו ולא תשחררנה נפשו, כי רק „תלושים“ יוכו באור זה מן ההפקר, יוכו

(1) הכוזרי, מאמר שני, סי' כ"ד, ונשנה שם במאמר שלישי, סי' ה'.

וילכו להם אל אשר ילכו, אל המרחב הגדול של העולם החפשי. החי, שאת תרבותו ינקו וספגו לתוכם, והשאר, העם כלו, ישאר בתוך בצת-הגלות בלי רצון ובלי שאיפה לחיים עצמיים. אפשר היה כבר אז לבעל חוש רית מחדד להריח את אורם המיוחד של ימי הבינים הקודרים ההולכים ומתקרבים ואת אורו המזהם של הגיטו, כמו שנתגלה לפנינו אחרי כן בכל כעורו ונולתו במשך של כמה וכמה מאות שנה.

ובתוך סביבה זו של היהדות הספרדית חי ויצר רבנו בחיי בר יוסף אבן-פקודה הדגן⁽⁹⁾. אף הוא, ככל חכמי ישראל של תקופתו.

⁽⁹⁾ מקורות רבנו בחיי לא נודע לנו מאומה. אף שנת הולדתו לא נתבררה כראוי. יש שרושמים אותה באמצע המאה ה"א למספרם, ויש שמאחרים אותה עד המאה ה"ב (לערך ד' אלפים תש"נ — ד' ת"ת). ויש שדוחים אותה לזמן עוד יותר מאוחר (ד' תת"נ או גם ד' תת"ק). משערים, שחי בסרגוסה אשר בספרד, ושם היה דגן (מורה באיסור והיתר, או גם מנהיג ושופט).

חוץ מהספר „חובות הלבבות" מיחסים עוד לרבנו בחיי ספר אחד שנמצא בכ"י עברית באוצר הספרים הלאומי בפריז ונדפס בתרגום עברי ע"י ברוידא בשם „תורת הנפש", והוא כעין באור מפרט לשירו-תוכחתו „ברכי נפשי", הבא בסוף הספר „חובות הלבבות", ובו הגיונות הניאופלטוניים עם מוסר היהדות, כפי הבנתו ודרכו בקדש, ממוזגים ומרכיבים יחד. אבל עדין לא באו החכמים לכלל הסכם, שספר זה הוא באמת לרבנו בחיי.

חוץ מהשיר המפורסם „ברכי נפשי" שזכרתי, שנכתב עברית מאת המחבר עצמו, מזכיר רבנו בחיי בספרו „חובות הלבבות" (שער אהבת ה', פרק ו'), שחבר גם תחנה-בקשה בעברית ושהוא מצרפה לס' „חובות הלבבות" בסופו. ועד עתה נשמטה מכל ההוצאות של ספר חז"ל. אבל היא נמצאה בסדר בני רומי בכ"י על קלף וגם באוצר הספרים שבפרמא, ושד"ל ראה איתה, ועתה נדפסה בשלימותה בהוצאת ראם בוויילנא בשנת תרע"ד בסדר „אוצר התפלות". החכם ב"ג מפריז ראה עוד כסליחות כ"י בטוניס תחנות ממנו, והעתיק איזה מהן ומסר אותן לידי החכם שניאור זקש (אולי הן אלה עצמן שזכר שד"ל?). לפי דבריו, גם הפיוט „ברח דוד" ליו"ט ראשון של פסח מעשה ידיו הוא של רבנו בחיי (ממכתב ב"ג לדוד סלוצקי בנוספות לספר „חובות הלבבות", ורשוי תרל"א), ויותר מזה לא נודע לנו ממנו כלום.

ויש להבדיל בין רבנו בחיי זה לרבנו בחיי ברבי אשר, בעל הפירוש על המקרא, שחי גם כן בסרגוסה כמאתים שנה לאחריו, — זה, שהספר העממי „צאניה וראינה" השתמש בו כל כך הרבה.

כתב את דבריו ערבית, מפני שרוב העם דברו בהם וחשבו אותה לשפת המולדת שלהם. כל תרבותם של משכילי התקופה ההיא בישראל היתה תרבות לא־מקורית, כי לא רוחם יצרה ועל אדמת זרים גדלה ושלחה פארותיה. בתוך אותה התרבות השאירו בני ישראל לעצמם רק קרן־זוית אחת, שעין־זור לא תחדר שמה — את אמונתם ודתם. וכשחפצו להביט אל עצמם ולהתיחד עם צור ישראל, בה מצאו מקלט לנפשם. אבל אזי ואבוי לנפש זו, וכמה צער ומרה היתה נושאת כבר אז בחבה! שבורה היתה ורצועה, לא נשאר בה מתוב, דקדוקי הלכות, דקדוקי עניות של רוח, אסכולסטיקה תלויה על בלימה, השתעבדות לאותיות, בלי מרחב וכלי אור וכלי הדות החיים — זו היתה מנת גורלה של נפש האומה.

כשבא רבנו בחיי לכתב את ספרו „חובות הלבבות“, ראה לנגד עיניו את המכשלה של אותה האסכולסטיקה הרבנית והתקומם נגדה בדברים חריפים. אמנם גם לפני זה היו הקראים מתנגחים ומתעצמים נגד הרבנים התלמודיים ועומי נפשם ונגד דקדוקי־הלכות שלהם והשפילו ערכם עד למאד. אולם אלה הן היו אויבים, שאפשר היה לחשד בהם, כי באיבה הדפוס. והן אף הם בעצמם לא נקו מפלפולי והלכות ודקדוקים יתרים, מבלי להרגיש את הקיסם והקורה שבין עיניהם הם. אבל דברי רבנו בחיי יצאו באמת מלב כואב, הנחלה על מומי הרבנים חבריו — הן הוא בעצמו היה דקן! — שלא ראו את המאור המוסרי ואת התוך הרוחני שבתורה ובדת. הוא מתמרמר מאד על הרבנים, „שהטריחו את עצמם להבין דברי אנשי התלמוד ולהתיר ספקותיו ולפתוח סתומותיו לקנות בזה השם והתפארת והם מתעלמים מחובות הלבבות ואינם מתעוררים

⁽³⁾ בהקדמה לספר „חובות הלבבות“: „בלשון הערבי חברתי את ספרי מפני שהוא קרובה להבין לרוב אנשי דורנו“. ור' יהודה אבן חבון מתרגמו של הספר לעברית, מוסיף עוד: „שרוב החכמים והגאונים „בגלות מלכות ישמעאל בבבל ובארץ ישראל ובפרס“ היו כותבים את חבוריהם „בפירוש המקרא ודתלמוד“ ואפילו „קובצי שאלות ותשובות“ שלהם בלשון ערבית, מפני שכל קהלות ישראל אשר היו במקומות הרם מדברים בלשון הדיא (בפתחתק).

למפסיד המעשים, כלו ימיהם בידיעת הענינים הנכרים (הורים ורחוקים מן המציאות) מתולדות הדינין והור הקשה מפסקי הדינין וזכרו מחלוקת בעלי התלמוד בחדושים הנופלים בדינין והתעלמו לעיין במה שאין להם רשות להתעלם ממנו מעניני נפשות, אשר הם חייבים לחקור עליו" (שער עבודת אלהים, פרק ד'). והוא מספר לשבתו של אחד החכמים, שנשאל מאת אחד הלומדים על שאלה נכרית (ורה) מענין דין הגרושין, שהשיב את שואלו: "אתה האיש השואל על מה שלא יויקנו אם לא ידענו, הידעת כל מה שאתה חייב לדעתו מן המצוות, אשר אינך רשאי להתעלם מהן ואין ראוי לך לפשוע בהן, עד שנפנית להשוב בשאלות נכריות, אשר לא תקנה בהן מעלה יתרה בתורתך ובאמונתך ולא תתקן בהן מעוות נפשך" (הקדמה). והוא מוכיח את הרבנים על עסקם בדקדוקי הלכות ועל בלוחם את זמנם באסכולסטיקה יבשה זו ללא־פרחים וללא־פרי, ואומר, שלא כך נהגו קדמונינו: "שיותר היו וריוזים ומשתדלים בחובות עצמם ממה שהיו משתדלים בתולדות הדינין והשאלות הנכריות המסופקות, והשתדלותם היתה רק בכללי הדינין, ואחר כך היו משתדלים לברר מעשיהם וחובות לבותם, וכשהיתה באה לידם שאלה נכרית מתולדות הדינין היו מעיינים בה בעת ההיא (כלו) בשעת הצורך, בדרך הסברה, ומוציאים את דינה מן העיקר שהיה בידם, ולא היו מטרידים דעתם עליה קודם לכן" (שם).

וכדי להסיר המכשלה הזאת, וכדי להכניס גון חדש לתוך החיים האפורים והיבשים של הרבנים ולתת תכן חדש, איזו רעננות של קדושה, לחיי האיש הישראלי, יצא רבנו בחיי בספרו "חובות הלבבות". לא לשם מחאה נגד התלמוד והרבנים ולא לשם קנתור וקטגוריה נגדם, שהרי הוא בעצמו מאמין היה בקדושת התורה והמצוה של התלמוד והגאונים ונושאי־כליהם, אלא רק לשם תוספות־קדושה, להוסיף מקדש על החל, להאיר באור צנוע וזך וטהור את חיי הנוגים של היהודי, לרומם את מעשיו ולהעלות את חיי חולין שלו למדרגה מוסרית־רוחנית נעלה.

לתכלית זו הוא מגולל לפנינו בספרו תמונה נהדרה מחיי האיש
ההולך וצועד במעלות הסלם האלהי לנכח אור עליון, ההולך
ומתרום ממדרגה למדרגה, עד הגיעו למרום הפסגה, ששם ארץ
ושמים נשקו...

ב

רבנו בחיי היה הראשון, ועד עכשיו גם היחיד, שהעמיד שיטה
משכללת של מוסר התי בעמנו. לא דקדוקי הלכות, אף לא היקשים
עמוקים פלוסופיים בעקדם, אלא תורת מוסר הנובעת מתוך רגש
ריליגיוזי עמק, מתוך בקשת אלהים בכל פנות העולם, רגש הנובע
ממעמקי הנשמה ועולה ומתרום עד לידי כסא כבודו של יוצר
הכל. הוא הביא לידי שכלול שיטתי על פי דרכו את כל ההשקפות,
הפתגמים והמאמרים המתיחסים לכך, הנמצאים בכתבי הקדש
בתלמוד ובספרים שונים מבני עמנו שקדמוהו¹. גם השתמש בדברי
חסידי אומות העולם והכמיהה באופן שיטתו באתיקה מתבססת,
לפי דברו, על שלשת היסודות הללו: על התורה הכתובה, על
התורה המקובלת (תורה שבעל-פה) ועל המושכל, כפי מצב
המדעים בזמנו.

כפי שאפשר לראות מתוך הרצאת הספר כלו, אף רבנו בחיי,
כמו רבי יהודה הלוי בן זמנו, לא העמיד עיקרי אמונה ליהדות,

¹ בהקדמתו לספרו הוא אומר, "שלא מצא בכל ספרי חכמינו עד זמנו שום
ספר מיוחד שיהא כולל ערשיה ופרקיה של חכמת המצפון והיא חכמת חובות
הל בבות". דקדק בלשונו לאמר, "ספר מיוחד", מפני שמאמרים בודדים בנושא זה נמצאים,
חיץ מכתבי הקדש, גם במשנה בפרקי אבות, גם בספרו של רבנו סעדיה גאון, "האמונות
והדעות", שהמאמר העשירי מסנו מקדש כלו להנהגות האדם ולתורת המדות, ובו
אנו מוצאים כמעט את כל יסודי העשרים של רבנו בחיי בשמותם ועל תכונתם, אלא שהם
באים למקוטעים וכל סדר שיטתי אין בהם. בתלמוד גם כן מפוררים במקומות
שונים פתגמים ומאמרים בעניני חובות האדם והנהגתו, שרבנו בחיי השתמש בהם
בספרו לצרך שיטתו הקבועה והמסודרת.

למרות מה שהעריץ מאד את הגאון רבנו סעדיה וזמיעץ לקוראי ספרו להעזר בדבריו "שהם מאירים השכל ומחדדים הבינה ומורים הפתי ומורוים העצל" (בהקדמתו), ולמרות מה שהגאון רבנו סעדיה הספיק, כמאה שנה לפני רבנו בחיי, להעמיד שרשים בתור יסודי הדת הישראלית, שאמנם גם רבנו בחיי לא כפר בהם וגם הזכירם בספרו⁶, אבל לא בתור עיקרים (יוצא מן הכלל הוא רק יסוד היחוד, שעליו נדבר בסמוך). חיי האיש הישראלי על-פי התכנית של ספר "חובות הלבבות" מחדדים וספוגים כלם אמונת-אמן, רוממות-אל והדרת-קדש, עד שאין מקום להגדרות הגיוניות של "חכמת הדבור", לחלוקת עניני הדת והאמונה לעיקרים ולטפלים. מקשה אחת כלם – מוסריות טהורה ונעלה, וכל החיים על ציר אחד יסובו בלכתם – על אהבת אלהים וקדושתו בעולמו. אין כאן לא עיקר ולא טפל. יש בחיי האדם רק מדרגות של התפתחות והשתלמות מוסרית, שעליהן האדם צועד ומתרומם מדרגה למעלה ממדרגה בסלם האלהי, סלם הקדושה והפרישות. אבל תכלית אחת ומטרה אחת לכל מעשי האדם מראשיתם ועד אחריתם – להתקרב אל האלהים ולהתקדש בקדושתו.

הוא אומר: "וכאשר יהיה הענין הזה – שיש אלהים משקיף עליו – שב אל רעיון המאמין תמיד ויחשב המאמין תדיר עם נפשו עליו, יהיה הבורא יתברך נמצא עמו במצפוניו, יראהו בעין שכלו ויהיה ירא אותו תמיד ומרוממו ובוהן את מעשיו וחוקר את פעליו בהנהגת בריותיו, המעידות על גדולתו ורוממותו וחכמתו ויכלתו. וכאשר יתמיד על זה יניח הבורא לו מעצבו וירגיע לבו מפחדו ויגלה לו סודות חכמתו וישים עיניו על הדרכתו והנהגתו ולא ינחשו לעצמו וליכלתו. כמו שאמר במומור ה' רעי לא אחסר עד סופו (...) גם כי אלך בגיא צלמות לא אירא רע כי אתה עמדי, ויהיה במדרגה עליונה ממדרגות החסידים

⁶ זולת היסוד של אמונת הגאולה האחרונה והמשית, שלא הזכירו כלל ועל זה נדבר להלן.

ובמעלה הרמה ממעלות הצדיקים, ויראה מאין עין, וישמע מבלי אוזן, וידבר בלי לשון, וירגיש בענינים מבלתי חושים, וישער בהם מבלעדי הקשה... תולה רצונו ברצון הבורא ואהבתו באהבתו". (שער חשבון הנפש, פרק ג', סי' י').

ושם: "כאשר תעשה זאת בלב נאמן ובנפש ברה יאור שכלך ותראה הדרך אל כל המעלות הרמות ולא יהיה ליצר דרך להגיע אליך ולהשיאך, ותהיה בתכונת סגלת האלהים ויתחדש לך כח עליוני נכרי (נר ומופלא) לא ידעתו בכל אשר הרגלת בו מכחותיך, ואז תכיר הענינים הגדולים ותראה הסודות העמוקים בוך נפשך ובר לבך וחוק אמונתך, ולא תפרד משמחה מתמדת בעולמך ובאחרייתך לעצם מה שהשקפת עליו וגדל הסוד אשר יגלה לך... ויפתח לך שער המעלות ויגל המסך המבדיל בינך ובין חכמת הבורא מעל עיניך, וילמדך האל ית' חכמה רמה ומעשה מועיל, ויתן לך כח אלהי" (שם פרק ד').

ועוד: "מנהגי אוהבי ה' שידעו אלהיהם והכירו חפצו בהם והנהגתו אותם וכי הוא מנהלם ומכלכלם... ונתברר להם והאמינו כי כל עניניהם ותנועותיהם נוהגים בגזרות הבורא ית' וחפצו או עמדו מבוחר בענין מעניניהם יותר מזולתו ובטחו על הבורא שיבחר להם הטוב והנכון מהם... וחדלו מכסוף לעולם ולרזביו.. ועזבו עניני עולמם והנהגת גופיהם... ופנו נפשותם ולבם לעניני תורתם ועבודת אלהיהם לכבודו ורוממותו וגופותם בארץ ולבבותם בשמים... עובדים אותו עם המלאכים הקדושים בשמי השמים, נמסו התאוות מלבם... ואנשי המדרגה הזאת קרובים מכל אדם אל מדרגת הנביאים הברים והזכים החסידים אשר קורא אותם הכתוב "אוהבי ה' ואוהבי שמו" (שער אהבת ה', פרק ו').

בשער הבטחון הוא הולך ופורט אחת לאחת את כל מדרגות הבוטהים בה' מדרגה למעלה ממדרגה, ומסיים את דבריו: "וכאשר תחזק הכרתו באלהים יותר ימאס בעולם הזה

ובסבותיו (כלו) בבקשת סבות ואמצעים לחיי העוה"ז ויברח
 במחשבתו ונפשו וגופו אל האלהים ית' וישתעשע בוכרו בבדידות,
 וישתומם (כלו) ירגיש עצמו משומם ועזוב) מבלי המחשבה
 בגדולתו ואם יהיה במקלות לא יתאוה כי אם לרצונו ולא יכסף כי אם
 לפגיעתו. תטרידהו שמחתו באהבתו משמחת אנשי העולם
 בעולם ושמחת אנשי עולם־הבא בעולם־הבא. וזאת היא
 העליונה שבמדרגות הבוטחים מהנביאים והחסידים
 וסגולת האלהים הזכים, והוא כמו שאמר הכתוב: לשמך
 ולוכרך תאות־נפש" (סוף שער הבטחון).

ג

מתוך שאיפה ריליגיוזית כזו אל תכלית השלמות, שאיפה
 הרואה את עובדי־האלהים האמתי בתור בר־עליון, המתהלך בין
 כוכבי מרום שם בשמי מעלה, נהנה מזיו השכינה וקרבת אלהים
 ואהבתו כל הניגו וששונג. — מתוך שאיפה אידיאלית כזו, שכל ספר
 "חובות הלבבות" מלא ממנו, מתבארים לנו כל הנגודים שאנו
 מוצאים בין השקפת עולמו האוניברסלית של רבנו בחי
 לבין השקפת־עולמו הלאומית של בר־זמנו, רבי יהודה הלוי.
 כשהאדם מתרומם לידי אקסטה ריליגיוזית עד כדי לשכת את
 כל העולם השפל עם כל המונו ושאונו, כשכל ענינו וקנינו
 של עולם־עובר זה מטשטשים ונעלמים מנגד עיניו, כאבק פורה
 זה שאין לו כל עמידה, אין מן הפלא אם הוא מסית דעתו גם
 מכל אותן המחיצות וההגבלות, שהעמידו להם בני האדם בארץ
 כדי להבדיל בין עם לעם ובין איש לאיש. הוא מביט על כל
 הטסכים והגדרים הללו כעל פרטים קלים, לפעמים בלתי חשובים
 ולפעמים גם בלתי מובנים לו כלל. האקסטה הריליגיוזית מנטלה

מנשאה את האדם למעלה, מגדלתו ומרומטתו על כל המעשים ועל כל אותן היחוסיות ומקרבת אותו אל יסוד היחוד המוחלט, אל האוניברסליות הגמורה, אל מקור האהבה וחיי העולמים. היחוד הגמור, יחוד האלהים והעולם ויחוד המעשה — זה הוא חוות הכל ואפס בלתו. מה שנמצא מחוץ לזה אין כל ערך לו ואין כל חשיבות לו. הכל הולך ומתכלל, הולך ונבלע ביחוד המוחלט — ראשית ואחרית כל מחשבה וכל מפעל...

ר' יהודה הלוי רחוק היה מאקסטוזה ריליגיוזית כזו. רגליו עמדו תמיד על האדמה. אפילו באחרית ימיו, כשנפשו כבר נטתה לערב והוא התליט "שלא לפייט יותר" על האהבה בתענוגיה ועל כוס יין כי יתאדם מפני שהאיש הרוצה לנכות מחשבתו ונפשו "מוצא היוק מהתעסק בשירי אהבה" (הכוורי מאמר ב' סי' ס'), עם כל זה עוד עמד טעמו בו והקרקע עוד לא נשטטה מתחת רגליו. לפיכך שונה היא אצלו לגמרי הגדרתו של עובד־אלהים משהיא אצל רבנו בחיי.

"מנהג העובד אצלינו — הוא אומר — אינו נגזר (נחתך וניטל) מן העולם, שלא יהיה למשא עלינו ולא יהיה למשא עליו וימאס החיים, שהם מטובות הבורא... אבל אוהב העולם ואריכות הימים, מפני שהוא מקנה אותו העולם הבא... בהמצא השכינה בארץ הקדושה בעם המוכן לנבואה היו אנשים נפרדים ושוכנים במדבריות, מתחברים עם מי שדומה להם, לא היו מתבודדים לגמרי — והם בני הנביאים. אך בזמן הזה ובמקום הזה והעם הזה ואין חוון נפרץ עם מעוט החכמה הקנויה והעדר החכמה ההיא הטבעית (הנבואה), מי שהסכים עצמו להנזר בפרישות כבר הכנים נפשו ביסודין וחלי נפשי וגשמי ותראה עליו דלות החליים ויהיו סבורים בני אדם שהיא דלות הכניעה והשפלות, וישוב נאסר מואם בחייו מפני קיצתו במאסריו ומכאוביו, לא מתאוותו לבדידות... הלא ישאר מתחרט על מה שקשר נפשו אליו ויוסית

בחרטתו רחק מהענין האלהי אשר טרח להתקרב אליו. (הכוזרי, מאמר ג' סי' א').

ומתוך הנגוד הזה בהגדרת תכונת העובד מבצבצים ועולים גם כל שאר הנגודים שבין השקפת עולמו של רבנו בחיי להשקפת עולמו של רבי יהודה הלוי בבחינת היהדות. בשביל ר"י הלוי אין יהדות אלא גזעית-ארצית, ולפיכך הוא מעמיד את כל עולם היהדות על שתי הנחות מוקדמות, המשמשות כיסודות לה: על ההכשרה הגזעית-הלאומית ועל הכשרת הארץ, ורק בצרוף לשתי אלה תבוא העבודה הדתית להשלמת שכלולו של האדם היהודי. ואומר בהחלט, שהעיקר הוא הגזע ולא רץ, עזר בזה עם (בצרוף) המעשים התוריים (הכוזרי, מאמר שני סי' י"ב), ולפיכך אי אפשר שיגיע היהודי לתכלית השלמות שהוא מוכשר לה מצד גזעו אלא בשעה שתהיה "עבודת הכרם על הר ידוע", ולפיכך גם אין תקוה לו להגיע עכשיו, כשנחרקנו מעל אדמתנו וממקור חיותנו, אל הענין האלהי⁽⁶⁾. לא כן רבנו בחיי, בשבילו אין כל צורך ליהודי לשם השגת השלמות הראויה בשום תנאי מיוחד חוץ מקרבת ה' לבדה ואהבתו, כי בה כל האדם ובה הודו ותפארתו. ולא עוד, אלא שכנראה לא החשיב רבנו בחיי כלל את היסוד הלאומי, הגזעי הארצי של עם ישראל. הוא מדבר על נתינת התורה לישראל לא כמו שמדבר ר' יהודה הלוי, כעל איזו הופעה המיוחדת במינה, בשביל העם המיוחד במינו, עם הסגולה. סגנונו של רבנו בחיי בזה כמעט שצורם את האזן של אדם מישראל בעל הרגשה לאומית עמוקה. הוא אומר: "בכל דור ודור מתחדשות סבות לעם זולת עם אחר ליחדם בטובה מאת ה' יתעלה וצריך בעבודה שיתיחדו גם הם בתוספות עבודת הבורא מבלעדי שאר העמים, ואין דרך לדעת זאת מצד השכל בלבד... ועל כן נוסדו התורות". (שער עבודת אלהים, פרק ג'). הכל בלשון רבים.

⁽⁶⁾ "לא יתכן לסגולה הזאת (לעם ישראל) להגיע אל הענין האלהי מבלעדי המקום הזה (ארץ ישראל), כאשר לא יתכן שיצליח הכרם מבלעדי ההר הזה" (הכוזרי, שם).

ובמקום אחר הוא אומר: "המורה עבודת אלהים – ממלא מקומו של הנביא לפנים – אין דור מן הדורות ריק ממנו. כי בכל הדורות ובכל הארצות לא יחסר קורא אל אלהים ואל עבודתו" (שער התשובה, פרק ו'). מבטאים מפליאים באמת בסגנונם מצד "האוניברסליות" שבהם! ובאמת איזה צורך יש לו לאדם למצוא לנפשו אחיזה בארץ ידועה או גם להתילד על אומה ידועה. בשעה ששערי העבודה האלהית לא ננעלו בפני כל באי עולם? ומי שחפץ קרבת אלהים באמת, הוא הולך ומתרום אליו לחוות באור פני עליון והוא נכנס תחת כנפי השכינה ויושב בסתר בצל שדי. ומה לו ארץ? ומה לו עם? ומה לו כל הנעשה באדמה זו השפלה, הקלה, שם מתחת, עם כל ספרי יוחסין שלה למשפחות הגוים ללשונותם בארצותם?

רק מצד הדבר הזה, מצד שהוא מעמיד את כל תכלית השלמות על קרבת ה' לבדה, כי היא כל האדם, ומסיח את דעתו לגמרי מן היסודות הארציים שביהדות, אפשר להסביר את החזיון הנפלא שאנו מוצאים בספר "חובות הלבבות". בשום מקום בספר זה אין זכר לתקות הגאולה המשיחית, למרות מה שכבר כמאה שנה קודם לכן העמיד רבנו סעדיה את אמונת הגאולה האחרונה, המשיחית, לאחד מיסודי היהדות והקדיש לזה בספרו "האמונות והדעות" מאמר מיוחד – המאמר השמיני – ובה בשעה שאת כל שאר יסודות האמונה הישראלית שהעמיד רבנו סעדיה וזכר רבנו בחיי בספרו כמה פעמים (ואם גם, כמו שאמרנו, לא בתור יסודי דת, וזאת יסוד היתור בלבד), הנה על אמונת הגאולה האחרונה, על התקוה המשיחית, עבר בשתיקה גמורה. ולא זה בלבד, אלא שבכל ספר "חובות הלבבות" לא תמצאו אף פעם אחת שם ציון וירושלים, למרות מה שהספר מלא פסוקי הנביאים בכל שער ושער ובכל פרק ופרק, כשהדבר נוגע למה שהמחבר חפץ לקבוע בו מסמרות, כאלו אין הובה לבבית כלל לשאף לשחרור לאומי

ולגאולת הארץ הלאומית^(ז). כאלו אין כדאי בכלל לדבר על תקוות ארציות אלה. שלהן שואף הלב היהודי. שלהן נושא ההמון הישראלי את נפשו מאות ואלפי שנים. בשעה שלפנינו תכנית יותר רמה ונעלה לשלמות האדם והיהודי? . . .

כי לא מפי ההמון אנו חיים, כשאנו באים לקבוע תכנית לשכלול האדם, לבקש מסלול ודרך לעבור גאולים. כי רק "האנשים היחידים נושאי הפרישות המיוחדת", שכל שאיפתם היא לחוות בנעם ה' ולהשתעשע באהבתו ויחודו, "הם הרופאים לאמונה". "והם דומים בעולם לשמש שפושטת אורה בעולם עליונו ותחתונו. כי היא מאירה מה שלמעלה ממנה כמו שהיא מאירה מה שלמטה ממנה" (שער הפרישות פרק ב'). ההמון אינו מורה דרך להמעולים ולא באמונתו של ההמון יחיו בני העליה, אלא להיפך. אותם היחידים המועטים שחדרו למסדתי ההויה והשיגו את האלהים ביחודו ויחדו אף מעשיהם אליה, אלה הם ששולחים קו אורם על ההמון הרב להאיר להם חשכת דרכם.

וכל זה שוב בנגוד אל רבי יהודה הלוי, ר"י הלוי מתוך שהוא נותן חשיבות מיוחדת לגזע, והעם הוא בשבילו נושא משך הורע של "הסגלה", שעליה מתבססת כל השקפת עולמו. לפיכך הוא מתיחס בכבוד ובחבה אל ההמון הישראלי. מאמין בכחות נפשו הטמונים במעמקיו, שלא יכזבו לו, כמו שנצח ישראל לא ישקר, ואומר, שהנפשות של המוני ישראל, מצד הרגשת האמת הטבועה בהן מתחת למפתן ההכרה, "כאלו מתנבאות באמת" (הכוור, מאמר ד', י"ז), ואמר עוד "שמעלת ישראל לא היתה בעבור משה, אלא מעלת משה היתה בעבורם, כי האהבה לא היתה כי אם בהמון" (שם

(ז) הוא גם קורא תגר על ישוב הארץ, כשהוא נעשה לשם ישובו של עולם. ואומר: "כל אשר נוספה ארץ ישוב נוסף השכל (כל' קרבת אלהים) חורבן, כמו שכתוב: פן תאכל ושבעת ובתים רבים תבנה וישבת ובקרך וצאנך ירביון וגו' ורם לבבך ושכחת את ה' . . . " (הוא מסביר את הכתוב, כאלו בא לאמר, שלא טוב לאכל לשבע ולהרבות בקר וצאן ולבנות בתים רבים בארץ — בארץ ישראל — מדאגה מדבר שמא ירום לבבו . . .) — שער הפרישות פרק ז'.

מאמר ב', נ"ח, מפני שההמון הוא הנושא בנפשו את גרעיני הסגולה באופן שהיחיד איזה שיהיה, ולו אף כמשה רבנו, מקבל השפע הרוחני שלו מהכח הקבוצי הזה דרך צנורות הסגולה הקולקטיבית. ומתוך יחס נפשי ולבבי כזה אל ההמון הישראלי, על כל פשעיו תכסה אהבתו לו. הוא מתפשר אף עם עון הגשמתו את הבורא בציורי אלהות שלו, ההמוניים. ולא עוד אלא שהוא מוצא לאפשר – וגם לראוי – להשאיר את ההמון בתמנו וז' לבלתי התחכם והתחדד בסברות והיקשי הגיון⁽⁸⁾. לא כן רבנו בחיי. מפני שסגלת הגזע לא נחשבה בעיניו לכלום, לא חשב את ההמון הישראלי לנושאה של סגלה מיוחדת ולא נתן לו שום חשיבות. הוא החשיב רק את האישיות הנעלה, את האדם העליון המוסרי, שנתעלה מדרגה למעלה ממדרגה עד לכסא כבודו של יוצר הכל, עלידי התאבקות נפשית תמידית עם היצר ומצודיו הרבים. וכלום יכול אדם המוני לעמוד במחיצתם של אנשי מעלה כאלו? על צד האמת, הרי הוא אינו אלא עובד אלילים ממש. "לא יוכל לעבוד עילת העילות ותחלת ההתחלות, אומר רבנו בחיי, אלא נביא הדור בטבעו (על ידי הכשרה טבעית, אינטואיטיבית, להכיר את ענין האלהות ברוח קדשו) או הפלוסוף המובהק במה שקנהו מן החכמה (על ידי טופתים הגיוניים מושכלים), אבל וולתם עובדים וולתו", כלו' עובדים אל אחר⁽⁹⁾. אנשי ההמון בכלל אינם בני אדם, במובן המעולה של השם הזה, אלא כסילים ופתאים, בהמות ממש. ואפילו כשנתנה תורה להם לא נתנה אלא בתור "הנהגה בינונית", כפתיחה ומבוא אל ההערה השכלית הבאה לאחר כך, לאחר שתחוק הכרתם, שהוא רק היא, ולא התורה, תוכל להביאם למדרגת בחירי עליון (שער עבודת אלהים,

(8) הבורי מאמר ד', ג'–ה', ושם מאמר ב' כ"ו: "מי שקבל את התורה מבלי שיתחכם בה בשכלו הוא מעולה ממי שיתחכם בה וחקר". ומאמר ה' א': "המדרגה העליונה היא כבוד האמונה בלי מחקר".

(9) שער היתוך, פרק ב'. והוא מבאר שם את דבריו: "מפני שאינם מבינים נמצא אלא מורכב", כלו' שמגשימים את הבורא ונותנים לו תאר ומדות של בני אדם.

פרק ג'). ולפיכך גם התנהגה התורה עמהם כמו שמתנהגים עם בהמות, והרחיבה בשבילם הדבורים והמליצות בציורי הגשמה עד כדי שיבינו אותם, כמו שמרבים להאכיל לבהמות מספוא ושעורים הרבה (שער היחוד פרק י'), או כמו "שריקה לבהמות בעת שתות המים, שמביאתן לשותות יותר" (שם).

אפשר להגיד בבטחה, שחלוקת מדרגות זו ביחס להכרת ה' ויחודו, היא היא המחיצה האחת בהשקפת עולמו של רבנו בחיי, שמעמידה חץ בין אדם לאדם ומבדילה את מפלגות בני אדם זו מזו. לא מחיצות לאומיות, לא חלוקי אמונות ותורות, ומכל שכן לא הבדלי מפלגות חברתיות, הבאים מתוך אי-שוויון של קנינים ורכוש, הם הראויים להפריד בין איש לאיש, אלא רק הפרש מדרגה בהכרת ה' ויחודו, כי זה כל האדם. אין מן הפלא איפוא, אם רבנו בחיי מעמיד לחובה על כל אדם לחקור על רעיון היחוד האלהי בדרך העיון והוא אוטר "שהמתעלם מחקור הרי זה מגונה, וכבר חייבתנו התורה בזה, כמו שכתוב: וידעת היום והשבות אל לבבך" (שער היחוד פרק ג' ובהקדמה). והוא מסתייע ביחוד במה שאמר דוד לשלמה בנו "ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך". ומצוין הדבר, שאף בפרט זה, בהבנת הכתוב האמור, הוא מוצא את מתנגדו היותר נמרץ בר"י הלוי האומר: "ונעזוב ראית הקראים במצות דוד לבנו ואתה שלמה בני דע את אלהי אביך ועבדהו, וראיתם מזה שצריך לדעת את האלהים ידיעה ברורה, אבל הזהיר לסמוך על אביו וזקניו להאמין" ⁽¹⁰⁾. מכל האמור למעלה אף מובן לנו

⁽¹⁰⁾ ספר הכוזרי, בחתימתו. כנראה מזה, לא ראה ר"י הלוי את ספרו של רבנו בחיי (נגד דעת החכם ב"ג במכתבו לר' דוד סלוצקין, שנדפס בהוצאת ס' "חובות הלבבות" ורשויו תרל"א), שהרי אלמלא כן רואה היה, שלא הקראים בלבד השתמשו בפסוק זה כדי להוכיח חובת החקירה האלהית, וראוי להעיר, שבזמננו נסתייע בפסוק זה עצמו גם הפלוסוף הרמון כהן להוכיח חובת החקירה האלהית בקרב בני עמנו (בדרשתו בקונגרס הדתי החמישי ובכ"מ ממאמריו), ואף הוא מסביר על ידי זה, שהיתה חלוקת המעמדות בקרב ישראל בין תלמידי חכמים ועמי הארצות, בין היודעים והבוערים בעם, תמיד גדולה ועמוקה הרבה יותר מחלוקת המעמדות הסוציאליים שבין עשירים לעניים.

הנגוד הזה, שרבנו בחיי מטעים ומדגיש ביהוד רישא דקרא (דע את אלהי אביך) ור"י הלוי — סיפא דקרא (דע את אלהי אביך). הפרשה נובע ויוצא מתוך כל השקפת-עולמם של שני חושבינו אלה על ערך האדם ותעודתו בעולמו.

ואמנם נפלא הדבר, עד כמה כל אחד רואה מהרהורי לבו. הנה עשרת הדברות, שהם יסוד מוסד לתורה ולאמונה ושמהם שואב לו כל חוקר יהודי הנחותיו לדרכי עיונו בדת ובאלהות. בה בשעה שרבנו בחיי מוצא בהם סיוע להשקפתו המושכלית האוניברסלית בעניני אלהות, ואומר: שמפני שיחוד האלהים הוא שרשה ויסודה של התורה והוא ראש אמתת הדת, ומי שנטה ממנה לא יתכן לו מעשה ולא תתקיים לו אמונה, מפני זה היה תחלת דברי אלהים אלינו על הר סיני אנכי ה' אלהיך, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שער היחוד, בתחלתו). הנה ר"י הלוי, שאינו נותן חשיבות יתרה לחקירות אלהיות ומסתייע יותר במסורות-אבות הלאומיות, אומר: «וכן פתח אלהים את דבריו אל המון ישראל: אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ולא אמר אני בורא העולם, מפני שזה שייך להדת המיסדת על היקשי העיון ונכנסים בה ספקות רבות»⁽¹⁾. שוב זה מטעים ומדגיש רישא דקרא וזה — סיפא דקרא... באמת אמרו: כל מאי דבעי אינש למיחוי באוריתא חזי!

ד

רבנו בחיי אומר בהקדמתו לספרו, שהוא השתמש גם בדברי חסידי אומות העולם וחכמיהם. ואמנם על רבנו בחיי השפיעה

(1) הכוזרי, מאמר ראשון, מ"ג וכ"ה. רבי אברהם בן-עזרא בפרושו לשמות כ', ב' מביא השקפה זו של ר"י הלוי בשמו, ואת השקפתו של רבנו בחיי לא זכר, הגם שלכאורה היה יותר קרוב לזה האחרון ברציונליותו, והגם שכפי הנראה גם ידע את ספרו של רבנו בחיי, והוא מזכירו פעם אחת בפרושו על התורה (דברים ל"ב ל"ה). בדפוסים המאוחרים נשתכש השם וכא במקומו של רבנו בחיי רב האי.

הרבה הספרות הלועזית של סביבתו. מבין כל חכמי ישראל שקדמוהו, האחד שהשתמש רבנו בחיי בדבריו, הוא רבנו סעדיה גאון. הוא אמנם מוכיר בהקדמתו לספרו גם את שמות הספרים "שרשי הדת" (לר' שמואל בן חפני?) וספר "המקמץ", אבל אלה היו רק נסיונות למקוטעים להכניס את המחקר הדתי לגבול ישראל. הראשון בעטנו שחבר ספר כולל במחקר הדת הישראלית היה ר' סעדיה גאון בספרו "האמונות והדעות". והוא אמנם השפיע הרבה על רבנו בחיי. הוא השתמש לא רק בדעותיו והשקפותיו, אלא לפעמים גם במבטאיו המיוחדים (כמו "אחד האמת" נגד האחד היחוס), וגם במליצות שלמות (כמו "אם ייטיב לה תודה ואם יצערנה - גֶעֱנָה - תסבל"), מבלי הוכיר שם רס"ג. על כל פנים, צריך להגיד, שידע רבנו בחיי גם להשתחרר מהשפעתו במקום שכבש לו דרך לעצמו. כמו בענין תארי ה', שהכניס את מושג השלילה לתארים עפ"י שיטת פלוסופי יוון, בשעה שאצל רס"ג אין זכר מזה, והוא מבאר אותם בדרך העברה והשאלה. וביחוד בענין תקון המדות בחר לו דרך הפרישות הגמורה ונטה מהשקפת רס"ג. אבל כל זה הוא ענין למחקר מיוחד, ואין כאן מקום להאריך.

החכם ב"ג מפארו העיר (ובמכתבו למו"ל "חכמת ישראל" ר"ד סלוצקי, משנת תרל"א), שהרבה דברים משער היחוד ושער הבחינה נמצאים בדברי ציצירו הרומי בספרו *Natura Deorum* "וזה דבר פלא"!)¹². ואולם עוד גדל הפלא שלא נמנע רבנו בחיי מלהביא בשם אחד החסידים דברים המיוחדים לישו הנוצרי, כמו דבריו על השבועה בשער חשבון הנפש פרק ג', י"ו: "אמר אחד החסידים לתלמידיו, התורה התירה לנו להשבע בשם הבורא באמת, ואני איעצכם שלא תשבעו בו לא באמת ולא בשקר", והם הם

(ט) כנראה, לקחם מתוך כלי שני בספרות הערבית, שהיה רבנו בחיי בקי בה הרבה. ובלי ספק גם הפתגמים של ישו הנוצרי באו אליו מתוך הספרות הערבית. בשער חשבון הנפש (פרק ב' סי' כה) הוא מביא בשם אחד החכמים הפתגם, "כאשר לא יתחברו בכלי אחד האש והמים כן לא תתחבר בלב המאמין אהבת העולם הזה עם אהבת העוה"ב", שאלגואלי בספרו מיחסו לישו הנוצרי, ובספרי ברית חדשה שלפנינו ליתא. |

הדברים האמורים במתיה, ה'כ"ג, ועוד כאלה. ר"ד קויפמאן בספרו Die Theologie Bahyas Ibn-Pakuda 1874, אומר, שרב דבריו של רבנו בחיי נובעים מתוך ספרות האישלמית — הגם שאת הגדול שבפלוסופים הערביים, אבן סינא, כנראה, לא ידע. — ביחוד השתמש הרבה באגרות „אחי המהרה“, הם האנציקלופדיסטים הערביים משנות המאה העשירית למספה"נ. והיו עוד שהראו, כי השתמש רבנו בחיי בספרי ה„פרושים“ המחמדים ובתיאולוגיה של כת המעתזולה ושביתוד לקח הרבה מספר הערבי „מוון הלכבות“ (קות אלקלוב) של אבוטלב מחמד אלמבי, שבו נוכרים כמעט כל השערים שהכניס רבנו בחיי לתוך ספרו, עד שנמצא מי שאמר שספר „חובות הלכבות“ הוא רק העתקה מספר הערבי הזה. ד"ר יהודה במבואו הגדול (Prologomena) שכתב להוצאת המקור הערבי של „חובות הלכבות“ (נדפס בלידן 1907—1912) מוכיח, שרבנו בחיי שם לו לקו את הרעיונות שהובעו בספרי הפלוסוף הערבי אלגואלי, לא רק בתכנם אלא גם בסגנון הרצאתם. ואולם מתוך שאלגואלי חי על כל פנים לא קודם לרבנו בחיי, יש לשער ששניהם, שאבו ממקור ערבי אחד שקדם לשניהם. איך שהוא, אין ספק שרבנו בחיי מושפע היה הרבה מספרות הלועזית של זמנו וסביבתו, ולא רק בפרטים, אלא גם בהשקפות יסודיות, הנוקבות ויורדות עד תהומות היהדות. כמו הרעיון, שהיתה נתינת התורה לישראל אלא בתור „הנהגה בינונית“, „מפני שהצריך זה הדוחק, בעבור שהיה העם בעת שנתנה להם התורה בעת ההיא בענין גבר התאוות הבהמיות עליהם ובעבור צורך האדם בנערותו אל חנוך והנהגה ולמנוע תאוותו עד שיחזק יכון שכלו“ (שער עבודת ה', פרק ג'). והם הם הדברים שנאמרו בב"ח (אל הגלטיים ד', ג, שם ה', כ"כ כ"ג). כמו כן כל הנטיה הזו לפרישות והתבודדות גמורה ולמאיסת העולם הזה, שהיא תופסת מקום חשוב בספר „חובות הלכבות“, ודאי שאינה נטיה יהודית בעצם, והתחילה בתור זרם שמתחת לשטח באחרית ימי הבית השני, כשהתמוטט בקרב ממלכת ישראל החסן הארצי-המדיני

„וענוי ארץ“ ראו כי לא לכה וגבר איש ועם בעולם, ומשם עבר הורם ההוא דרך פלוגות האיסיים וראשוני הנוצרים להדרוישים המושלמים, וספרות שלמה חסידית-נוירית נולדה להם, שהשפיעה הרבה גם על רבנו בחיי.⁽¹³⁾

אולם לא פחות משהיה רבנו בחיי מושפע מסופרים והוגי דעות שקדמוהו, היה הוא משפיע על אחרים, ביחוד במקצוע המחקר המוסר הדתי. אם באמת ראה הרמב"ם את ספרו של רבנו בחיי, שחי כימי דור אחד קודם לו — כמו שמחלימים איוה מן החוקרים — כי אז אפשר לשער, שרבנו בחיי בהרצאת ספרו, שהקדים את שערי היחוד והבחינה לפני שערי האהבה וחכניעה והעבודה, היה לו להרמב"ם למופת גם בסדור קובצי „משנה תורה“ שלו, שהוא גם כן מקדים את ספר „המדע“ לספר „האהבה“ ואומר: „האיך הוא והדרך לאהבתו ויראתו (של השם הנכבד והנורא)? בשעה שיתבונן האדם במעשיו וברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב... וכשמחשב בדברים הללו עצמם, מיד הוא נרתע לאחוריו ויפחד... ולפי הדברים הללו אני מבאר כללים גדולים ממעשי רבון העולמים, כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם“ (הל' יסודי התורה, פרק ב' הלכה ב'). ואמר עוד: „בזמן שאדם מתבונן בדברים הללו ומכיר כל הברואים... ויראה חכמתו של הקב"ה בכל היצורים ובכל הברואים מוסיף אהבה למקום ותצא נפשו ויכמה בשרו לאהוב“ (שם פרק ד', הלכה י"ב). ובהל' תשובה (פרק י' בסופו) הוא אומר: „אין אוהב הקב"ה אלא בדעת שידעהו, ועל פי הדעת תהיה האהבה, אם מעט מעט ואם הרבה הרבה“. והם הם אותם הדברים עצמם ששמענו מפי רבנו בחיי בשער הבחינה שלו. כמו כן בספר „מורה נבוכים“ (חלק ג')

⁽¹³⁾ הרחבתי הדבור בזה בפרק ה' ממאמרי על רבנו בחיי, שנדפס „בהתקופה“ העשירית (הוצאת שטיבל, ורשו תרפ"א). הרוצה יקרא הדברים במקומם.

פרק נ"א) אף הרמב"ם כרבנו בחיי מחלק את בני אדם למדרגות: ליודעים, העומדים בבית המלך בפנים, ולתורנים המוניים, שעומדים מחוץ לבית המלך. ואף הוא קורא בשם מינים לכל אותם המגשמים את הבורא מחסרון דעת (הל' תשובה פרק ג' הלכה ז', ופרק ח' הלכה ד'). כמו שרבנו בחיי אומר, שרק הנביא והפלוסוף המובהק עובדים את אלהי האמת וזולתם עובדים וזלתו. ואולם אם בנוגע להרמב"ם עוד אפשר להטיל ספק בהשפעת רבנו בחיי, שהרי יתכן ששניהם כאחד שאבו דבריהם מתוך הספרות הערבית ומקור אחד לשניהם, הנה אין ספק, שהיתה השפעת הספר „חובות הלבבות", לאחר שש מאות שנה בקירוב, רבה מאד על שפינוצה, שכידוע, היה בקי מאד בספרי חוקרי ישראל של התקופה הספרדית-הערבית, וכמתכנתו חבר גם הוא ספר בחובות הלבבות, את האתיקה שלו. ואף הוא כרבנו בחיי מקדים לספרו זה את שער היחוד שלו — חקר אלוה, בתור הקדמה והצעה לתורת האדם והמדות. מפני שאף הוא, כרבנו בחיי, מעמיד את כל האדם על יחוד ה' ואהבתו (ובזה הקדים רבנו בחיי הרבה את ר' חסדאי קרשקש, בעל „אור ה'", שממנו לקח שפינוצה הרבה מעיוניו ומחקריו, כנודע).

כי כמו שלרבנו בחיי לא נשאר יסוד היחוד — העיקר היחידי של תורת הדת אצלו (שער היחוד בפתיחתו) — רק ענין תיאולוגי-פלוסופי בלבד, אלא נעשה בסיס לתורת-מוסר, לקביעת חסים בין האדם להמצוי העליון ועולמו ובין אדם לחברו ובין עם לעם, כך גם לשפינוצה. לא בנקודה הגיונית ומחשבתית בלבד נצטמצם היחוד, אלא נעשה בני-אב לכל היחסים והפעולות של האדם בעולמו. ואם נתחקה על נתיבות התפחות זו הלאה מתוך הבחנה היסטורית-קולטורית, אז אולי נראה השפעתו של רבנו בחיי גם קרוב לזמננו בשיטתו הסוציאליסטית של חברו ומפנה דרכו של מרקס, בהשקפתו של משה היסס, המבוססת על יסוד היחוד של שפינוצה, ובזמננו גם בהשקפתו המוסרית-הדתית של הרמן כהן.

המעמיד את כל המוסר על המונותיאזמוס הישראלי... אפשר להגיד בבחינה־מה, שקביעת יחוד המעשה על פי יחוד ההויה וקביעת אהבת־האדם על יסוד אהבת אלהים הן הן שהונחו לאבני־פנה בהשקפת עולמה של תורת־החברה החדשה, והן הולכות וחודרות לכל חביוני ההכרה וההרגשה שבאדם והולכות ונעשות גם כן לאבני פנה לתקון־עולם כללי במלכות האחדות והשיוון המוחלט, שאליה הולכת ושואפת האנושיות, ואם גם מתוך קפיצות ודלוגים והטיות הרבה בדרך הליכתה...

ה

ואולם אם היתה השפעתו של רבנו בחיי בחוגי הוגידעות מבני עמנו פוריה ומעשירה, בהכניסה לתוך מעגל החיים הרוחניים שלנו תכני־מחשבה חדשים ותכני מוסר־חברתי חדשים, הנה במה שנוגע ליסודי הנזירות והפרישות של רבנו בחיי, עלינו להודות, שלא היו תולדותיהם כיוצא בהם. אם אצל רבנו בחיי, כאמור, עוד היו החסידות והפרישות תוצאות ההכרה וההבחנה השכלית בסדר העולם, ואהבת ה' ובקשת קרבתו פרי הסתכלות מושכלת בחיי עולמים, בהרמוניה האוניברסלית, ביחודו של עולם, ותמיד השכל משמש אצלו מורה־דרך לנפש האדם¹⁴, הנה בקרב החסידים־הפרושים שבאו אחריו אבד ערך השכל לגמרי וחייהם קבלו צורה חשכה ואנונה, מיוסדת על רגשנות עטופה עבי ערפל וצלמות. רבנו בחיי, למרות כל חסידותו ולמרות מה שאף הוא ככל „החוקרים האלהיים“, הדתיים, שם את החכמה עקב לסוליתה של יראת ה', כפרוודור לטרקלין, ואסר לחקור ולעיין בכל חכמה שאינה מביאה לתכלית זו (ושער חשבון הנפש פרק ג', סי' כ"ה), עם כל זה לבבו נמשך לאהבה

¹⁴ בשער עבודת אלהים, מפרק ה' ואילך, המחבר נותן לנו דיאלוג בין השכל בתור מורה ובין הנפש בתור תלמיד. וכן הוא הדבר בכמה מקומות בספרו.

את החכמה והמדע — ואם גם בשביל להכיר חכמתו וגדולתו של יוצר הכל — ואמר, שהחכמה, אפילו זו שאנו קוראים לה "חכמה חיצונית", נתנת לנו מאת הבורא יתברך וצריכה לסיעתא דשמיא. ולא עוד, אלא שהוא מדמה אותה — אף זו החכמה החיצונית! — כמעט לנבואה הבאה מאת אלהים. הוא אומר: "בעל חכמת השיעור לא יוכל ללמד לתלמידו השיעור המחשבי (המתמטיקה המפשטה, שנמצאת רק במחשבה) בתחלת ענינו, אבל מלמד אותו השיעור המורגש המצויר בצדו בצורות הרשומות, אשר סדר אותם אוקלידוס בספרו שחבר בשיעור. וכשיבין אותו תלמיד היטב ויחפץ לעמוד על תולדותיו בהשתדלות וחריצות, יורה הבורא השיעור המחשבי וימנן כל מדעו ויוכל להוציא ממנו צורות מופלאות ומלאכה דקה, כמעט שתדמה לנבואה הבאה מאת אלהים. וכן בשאר החכמות, כי התלמיד ימצא בלבו כשהוא משתדל בחכמה כה עליוני רוחני" (שם, שם סי' כ"א). ובהקדמה לספרו הוא אומר גם כן, שכל החכמות המתחלקות בכללן לשלשה חלקים: לחכמת הטבע, לחכמת השמוש (היא חכמת המנין והשיעורים, חכמת הכוכבים וחכמת המוסיקה) ולחכמת האלהות. "כלם המה שערים, שפתחם הבורא יתברך למדברים להשיג בהם את התורה והעולם".

לא כן היה הדבר בקרב החסידים העובדים שבאו אחריו. תור הזהב של ספרד הערבית חלף כצל. צצה הקבלה, ועל אדמה ממארת, מתחת השמים הקודרים של העולם הנוצרי, תחת צלם של מגדלי המנורים ותחת צלילי פעמוניהם המעיקים על הלב ועל הנשמה, הבשילו אשכולותיה. אמנם ראשוני המקובלים עוד נסו לפעמים לטייל קצת בפרדס החכמה, עוד נסו לטעם בקצה המטה מיערת דבשה של הפלוסופיה, אבל עד מהרה ראו ונוכחו, שאין הפרישות והחסידות יכולות לדור בכפיפה אחת עם חכמה והמדע; הם חשו והרגישו, שהחשך והבערות מבפנים יותר ראויים להם ולעולמם שחשך מבחוץ, מהאור והדעת. Credo, quia absurdum (אני מאמין, מפני שזו סכלות)

זו היתה הסיסמא של כל אותה התקופה — לא בקרב עמנו בלבד. החכמה נעשתה מוקצה מחמת איסור. כדי שלא תהיה לפוקה ולמכשול לפרישות הדתית. מי שבקי בתולדות ההשכלה והתפתחות החכמה והמדעים באשכנו ובפולין בשנות-הבינים, הוא יודע עד כמה ירדו החכמה והדעת פלאים בקרב יהודי הארצות האלה, וביחוד בקרב הכתות שנפנו לפרישות ולמיסטיות יתרה. ומצב אנון ושפל זה היה הולך ונמשך מאות שנים גם עד לאחר פתיחת שעריה של העת החדשה. בתקופת מאות-השנים האפלות האלו צמחו בישראל תנועות משיחיות מסטיות, שהמיתוס האישי, צדיק יסוד עולם, העמד במרכון, על מקום המשיח הלאומי שלפנים. צמחו גם כתות של חסידים ומתקדשים מטפוסים שונים, עד החסידות הבעש"טנית, שספגה לתוכה אלימנטים שונים מכל הפלגות המיסטיות שקדמו לה, עם תערובת חדות-החיים של השצ"ות, מתובלת בהטעמה סלביט-זולחית, שעל אדמתה גדלו שעשועיה... ככה נעשתה הבעדות לאט לאט סיג לחכמה; תעתועי ההויה סיג למדע, והרגשנות הנפרזה סיג להרגש הטבעי החי והרענן... ומסביב הלא החשך כסה ארץ, והחיים הרי כל כך העיקו ליהודי הגלות, וביחוד בשנות המאות האחרונות. לא נשאר באמת ליהודי כלום חוץ מבחילה בעולם עובר זה באונס וברצון...

וכניגוד הוה שבין רבנו בחיי לבין תולדותיו שאינן כיוצא בו ביחס לחכמות ולמדעים, אף כן הוא הנגוד גם ביחס להעולם האירציונאלי בכלל. אצל רבנו בחיי אין העולם האירציונאלי תופס מקום, ומצוין הדבר שבשום מקום בספרו אין הוא משתמש בתעתועי הויה ומדוחי דמיונות בדים בכדי להשפיע על הקורא התמים בדברי מוסריו, כדרך שעושים כל מחברי ספרי מוסר דתי וכדרך שעשו אף חכמי התלמוד "שמדדו את הגיהנם לארכו ולרחבו וספרו הנעימות והיסורין שם" (לשונו של ר"י הלוי "בכוזרי", סוף מאמר א'). אפילו רגע המעבר מעולם זה לעולם אחר, שהוא משמש תמיד גיא-חזיון לכל בעל רגש דתי לעטרהו ולקשטהו בפטורי ציצים של דמיונות ומפלצת, בכדי להביא את המאמין לידי

התרגשות יתרה. מה שאנו מוצאים אפילו חכם וחוקר כרב סעדיה גאון. בצירו לנו בספרו „האמונות והדעות“ לפרטי פרטיו את מלאך-המות בכל שאתו ופחדו ואימתו על האדם. בשעה שהוא בא להוציא נשמתו מגופו⁽¹⁵⁾. אינו תופס כל מקום בספר „חובות הלבבות“. וכן אין מקום בספרו לאמונת „חבוט הקבר“, שכל כך הרבה השתמשו בו ספרי-המוסר שבאו אחריו בשביל להבעית את בן-התמותה באימת הדין. ושפילו רב סעדיה גאון מאמין בו ומצייר גם אותו בפרטי פרטיו ואומר „שקשה הוא חבוט הקבר לנפש. כאשר יקשה לאדם כשהוא רואה את ביתו. שהיה שוכן בו. הרב ועולה בו שמיר ושית“⁽¹⁶⁾. ובכלל אין אנו מוצאים בספר „חובות הלבבות“ אף זכר כל-שהוא לאמונות טפלות מעין אותן שהאמין בהן אפילו חכם ורופא כר"י הלוי⁽¹⁷⁾. שמצד היותו קשור לעולם האירציונלי האמין אף במציאות השדים ובכל המסופר בדברי חז"ל על תחית חמיתים⁽¹⁸⁾. ולא זה בלבד. אלא אף לכל הנסים והנפלאות שמספרים לנו קדמונינו על הצדיקים והחסידים – אלה המסוגלים כל כך לעורר רגשות דתיים בלב המאמינים – אין רבנו בחיי נותן שום חשיבות ואין הוא מוכירם בשום מקום מספרו. גדולה מזו. אפילו האותות והמופתים שנעשו לעם ישראל. כפי המסופר בתורה ובנביאים. אין רבנו בחיי מתעכב עליהם ביותר. מפני שאף בהם אין חשיבות יתרה להשקפתו המוסרית. והוא נוהג בהם מנהג הרמב"ם ביעודי העתיד. שאין הוא

⁽¹⁵⁾ מאמר ו', י' – מהות הנפש: „רבותינו הודיעונו, שהמלאך אשר ישלחנו הבורא להפריד ביניהם (בין הגוף והנפש) יתראה לאדם בצורת אש ירקרקת מלאה עינים מאש כעין חשמל, ובידו חרב שלופה, מכנין אליו בה, וכאשר יראהו יחרד למראה ותתפרד נפשו מגופו . . . וכבר ידעת, שדוד מפני שראה את המלאך, אף על פי שלא כוון אליו בשום חזק, איך הבהילו והרעידו, כמו שאמר (דברי הימים א' כ"א ל') כי נבעת מפני חרב מלאך ה'. ולא סר מן היום ההוא מרעיד בלתי מתחמם עד יום מותו, כמו שנאמר: ויכסהו בגדים ולא יחס לה.“

⁽¹⁶⁾ שם.

⁽¹⁷⁾ הכוזרי מאמר ב', סימן ו'.

⁽¹⁸⁾ שם מאמר ה', י"ב.

נותן ערך מיוחד לכל הנפלאות שמסופר עליהם אצל קדמונינו. אם יהיו או לא יהיו "עד שיהיו!" יד החזקה, הלכות מלכים פרק י"ב, הלכה ג'), כי הגרעין המוסרי שבהם הוא לא שנוי סדרי בראשית, אלא ההנאה מזיו השכינה. — אמנם אין רבנו בחיי משתדל, כמו הרמב"ם אחריו, לקרב את האותות והמופתים שבכתבי הקדש אל השכל ואל המציאות או לכפור בהם לגמרי, כמו שהרמב"ם עושה לכל ספורי המקראות שנוכר בהם שם "מלאך". נכאתונו של בלעם וכיוצא, אבל הוא עובר עליהם "לסדר היום" וכמעט שאינו נוגע בהם כלל, כי לא בהם מרכזה הכבד של סדרה העולם המוסרי הכללי. וסדר העולם המוסרי הזה אצל רבנו בחיי תובע מאת האדם רק התיחסות של כבוד ואהבה ויראה לה' צבאות ולהדר גאונו, כדי שנעבדהו באמת ובלב שלם וניחד את כל מעשינו ועלילותינו לו ולשמו הגדול. לזה אין צורך כלל בורות היוצאות מדרך הטבע. את חכמת הבורא וגדולתו אנו מכירים בחיי יום-יום, אם רק נסתכל בעין בוחנת בכל אשר לפנינו ונראה מפלאי חכמתו בקטן שביצוריו עד הגלגלים הגדולים. "ואין הפלא בקדרות השמש והירח, או בסער הים וגליו יותר ממה שיש בירידת הגשמים ונשיבות הרוחות והגרת המים מן המעינות לילה ויום" (חשבון הנפש, פרק ג', סימן כ"ג). העיקר הוא רק ההסתכלות. ודי לאדם רק להסתכל בחכמת הבורא וגדולתו כדי שיאהבהו ויכבדהו בכל לבו ונפשו, אף אם לא יעשה אותות ומופתים בשבילו. כי המציאות כשהיא לעצמה היא האות והמופת היותר גדול על גדולת יוצרה הכל ויכלתו.

איך התנהגו בכל הענינים הללו מחברי ספרי מוסר ו"חרדים" שקמו בישראל אחרי רבנו בחיי וכל התעתועים והמדוחים שהמציאו להוציא את בני עמנו מעולמם ומדעתם, למן המקובלים ובעלי הסוד ועד בעלי הסגופים וההשבעות, ועד כל הצדיקים והחסידים, בעלי קמיעות, מגרשי "דבוקים" ופוקדי עקרות, ועד אנשי הפלאות מיסודו של הבעש"ט בכלל — כל זה גלוי וידוע למדי.

החשך והבערות טבפנים התאימו בכל לחשכת-החיים שמבחוץ.

ספר "חובות הלבבות" הוא – כמו שהמחבר קורא לו – ספר תורת חובות הלב. אולם על צד האמת, יותר משהוא ספר של תורה הוא ספר של פרקי שירה ופיוט דתי. הלב משתפך בהגיון סלה, מעורר את האדם בדברים כל כך יפים ונלבבים על שכלול מעשיו ושפור יחסיו לבני־אדם חבריו, מבלי הבט אל הנורמות התוריות המגבלות כבר בהלכות. מה לו ולהלכות פסוקות ולסעיפי דינים קבועים ועומדים? כלום אפשר לשים את לב האדם המרקיע שחקים בכלוב צר של תורות חתוכות? לב האדם, ההולך ונגש אל הערפל אשר שם האלהים, הוא ימצא לו דרכו לטוב ולמישרים מחוץ להלכה מגבלת זו. אבל עוד יותר מזה הוא לפני אלהיו ישפך שיחו, מורו את האדם תמיד להסתכל מאין הוא בא ולאן הוא הולך, לבלתי שכח אף שעה, אף רגע, את חובותיו ליוצר הכל, לאהבה וליראה אותו, עקב כל תגמוליו ורב חסדיו על האדם שקרבהו לעבודתו. "מהר אחי מהר" הוא קורא לאדם, "הקיצה אחי הקיצה", "זכר את בוראך וזכר". "הקיצה אחי – הוא קורא – משנת פתיוך וחמל על נפשך" שהיא הנכבדה שבפקדונות הבורא אצלך, וכמה ועד מתי העכוב הזה? וכבר כלית ימך ברצון תאותך, הלא תשוב לבלות שאר ימך ברצון בוראך, ואתה יודע כי ימי האדם קצרים... היתה לך, אחי, רוח יקרה ונכבדה, כבדת בה העולם הזה הנבזה והקלה, והנתת (ועזבת) אחריתך הנשארת לך. הלא תנשא רוחך אל המקום הנכבד והמעון הרם, מקום אשר לא תשפלנה הרוחות העולות אליו לעד. מהר, אחי, ומהר קודם בא פחדך... ומי שרוצה להגיע לרצון בוראו יכנס מן הפתח הצר שיכנסו ממנו ההסידים הסובלים" (שער התשובה פרק י'). "אל תאחר, אחי – הוא אומר עוד – מעשה יומך למחרתו ותהיה מנושיו, וקשה מזה אם יבוא

קצץ ותצר עליך האמתלא ותפסק טענתך, כי העולם כשוק שיתקבץ ואחר יפרד, ומי שסחר והרויח שטח, ומי שהפסיד מתחרט, ועל כן אמר החכם: וזכר את בוראך בימי בחורותיך" (חשבון הנפש פרק ג' י"א). ועוד: "כמה טבענו עבה וערפנו קשה ואמונתנו מעוטה, וכמה אנו קשים להמשך אחרי האמת!.. הקץ אחי מן השינה הזאת וגול מעל לבך את מסך יצרך אשר נסך עליך, עד שהבדיל בינך ובין אור שכלך, כעכביש אשר יארג על מאור הבית וכאשר יתמיד יעבה ויסתם עד שימנע הגעת אור השמש אל הבית, ובתחלת אריגתו הוא הלזש ודק עד מאד... וכן מעשה היצר בלבך.. על כן מהר להציל את נפשך (שם, שם י"ד). והוא מביא בעצמו משירו "תוכחתו" ברכי נפשי" שבסוף הספר, את החרוים הנמלצים האלה: נפשי, תכיני צדה לרוב אל תמעיטי, בעוד בתים תיתך ונש לאל ידך, כי רב ממך הדבר, ואל תאמרי מחר אקח צדה, כי פנה יום, כי לא תדעי מה ילד יום, ודעי כי תמול געד לא ישוב, וכל אשר פעלת בו שקול וספור וחשוב, ואל תאמרי מחר אעשה, כי יום הטנת מקל חי מקשה, מחר יעשות בך כל יום חקו, כי הטנת בך יום ישלח הצו וברקו, ואל תתמהמהי מעשות דבר יום ביומו, כי בצפור נודדת מקנה בן איש נודד מקומי". הפתוס והאקסטזה הרליגיוזית ממלאים את כל הדרי לב והם מנשאים וטרוטמים את האדם מעל לחיי הבלים של עולם עובר זה — לבקש בכל ולמצוא בכל את יוצר הכל. הוא מביא את תפלת אחד החכמים: "אלהי, אנה אמצאך? אך אנה לא אמצאך?! נסתרת ולא תראה, והכל ממך מלא" (שער היחוד פרק י'). האדם אף רגע אינו צריך, אינו יכול להסית דעתו מאלהיו. "יודה אותו ביומו ובלילו... ולא יהגה כי אם בזכרו, ולא יביט כי אם אל דרכיו, ולא ישמע כי אם אל דבריו.. ולא ישמח כי אם בעבודתו, ולא יבקש כי אם רצונו, ולא ירוץ כי אם בשליחותו, ולא ישב כי אם בביתו, ולא יקום כי אם באמונתו, ולא יקרא

כי אם בספרו, ולא ילבש כי אם כסות יראתו, ולא יישן כי אם
 על יצוע אהבתו, ולא תתדמה לו כי אם תמונתו, ולא יעזוב כי
 אם במתיקות זכרו, ולא ימצא קרת רוח כי אם עמו, ולא יאכל
 כי אם בעת כעסו, ולא יפחד כי אם מפחדו עליו... ולא
 יברח כי אם מהמרותו... ולא יקוה כי אם חסדו, ולא יעתיק
 רגל ולא יניד עפעף אלא להפיק רצון אדוניו (שער עבודת
 אלהים, פרק ה'). «אהבת האל ית' היא תכלית התכונות וסוף
 המעלות במדרגות אנשי העבודה... היא כלות הנפש ונמיתה
 בעצמה אל הבורא, כדי שתדבק באורו העליון... וכאשר יבקע
 לה אור השכל – תניח כל ענינה אל הבורא החונן, תפרוש
 מן העולם ומכל תענוגיו ותבוזה הגופות וכל תאותם... ותכיר
 האמת מן השקר ויגלו לה פני אמתת בוראה ומנהיגה, וכאשר
 תבין גדל יכלתו ועצם מעלתו תכרע ותשתחוה לו ביראה ופחד
 ואימה, ולא תסור מזה עד אשר יבטיחנה הבורא יתעלה וישקיט
 פחדה ומוראה, ואז תשוקה כוס האהבה באלהים
 ותתבודד בו ליחד לבבה לו ולאהבה אותו ולבטח עליו ולכספ
 לו, ולא יהיה לה עסק בלתי עסק עבודתו, ולא יעבר על רעיונה
 וזולתו... ואם ייטיב לה תודה ואם יענה תסבל, ולא תוסיף עם
 זה כי אם אהבה בו ובטחון עליו, כמו שנאמר על אחד החסידים,
 שהיה קם בלילה ואומר: אלהי הרעבתני ועירום עזבתני
 ובמחשכי הלילה הושבתני ועוון וגדלך הורותני, אם תשרפני
 באש לא אוסיף כי אם אהבה אותך ושמחה בך» (שער אהבת ה').
 פתיחה ופרק א'). כללו של דבר, בכל הספר אנו שומעים
 המיתלב הרישית הקורא לאלהיו ממעמקים, ולפעמים גם כמו
 תקשיב אוננו משק כנפי נפש סוערת המרקיעה לשחקים...
 וסגנונו של רבנו בחיי, אפילו בתרגומו כבד-המשקל של ר'
 יהודה אבן תבון⁽¹⁹⁾, הוא יפה ומלבב מאד, ביחוד במקומות

⁽¹⁹⁾ רבי יהודה אבן-תבון זה תרגם לנו חזן מספר „חובות הלבבות" גם ספרו
 של רב סעדיה גאון „האמונות והדעות", גם ספר „הבחינה" של רבי הלוי, וכידוע רבנו

הפיוטיים ביותר, ששם אנו מרגישים השתפכות־נפש של בעל רגש דתי עמוק, אשר מחוה שדי יחזה. זהו לא סגנון של מליצות מרעישות, מפוצצות, משכרות. זהו סוד שית קדש של נפש עומיה בעמק הבכא, עורגת ונכספת וקוראת מן המצר לאביה שבשמים: יונה הומיה מתלבטת בתוך כתלי כלוב צר ומבקשת מוצא. ענות־תם ואנחה חרישית, זוכרת ומוכירה לאדם אחריתו, כי הבל ימיו. „אנחנו חייבים, אחי, — הוא קורא לאדם — להיות נכונים למועד ולהודמן אל הדרך הרחוקה, אל העולם האחר אשר אין לנו מברח ממנו ולא מנוס מפניו, ולחשב בצידה ובמה שנפגע בו את בוראנו ביום החשבון הגדול ... ואיך נתעלם? והנסיעה מתמדת, וההעתקה תדירה והמרגע רחוק ... ומדוע לא שמנו אל לבנו לזכר אחריתנו ולא חשבנו על הצידה לבית מועדנו?! התעסקנו בעולם הבלה, והנחנו הקיים, ובמדוי גופנו ושכחנו מדוי שכלנו, ובעבודת רע יצרנו ועובדנו עבודת יוצרנו. זה למבוכה הזאת כמה היא כוללת ולשכרות הזאת כמה היא חזקה!“ (שער חשבון הנפש פרק ג', ט"ו).

היה בתרגומי להשאר נאמן למקור הערבי, אפילו במקומות שזה מפסוד לצחות הלשון העברית, ובעקבותיו הלך גם בנו ר' שמואל אבן־תבון, שתרגם את „מורה נבוכים“ של הרמב"ם. אולי על־ידי־זה דוקא נתקבלו תרגומיהם ולא תרגומו של ר' יוסף קמחי לספר „חובות הלבבות“ ולא זה של אחריו לספר „מורה נבוכים“, הגם שבצחות הלשון העברית הם עולים על הראשונים. כנראה, לא היתה דעת המעיינים המבינים ניחה מהעתקה חפשית יותר מדאי. בדרכי סגנונם של המתרגמים בני תבון, שהשיבו לגבול ישראל את ספרי ארבעת המאורות הגדולים במחקר היהדות הדתית והכניסו לאוצרנו הרוחני רכוש גדול ועצום זה, שאחרי המקרא והתלמוד היה הוא כודאי היותר מכריע על התפתחות הדעות והמחשבות בישראל, יש תורה שלמה בשביל מרחיבי הלשון במקצוע חרוש המונחים והמלים. במשך שמונה מאות שנה הרגלנו להשתמש כל כך הרבה בחדושים הסגנוניים של התבונים, באמצעותם של ספרי המחקר והמדע, ואפילו דרך צנורות ספרות המקובלים והרבנים, עד שאין אנו מרגישים שוב בכל העשר הלשוני שהכניסו המתרגמים הללו לשפתנו ובכל חדושים שהחדשו, שאלמלא הם היינו כמעט נלעגי־לשון או אלמים ביהם המחשבות והמושגים, שנתחדשו בעמנו לאחר חתימת התלמוד. ואולם כל זה הוא נושא־ענין למחקר מיוחד, שאין פה מקומו.

וכמה יפה הוא שידותוכחתו „ברכי נפשי“ שזכרנו למעלה, שנכתב עברית מאת המחבר בעצמו, והוא כעין סדהכל פיוטי לכל מסקנות המחבר בספרו „חובות הלבבות“, ומה נמלצו שם התרומים המצוינים האלה:

נפשי על מדרכי וצנרד ברבי וחיין לפניו בערכי, ושיחה לנגדו שפכי, והתעוררי משנתכי והתבונני מקומכי, אי משה באת ואנה חלכי, נפשי שיתי לבך למסלה דרך הלכה, כי הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר... והחיים והמנות אחרים... יתלכדו ולא יתפרדו, אחרים בשתי קצות אשר רעוע, וכל ברואי תבל עוברים עליו... החיים בונה והמנות סותר, החיים זורע והמנות קוצר... החיים מחבר והמנות מפזר, ודעי נא וראי כי גם עליך תעבר-כוס...

ככה ידע רבנו בחיי להרעיד את מיתרי הלב היותר דקים של בן-האדם, לקרבהו לעבודת אלהים ולאהבתו, לא באיומים על הגיהנום וחבוט הקבר של בעלי המוסר הדתי, ולא בנעימות טעם לויתן ושור חבר של בעלי האגדה, אלא בדברי חן ושכל טוב יוצאים מנפש ריליגיוזית עמוקה ונכנסים לנפשות כל מבקשי-טוב, למצוא נתיבות לשמחת-עולם ביחודו של אל-עולם...

ז

ואולם מה שמצוין את רבנו בחיי וספרו ביחוד היא ההסתכלות הפסיכולוגית, העמוקה והחדרת, שבה הגיע מחברנו באמת למדרגה שאין אנו מוצאים דוגמתה בכל הספרות העברית המתקדמת והמוסרית עד זמננו, כשהוא מדבר על יצרי מעללי איש ומנתח לפרטי פרטים את כל מעשי אנוש ותחבולותיו, עלילותיו ושאיפותיו, הנאותיו ותאוותיו; כשהוא מדבר על תהפוכות העתים שהאדם מוצא בחייו, מעלות ומורדות שבהן, תקוות נכזבות ויסורי נפש, שבר גאון, יגיעת תהו והשתדלות ריקה, וכנגדן איצר המאמין ומנוחת נפשו של הולך בתום, בטחוני

באלהיו וכבישת יצרו, אהבתו לבריות ואהבתם אליו; כשהוא מדבר על בני אדם החפצים למשכן את האלהים בטרם יגשו לעבדהו והם דואגים לצבר הון וקנינים, אשר נפשם לא ישבעו ועוובים מה שהוא יותר יקר מזה, שיוכל באמת להשביע נפש שוקקה; כשהוא מדבר על היחסים והמדות שבין אדם לחברו, מגלה את היפי שבהם ואת הכעור שבהם, מראה שכל אותה האהבה והחמלה שבני אדם מתהללים בה אינה בעיקרה אלא אהבת עצמם ושאיין אהבה אמיתית בעולם אלא אהבת ה' ליצוריו; כשהוא מראה על פתוי היצר, איך שהוא מוליך שולל את האדם ממדרגה למדרגה ועוובו סוף סוף לאנחות, במפתח נפש ומצוקה רבה, באין תוצאות, — בכל אלה נתוחי הנפש ובהרבה עוד כיוצא באלה, אנו רואים לפנינו באמת פסיכולוג אמן ממדרגה ראשונה. דוגמאות אחדות מספרו תתנינה לנו ציור מכשרונו ההסתכלותי הפסיכולוגי:

„כשיחשב האדם עם נפשו בעת המית לבו וחריצותו על העולם בכל השתדלותו ותכלית תחבולותיו וסוף יכלתו וישקול עמה בוותו בעניני אחריתו... אז ימצא מחשבתו בעניני עולמו הרמה שבמחשבות ותוחלתו בו הרמה שבתוחלתות, כי לא יספיק לו ממיני קניניו מאומה, אך הוא כאש, כל אשר תוסיף עצים היא מוסיפה להבה, וכל לבו וכונתו מושכים אליו יומם ולילה, איננו חושב לאוהב אלא מי שיעוררה עליו, ולא רע נאמן אלא המישרהו אליו, ויצפה לעתות אצור המסחרים ועת מכירתם, וצופה עניני השער (המקח), וחוקר על יקר הסחורות וזולתם ועלותם וירידתם בכל קצוי הארץ; ולא יעכבהו מלכת בדרכים הרחוקים לא חום ולא קור ולא סער הים ולא ארך הדרך במדברות, אך כל זה לתקותו שיגיע אל תכלית, ואין תכלית לו, ואפשר שתהיה יגיעתו לריק ולא יעלה בידו כי אם הצער הארוך והטרח והעמל, ואם הגיע אל קצת מה שקוה שמא לא יהיה לו ממנו כי אם שמירתו והנהגתו והצנעתו מן הפגעים, עד שיהיה למי שנגזר לו בו,

אם בחייו או לאחר מותו" (השבון הנפש, פרק ג', סימן י"ב).
 "אל תתלה עצמך בלו ואולי (ואלו) ותאמר: לו הגעתי
 למעלה כך וכך מן הממון הייתי משלם כל מה שאני חייב מן
 העבודה לבורא יתברך, והדומה לזה מן הדברים, כי הם דברי
 כזבים, יתעה מי שיתלה עצמו בהם ויפול מי שנשען עליהם."
 (שם ס' י"ג).

"כאשר יוכיחנו מוכיח ויורנו מורה: עד מתי תתעלם מחשוב
 בצידתך ועניני בית מועדך? יאמר: עד שתהיה לי פרנסתי
 וספוקי לכל אשר אתי מאשה ובנים עד סוף ימינו, תנוח נפשי
 מדאגת העולם ואפנה לפרוע חובות לבורא... והם כת בעלי
 המשכנות, ענינם בזה כענין הסוחר שהוא מוכר באשראי (בהקפה)
 למי שאינו מאמינו וימשכנהו בעת המכר מפני יראתו ממעוט
 אמונתו ושלא תמצא ידו לפרעו... אך בעל הדעת הזאת אין קץ
 לבקשתו, כי אינו יודע מה יספיק לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו
 ממוון ומותרות עד יום מותם, ואלו היה לו ממון כפלי כפלים
 ממה שיספיק לו לא תנוח נפשו, מפני שקצם נעלם ומדת ימיהם
 אינה ידועה, והוא סבל במה שבקש, מפני שאין לו תכלית ולא
 שיעור... ומדוע אני רואה אתכם מבקשים טרפי שנים באות,
 אינכם יודעים אם ימיכם יגיעו אליהן, ותבקשו להקדים לכם
 טרף מי שלא נברא עדיין מאשה ובנים, ולא יספיק לכם המוון
 לבדו, אלא שאתם מקדימים המוון ומותריו לזמנים שאינם
 ידועים ולא ערוכים לכם?... ומה שמענו ממנוחת הנפש בהגיעם
 אל חפצם מהון העולם, כזב וסכלות מהם, כי אפשר שיהיה
 סבה חזקה לטרדת לבם ולצער נפשם" (שער הבטחון, פרק ה' ו')
 "כאשר נתבונן בטובות בני אדם קצתם על קצתם, אינן יוצאות
 מאחד מחמשה פנים... וצריך שנעיין בכונת כל אשר ספרנו אם
 אינה תלויה בדבר כי אם לתועלת מי שמטיבים עליהם או לא.
 ותחלתם טובת האב על בנו, ומן הידוע כי הוא מכונן לתועלת
 עצמו בו, כי הבן נתח מהאב, עם עוצם תקותו בו, והוא מראה

כי הוא מרגיש עליו יותר מגופו במאכלו ובמשתתו ובכסותו ולדחות
 כל נזק מעליו ונקל בעיניו סבל הטרח והיגיעה בעד מנוחתו... טובת
 האדון על עבדו ידוע. כי הוא מכון לתקן ממונו בממונו
 עם צרכו לעבודתו והוא אינו מכון בזה כי אם תועלת עצמו...
 טובת העשיר על הרש לקבל שכר שמים, הוא כסוחר שהוא קונה
 הנאה גדולה קיימת יגיע אליה אחר זמן, בטובה קטנה אבודה
 ונבוית יתננה מיד, ולא נתכון אלא לפאר נפשו באחריתו... טובות
 בני אדם קצתם על קצתם בעבור אהבת השבח והכבוד וגמול
 העולם הוא כמי שאוצר דבר אצל חברו או מפקיד אצלו ממון
 מפני יראתו שיצטרך לאחר זמן... טובת החומל על העני
 הכואב לו הוא מכון בה לדחות צער מעל עצמו אשר מצאנו
 מעגמת נפשו וכאבו למי שחמל עליו (עבודת אלהים, פתיחה).
 וביתוד מצוינים הם דבריו, כשהוא מראה על קלקול היחסים
 של בני אדם בין איש לחברו, שכל זה בא להם מהעדר השוויון
 שביניהם, מפני שהם רוצים להתרומם ולהתנשא איש על אחיו בהון
 ועשר, בנכסים וקנינים. ופה הוא מגיע באמת לאותה הסתכלות
 בעולם החברתית, שעליה עמדו כל הקבוצות מיסודם של האיסיים
 והפרושים הנוירים, שהתרחקו מתשואות קריה והמונה עם כל שנאתה
 וקנאתה וחיו באהבה, באחוה וברעות, והגיעו כמעט עד לידי שתוף
 רכוש ונכסים, עד לידי שוויון מהלט בכלכלה וקנינים. הוא אומר:
 „המשל בזה כאלו אנשים הלכו אל ארץ רחוקה בדרך עקוב ויש
 להם ללין במחנים רבים, ויש להם בהמות רבות טעונות משאות
 גדולות, והאנשים במתי מעט ולכל אחד בהמות רבות שהוא צריך
 לטען ולפרק אותן פעמים, ואם יעזרו איש את אחיו לטען ולפרק
 ויהיה חפצם בשלום הכל ולהקל מעליהם ושהיו שוים בעזר ובסיוע
 ביניהם, יגיעו אל הטוב שבענינים; ואם יחלק לבם ולא יסכימו
 לעצה אחת וישתדל כל אחד מהם לעזור לעצמו בלבד, ילאו רובם.
 ומן הפנים האלה, אחי, כבד העולם על יושביו,
 ונכפלה עליהם עבודתו וטרחו, מפני שרצו להתיחד

כל אחד מהם בחלקו בו, וביותר מחוקם ממנו, ומפני שרצו ממנו יותר מחוקם ובקשו בו אשר לא להם, מנעם העולם חוקם ממנו ולא המציא להם חלקם בו. על כן אינם מרוצים ממנו ואין אחד מהם שאינו מתרעם בו ובוכה עליו... ואלו היה מספיק להם די ספקם, ותהיה השתדלותם שוה לתועלת כלם, ויהיו שוים בעניניהם, היו מנצחים עולמם ומגיעים אל יותר מחפצם בו. ולא די להם שאינם עוזרים זה לזה על עולמם, אלא מחלישים קצתם את קצתם, ועכב כל אחד מהם על חברו ומרפה כחו עד שלא יגיע אחד מהם אל בקשתו ולא ישיג תאותו" (חשבון הנפש, פרק ג', סימן כ"ב).

יש שנדמה לנו כאלו אנו שומעים פה אידיאולוגיה של שיטת הקומוניזמוס המודרני, אלא בלי אותם תכסוסי מלחמה אשר לבעלי השתוף של זמננו...

ח

במה זכה הספר "חובות הלבבות" להתחבב כל־כך על כל שדרות עמנו במשך כמה וכמה מאות שנים, במדה שלא זכה כמותה שום ספר מספרי שאר חכמי עמנו?

מאז שיצא הספר ראשונה בדפוס בשנת ר"נ (1490) בניאפול, ושנית בשנת ש"ח בויניציה, בתור אחד הספרים העבריים שנדפסו סמוך לתגלית מלאכת הדפוס^(*), לא חדלו מדפיסים שונים להוציא מהדורות חדשות ממנו זו אחר זו, ולא חדלו מבארים שונים לכתב לו באורים שונים, כדי לעשותו מוכן ונוח לקריאה לכל

^(*) ספר "האמונות והדעות" לרב סעדיה גאון, אף שנתחבר קודם לו בזמן, לא זכה לראות אור הדפוס עד שנת שכ"ב בקושטא.

שדרות העם. הספר נכנס לארונות הספרים שבכל בתי כנסיות ובתי מדרשות בתור אחד הספרים המקדשים לאומה. בצדם של כתבי הקדש וספרי הש"ס וגדולי הפוסקים, והמחבר עצמו נחשב לחסיד וקדוש, ובשם־תאר זה נתיחד מכל שאר המחברים של ספרי מחקר וחכמה שהיו לפניו ולאחריו. לתועלת הקוראים ההמוניים שבפולין ורוסיה במשך מאות־השנים האחרונות נפרגם הספר הזה כמה פעמים "לעברי־טייטש" ונעשו ממנו ואם גם בלי הבנה הגונה קצורים שונים, כדי שתהיינה ידי הכל ממשמשות בו. באופן שלא רק המון התורנים במשך מאות שנים היו מתחממים לאורו הוך והצנוע בשעות של ביק־השמשות, אלא אף ההמונים הפשוטים, אותם ההמונים, שמחברנו כאלו קורא תגר עליהם ומגנה אותם בתור־סכלים ובהמות, אף הם מחלו וסלחו לו את מחאתו החרפה נגדם (בחסכם, שווהי תוכחת מגלה מאהבה מסתרת), והיו אף הם נהנים מזיוו וקובעים לו שיעורים בכתי־התפלה בשעות שבין מנחה למערב, ומוציאים בו ענג רוחני ושעשועים לנפש. ובמה זכה הספר לכל הכבוד הזה ולכל החבה הזו?

אפשר הדבר מאד, שכל זה בא לו דוקא מצד חדושו של תב־הספר, מצד מה שספר זה הכנים ללבו ולנפשו של הקורא היהודי יסוד חיוני חדש שלא נתמזמו עדיין, יסוד מוסר וקדושה, בלי שום יחס לא לתקות הגאולה המשיחית־הארצית ולא לדקדוקי־הלכות של התלמוד ונושאי־כליו, שעליהם דברו ודברו כל שאר המחברים בישראל, השכם ודבר, עד שנעשו הדברים ממעכים מרב השמוש בהם והלב כבר חדל להתרגש על ידם ולחיות על פיהם. דקדוקי־ההלכות נתנו לבע־לי התורה מאות בשנים עבודת מות, עבודה קשה ומפרכת, בלי שום לחלוחית של יפי נפשי, בלי רעננות של תפארת־קדושה. וההמונים הן הם עמדו לגמרי מחוץ למעגל החיים הרוחניים, מפני שנחשבו לעמי־הארצים הרחוקים ממרכזי החיים הדתיים ומספרי הלומדים. התקוה המשיחית־הארצית אף היא הביאה לעם ישראל, אחרי הרבה נסיונות קשים שנתנסו בהם, רק מפת־

נפש ודאבון־לב. כלו כל הקצים ועדיין בך־דוד לא בא. נראה הדבר
שהדרך למלכות־שמים יותר קרובה מאשר למלכות־ארץ... והנה
זה בא עיר וקדיש ופתח לפני הקהל היהודי אפקים חדשים לחיי
נשמות מחוץ לדקדוקי־עניות של הלכות יבשות ואף מחוץ לתקוות
נכזבות של המשיחיות הארצית. הוא הראה לכל החפץ קרבת
אלהים דרך לעבור גאולים, דרך חדשה לא שערוה כל אשר
קדמוהו. הוא הראה, שאף פה בחיי הגלות יש דרך ישרה לפני
איש לשמחת עולם ולגאולה. לגאולת הנפש מעטק עבירה על־ידי
תכנית־חיים ידועה של חסידות ופרישות, באופן שהמאמץ לא
יחיש... בספר "חובות הלבבות" הראה רבנו בחיי לעיני בני ישראל,
איך אפשר להסתגל אל חיי הגלות ולהתפשר עמהם ולמצוא בהם
ובתוכם חפץ ורבי־ענין בשאיפה מתמידה לחוות בנעם ה' ולבקר
בהיכלו, שאיפה שכל שעה ומנה וכל ארץ מקומה. על
ידי הדבר הזה הסיח את דעתם של בני עמו מחיי ארץ הנוגים
והקודרים לחיי אשר ונעימות של עולם קיים ונצחי, ששם ינחו כל
עלובי־חיים ויתומי־עולם מכל עמלם ועצבם... ומפני
שהמצוקות והתלאות של חיי הגלות היו הולכות ומתגברות
על בני ישראל, לפיכך מצאו להם בספר "חובות
הלבבות" אותו סס־חיים, שהיה כל כך נחוץ ודרוש
להם באותן תקופות־השנים של עצב
ויגון קודר. והיו אולי סוד הכבוד
והחבה, שרכש לו הספר
הזה מאת כל קהל
ישראל.

ש"י איש הורוויץ.

ספר
תורת חובות הלבבות

הקדמת המחבר

בהקדמה לספר זה טבאר המחבר מטרת חבורו ומגמתו ואיך התגלגלו הדברים אצלו עד שהגיע לידי וכך לחבר את ספר תורת חובות הלבבות – ואומר: החכמה שהיא חיי רוחם ונר שכלם של המדברים (בני אדם) ושהיא מביאה אותם אל רצון האלהים מתחלקת לשלשה חלקים: החלק הראשון היא החכמה התחתונה שהיא חכמת טבעי הגופות ומקריהם (פיוק); השני היא החכמה התיכונה שהיא חכמת השמוש, ויש מי שקראה חכמת המוסר¹, והיא חכמת המנין והשיעורים וחכמת הכוכבים וחכמת הניגון הנקראת מוסיקה; והשלישי היא החכמה העליונה הנקראת חכמת האלהות, והיא דעת האל ית' ודעת תורתו ושאר המושכלות (הנמצאים רק בשכל) כמו נפש ושכל וכאישים הרוחניים. כל אלה חלקי החכמות המה שערים, שפתחם הבורא למדברים להשיג בהם את עניני התורה והעולם; מקצתם, כמו החכמה התחתונה והתיכונה, הצרך בהם יותר לעניני העולם ומקצתם (ביחוד העליונה) לעניני התורה. וזו העליונה שבחכמות, שהצורך אליה כדי להגיע אל הבנת התורה, אסור

1) אין הכונה במלת „מוסר“ כאן למה שאנו קוראים אתיקה, אלא לדיוט-ציפלינה מדעית, למוסרות ההנהגה של הדעת והכרה השכלית. חלוקה כעין זו ישנה גם אצל ר' יצחק הלוי (הכוור) מאמר ג' ל"ש ומאמר ה' י"ב: „הדברים המוסריים מהמנינים והשיעורים המלאכיים והשיעורים הכוכביים והשיעורים הנגוניים והשיעורים המדאיים“ והוא גם כן קורא בשם מוסר למקצועות מדעיים המוגדרים בשיעורים, וכן הוא גם אצל הרמב"ם במלת ההיוון שער י"ד.

לנו ללמוד אותה בשביל להגיע אל הנאות העולם.
 ושוב פתח לנו הכורא ית' בתוך אותה החכמה העליונה גופה
 שלשה שערים כדי שנשיג עניני תורתו ודתו עד תכליתם, והם:
 השכל וספר-התורה שנתן לנו ע"י משה נביאו והקבלות
 (תורה שבעל פה) שקבלנו מקדמונינו אשר אחרי הנביאים ושכבר
 הקדים לבארן הגאון רבנו סעדיה. והנה בחכמת התורה, הכוללת
 גם חובות האיברים, שהיא החכמה הנראית, וגם חובות
 הלבבות, שהיא חכמת המצפונים, עסקו עד עכשיו קדמונינו
 רק בחובות האיברים ובאורן, ויש שכתבו חכמים בפירוש המלות
 והענינים, כמו שעשה ג"כ רבנו סעדיה, או שבארו עניני הדקדוק
 ושמושי הלשון, כספרי אבן גנאח ובעלי המסורות, או שסדרו
 עניני המצוות בדרך קצרה, כספרי רב חפץ בן יצחיה וכתלכות
 גדולות והלכות פסוקות ושאלות ותשובות של קצת הגאונים, או
 שהשתדלו לישב עניני התורה בלבנו נגד טענות המינים, כס'
 האמונות והדעות וס' שרשי הדת וס' המקמץ ^(א), ואך לא אחד
 בהם עסק בחכמת המצפונים. וחכמה זאת, שהיא חכמת
 חובות הלבבות, הניחיה ולא חברה בספר מיוחד, שהיא
 כולל שרשיה ופרקיה. המחבר תמה על זה תימה גדולה וחשב
 מתחלה שמא אין אנו באמת חייבים מן התורה לחקור אחרי
 חובות לבבינו ולפיכך התעלמו מהתעסק בה, עד שעמד על
 הדבר בעזרת שלשת השערים האמורים: בעזרת השכל ובעזרת
 התורה הכתובה והמקובלת, ומצא שחובות הלבבות הם יסודי
 כל המצוות ובלעדם לא תתכן לנו מצוה ממצוות האיברים.
 מן השכל — מפני שאם יעלה במחשבותינו שאין לבותינו
 חייבים לבחור בעבודת ה' ולחפץ בה יסתלק מעל איברינו חיוב
 המעשה, לפי שאין מעשה נשלים מבלי חפץ הנפש בו;
 מן התורה הכתובה — שנאמר: ואהבת ה' בכל לבבך, לעבדו

(א) זהו הספר שכתב במקצוע המחקר הדתי בן דורו של רבנו סעדיה גאון,
 ר' דוד הכבלי אלמקמץ, בערבית ונחקק לעברית והגיעו לידנו קמעים ממנו.

בכל לבבכם. ואהבת לרעך כמוך. לא תאמץ את לבבך. לא תשנא את אחיך בלבבך. בפיך ובלבך לעשותו. וזולת זה; מן התורה המקובלת. שאמרו: רחמנא לבא בעי. לבא ועינא תרי סרסורי דחטאה ניהו. וכיוצא. ושוב אנו יודעים מן התורה שמכה נפש בשגגה או מי שעבר בשגגה עבירות שחייבים עליהן מיתת בי"ד אינו חייב מיתה. וזה ראייה שהעיקר הוא שיהיה הלב והגוף משתתפים במעשה: הלב בכונתו והגוף בתנועותיו. ולא עוד אלא שיש השיבות גדולה לחובות הלבבות על חובות האיברים במה שהאחרונות אינן תדירות אלא חיוכן הוא במקומות ידועים ובזמנים ידועים. ואולם חובות הלבבות כיחוד האלהים. היראה והאהבה אותו והבטחון בו והפרישה ממותרות עניני העולם. שטורדים אותנו מעבודת ה' וכיוצא באלו. בכל אלו אנו חייבים תמיד בכל מקום ובכל עת ובכל רגע ועל כל ענין בעוד שכלנו ונשמתנו בנו.

שוב עלה בדעת המחבר. שמא הוניהו קדמונינו לחבר ספר בחובות המצפונים לרוב פרסומן. שכל בני אדם יודעים אותן ודבקים בהן עד שאין צורך לחבר ספר כזה. אבל אחרי ההתבוננות ראה שאפילו בדורות הקודמים. כפי שאנו רואים בספרים. היו רוב בני אדם רחוקים מן המצוות מן המין הזה עד שהיה צורך להעיר ולעודד אותם תמיד על זה. וכל שכן בדורנו זה שרוב אנשי זמננו מולולים אפילו בחכמת חובות האיברים כל שכן במצוות הלבבות. ואשר שם לבו מהם לעיין בחכמת התורה הוא מתכוין לדבר שיקרא בו חכם אצל עמי הארץ ושיעשה לו שם אצל הגדולים ומוניח לעיין בשרשי דתו ויסודי תורתו. שבאמת הרי לא יוכל לקיים מצוות אם לא ידעם ויעשם. כמו אמונת היחוד ושאר מצוות הלבבות. שהן הן החכמה הצפונה "אור הלבבות ונגה הנפשות". ואמרו על אחד מן החכמים שכשהיה מתיחד עם איבריו היה אומר: הבו האור חצפון! היתה כונתו בזה על מצוות הלבבות. ושוב נשאל אחד מי

החכמים על שאלה נכרית (ורה ורחוקה מן המציאות) מענין דין
הגירושין והשיב את שואלו: אתה האיש השואל על מה שלא
יויקנו אם לא ידענו, הידעת כל מה שאתה חייב לדעת מן
המצוות אשר אינך רשאי להתעלם מהן ואין ראוי לך לפשוט
בהן עד שנפנית לחשוב בשאלות נכריות, אשר לא תקנה בהן מעלה
יתרה בתורתך ואמונתך ולא תתקן בהם מעוות במדות נפשך".
והן לא כך נהגו קדמונינו ו"ל, כפי שאפשר לראות ממה
שקבלנו מדבריהם וממעשיהם. "הם היו זרזים ומשתדלים יותר
בחובות עצמם (חובות נפשם ולבותם) ממה שהיו משתדלים
בתולדות הדינין והשאלות הנכריות המסופקות והשתדלותם היתה
בכללי הדינין ואח"כ היו מתעסקים ומשתדלים לברר מעשיהם
וחובות לבותם, וכשהיתה באה לידם שאלה נכרית מתולדות
הדינין היו מעיינים בה בעת ההיא מדרך הסברא ומוציאים
את דינה מן העיקר שהיה בידם ולא היו מטרידים דעתם עליה
קודם לכן". והמחבר מספר, שהוא בעצמו שאל פעם אחת את
אחד מהנחשבים לחכמי התורה במקצת על חכמת המצפון והשיב
לו זה שהקבלה (מסורת אבות בתורה ובמנהגי קדמונינו) תעמוד
במקום העיון, ואמר לו המחבר: "אין זה ראוי אלא למי
שאין לו יכולת לעיין מפני טיעוט הכרתו ודוחק הבנתו, כנשים
קטנים וחסרי דעת מן האנשים, אך מי שבכה שכלו והכרתו
לעמוד על בירור מה שקבל ועכבוהו מלעיין בו בשכלו
העצלות והקלות במצוות האל ובתורתו הוא נענש על זה ואשם על
אשר התעלם ממנו... כי הקבלה, אף אם היא קודמת
בטבע מפני צורך הלומדים אליה תחלה, אין מן הצורך שיסמוך
עליה לבדו מי שיוכל לדעת דעת בתורה בדרך הראויה, ומן
הדין לעיין במה שיושג מדרך השכל".

ומכיון שבא המחבר לידי הכרה זו וראה שרוב בני דורו
מולולים במצוות חובות המצפון וספר אין באומתנו שיעמידם על
אמתת הענין, עד כדי שידעו שהכונה והתועלת במצוות הלכבות

ומוסר הנפשות שיהיו גלוינו ומצפונינו שוים ושקולים בעבודת ה', כדי שתהיה עדות הלב והלשון והאיברים שוה¹. "מפני שמי שחולק קצתו על קצתו ומכויב קצתו את קצתו בדבור או במעשה אין מאמינים בצדקו ואין הנפשות מתישבות על אמתו" – לפיכך התחיל המהבר לסדר לעצמו, שיהיה לו ולאחרים לזכרון מפני השכחה "דבר קיים ומטמון צפון ונר שיאיר לבני אדם ויורה להם הדרך שילכו בה, מאסף לכל... מנהיג במנהגי קדמונינו ומוסר החסידים ומעיר משינת הפתיות... מעורר המתעלם ומישר המקדים ומרגיל המתאחר ומצַאֵר המתחילים ומראה הדרך לנבוכים". וכל מה שהוסיף לעיין בזה יותר ויותר נגלה לו ענינו יותר "וכל ענין שנגלה לו גלה לו את הסמוך לו והסמוך את הסמוך עד אשר רחב הענין". אולם כשבא לידי הסכם לחבר ספר שכוה נסוג כמעט לאחור מפני ששער בנפשו שאין הוא ראוי לחברו, לפי שקצר כחו לחלק מחלקותיו כפי הצריך, לקוצר דעתו וחלישות שכלו, וביותר לפי שאינו בקי כל כך בצחות הלשון הערבית, שבה חפץ לחבר את הספר בהיותה קרובה להבין לרוב אנשי דורו, וכמעט שהתחרט בו על מה שנכנס בענין זה החבור וחפץ היה להוניהו. אבל אחר כך התחיל להרהר בעצמו ולחשד בנפשו, שמא יש בהחלטה שכוו מן העצלות, שמא מזניח הוא את חבור הספר משום שנפשו בחרה בטנוחה בהשקט ובטחה ולפיכך היא מטילה עליו אימה יתרה. והוא הרי יודע "שכמה שכלים אבדו בעבור המורא וכמה חסרונים גרם אותו הפחד". ועוד נזכר בדברי האומר "מן הזהירות שלא תרבה להוהר", שהרי "אלו היה כל מתעסק בענין מעניני הטובה או להורות הדרך הישרה והנכונה שותק ועומד עד אשר יגמר לו כל רצונו, לא היה אדם מדבר דבר אחרי הנביא. ואלו היה כל מי שרוצה למלאות כל מדות הטוב ולא יכול להשיגן טניח מה שיודמן לו מהן, היו כל בני אדם ריקים מן הטובות

(1) בלישון המקובלים: מחשבה, דבור ומעשה.

וחסרים מן החמודות ושבים במרוצת תוחלת נכובה והיו שבילי
 הטוב שוממים ומעונות החסד נעזבים". ובאמת הלא
 רואים אנו "שהנפשות — תאותן רבה ללכת אחרי הרע וכל אדם
 אויבו בין צלעיו, אלא אם יהיה לו עוז מעם אלהיו ומוכיח מזומן
 לנפשו ושלמון גובר אשר יקשר אותה בחבק" (העבודה ויבלמנה
 ברסן הצדק ויגנה בשוט המוסר). על כן ראה המחבר חובה
 לעצמו "להכריח את נפשו לסבול טורח חבור הספר הזה
 ולבאר עניניו בכל לשון (סגנון) שאפשר ובכל מליצה שתודמן
 שיוכן הענין מהם" — "להעיר ולהורות ולהשכיל בלשון המבואר הקרוב
 והנוהג (הברור והפשט). כדי שיהיה קרוב להבין מה שהוא רוצה
 לבארו, ולעזוב את הלשון העמוק והמלות הנכדיות (הזרות) והמופתים
 ההולכים על דרך מלאכת הנצות, ולהשתמש רק בראיות מספיקות
 שתתישב הדעת עליהן במשפטי החכמה האלהית, וכמו שאמר
 הפלוסוף: אין ראוי לבקש בהשגת כל מחקר המצאה שהיא על
 דרך המופת, כי אין כל מחקר שכלי נמצא במופת... ולא בחכמה
 האלהית להרגיש ולהמשיל (כלו). להביא משל מענינים המורגשים,
 כמו שעושים בחכמת הטבע)". ומפני שהיה ספר זה מן החכמה
 האלהית נשמר בו המח' מן הראיות ההולכות על דרך חכמת הדבור
 (כלו מופתי הגיון) וחכמת השמוש (כמופתי הנדסה), אלא רק בשער
 הראשון ממנו (הוא שער היחוד) "מפני דקות המחקר בו", ונסמך
 בספרו בראיותיו על המושכלים ועל מה שמצא כתוב "בספרי
 הנביאים ובדברי הקבלות שקבלנו מרבותינו ומן החסידים שבכל אומה".
 את ספרו מחלק המח' לעשרה שערים הללו: הא) הוא שרשן
 העליון ויסודן הגדול של כל הובות הלבבות, והוא יחוד האל
 בלב שלם. הב) הוא המסתעף מיחוד האל והוא שער הבחינה,
 ללמד איך להשיג את האחד-האמת מבחינת יצוריו, מפני שאין
 לנו דרך אחרת להשיג מציאותו ויחודו; מאלה מסתעפים כל שאר
 השערים, והוא מה שאנו חייבים לאחד-האמת שנעבדהו והוא

(4) בלשון המשנה: חגורה של המור למשא (משנה בלבים פרק י"ט).

השער השלישי: שער העבודה, ושנבטח רק עליו לבדו והוא השער הרביעי: שער הבטחון, ושלא נשתף אליו בעבודה את הזולת וזהו השער החמישי: שער יחוד המעשה, ומה שאנו חייבים לו מפני גדלו ורוממתו וחסדו והוא השער השישי: שער הכניעה. ומפני שבני אדם מקצרים ומתעלמים ממה שהם חייבים בו לאלהים מחובות הלבבות ושוכחים את המוטל עליהם לפיכך הסמיך לזה את השער השביעי: שער התשובה, להורות דרך איך לשוב אל האלהים ולהתקרב לעבודתו. אכן מפני שאי אפשר להתקרב אל אלהים ולמלא החובות הנגלות והנסתרות בטרם שנעביר במחשבתנו את פרטי חשבון נפשנו, לפיכך עלינו להכנס אל השער השמיני, והוא: שער חשבון הנפש. ואולם כל עוד לב האדם שכור ביין אהבת העולם הזה ונוטה אל תאוותיו אין הוא פנוי לחשב חשבון נפשו, לפיכך הסמיך לזה את השער התשיעי, הוא: שער הפרישות ללמד את האדם איך להתרחק מתאוות העולם, וכשיגיע האדם למדרגה זו או רק אז יוכל להתרומם ולהגיע לענין השער העשירי והוא: שער אהבת ה', המלמדנו דרכי אהבתנו להבורא ית', שהוא "תכלית כל תאוה וקץ כל תקוה, כי ממנו התחלה ואליו התכלה". וקרא המחבר שם לחבורו זה:

ספר תורת חובות הלבבות.

מכונות הספר לא היה להשיב על החולקים על עיקר תורתנו אלא רק לגלות מה שהוא תקוע בשכל הצלול (הוד) משרשי דתנו וטמון בנפשותינו מקטבי (צירי) תורתנו, כדי לעורר מחשבותינו לחשוב בהם עד שתתברר אמתתם במצפוננו ויראו מאוריהם על איברינו. והמחבר מבקש מאת כל מעיין בספרו, שידינהו לכף זכות אם ימצא בו טעות ושגיאה בענינו או במלותיו, לפי שהיה נחפו מאד וממהר לחקרו ולגמרו, ביראו פן יקדימנהו המות. והוא טסים את הקדמתו במשל נאה, שממנו ילמוד האדם להבחין בין שלשת חלקי תורתנו וידע איך להשתמש בכל אחד מהם והם: (א) חלק חכמת המצפון וחובות הלבבות ומוסרי הנפשות (ב) חלק חכמת חובות האיברים בומנם

ובמקומם ג) חלק דברי הימים "לדעת כתות בני אדם ותולדותם על
 סדר הדורות שעברו ומה שאירע מן הדברים והחידות (הענינים
 הסתומים המופלאים) בימים קדמונים"... וַעֲזֹר עַל הַשְׁתַּמְשׁוּ בְּכָל
 אֶחָד מֵהֶם בַּחֲכֻמַּת הַשְּׁמוּשׁ וּבַחֲכֻמַּת הַמוֹפֵת אֲשֶׁר בַּחֲכֻמַּת הַדָּבָר
 (לוגיק). שמהם תהיינה ההקדמות לחכמת האלהות. כי מי
 שאינו בקי בהם אינו מכיר סימני חכמת הבורא
 בבריותיו ולא ידע עניני גופו כל שכן וולתו.
 והמחבר נותן עצתו להקורא להתבונן בספר תורת
 אלהים על פי הערתו זאת ולהעזר להבנתו
 על ידי קריאת ספרי הגאון רבנו
 סעדיה שהמה "מאירים השכל
 ומחדדים הבינה ומורים
 הפתי ומזרזים
 העצל".

שער היחוד

פתיחה. בשער זה יתבאר ענין יחוד האל, שהוא שרשה ויסודה של דתנו „והוא ראש אמתת הדת, ומי שנטה ממנו לא יתכן לו מעשה ולא תתקיים לו אמונה“, ועל ידו יפרד המאמין מן הכופר. לפי שאי אפשר למעשה טוב ולאמונה דתית בלי הכרת יחודו של האלהים. השער הזה מתחלק לעשרה פרקים:

פרק א'. מבאר שגדר יחוד האל בלב שלם הוא שיהיו הלב והלשון שוים ביחוד הבורא, כי לא די לאדם שימשך בזה אחרי הקבלה והמסורה בלבד „שישמע בני אדם אומרים דבר והוא נמשך אחריהם או שקבל מאבותיו ואינו יודע בירור מה שקבל“ או שכבר הגיע להבין יחודו אלא שהוא מגשימו בצורה ובדמות. אלא צריך שיהיו הלב והלשון שוים בהכרת אחדות הבורא על אמתתה: פרק ב'. ממשיך את ביאור דבריו ואומר, מפני שפשטה מלת יחוד בדברי אנשי היחוד הרגילו בה הרבה במלותם ובלשונם תמיד „ואינם מעלים על מחשבותם להבין אמתת הענין מה שמעבירים על לשונם, מפני הסכלות והעצלנות“. „הם חושבים שענין היחוד נגמר להם כאשר נגמרה מלתו ולא ירגישו כי לבם ריק מאמתו“ בעבור שאינם יודעים ענין האחד האמת וענין האחד העובר (ראה להלן בסמוך). „ואמת אמר הפילוסוף באמרו: לא יוכל לעבוד עילת העילות ותחלת ההתחלות אלא נביא הדור בטבעו (ע"י הכשרתו הטבעית להכרת הדברים ברוח הקודש ובהרגשה נבואית בלי מחקר ומופת שכלי) או הפילוסוף

המובהק במה שקנהו מן החכמה (כלו) ע"י מופתים מושכלים). אבל זולתם עובדים זולתו (לא את האל האמת) מפני שאינם מבינים נמצא אלא מורכב". ולא רק מי שמיחד את האל בלשון בלבד כקטן ופתי, אלא "אפילו מי שמיחד את האל בלב ובלשון על ידי הקבלה, מפני שהוא מאמין במה שקבל מהם, הוא כעור הנמשך אחר הפקח ואפשר שקבל ממקבל שכמותו והוא בחברת עורים, שם כל אחד מהם אתידו על שכם חברו עד שהגיע אל הפקח אשר בראש החבורה שמנהיגם, שאם יפשע הפקח ההוא ויתעלם מהם ולא יזהר בשמירתם או אם יכשל אחד מהם יקרה לכלם המקרה ההוא ויתעו מני דרך ואפשר שיפלו בבור או בגומץ. וכן המיוחד מצד הקבלה אין בוטחין בו שלא יבא לידי שתוף". העיקר הוא, שצריך לידע ליחד את האל בלב ובלשון, אחר שידע להביא ראיות עליו ולעמוד על אמתת אחדותו מדרך העיון והסברות הנכונות השכליות.

פרק ג'. שאנו מחויבים באמת לחקור על היחוד והדומה לו בדרך העיון כבר הוכיח המחבר בהקדמת הספר, וגם התורה חיבה אותנו בזה באמרה: וידעת היום והשיבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו וגם במה שאמרה: כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים "והרי אי אפשר שיוודו לנו האומות במעלת החכמה והבינה עד שיעידו לנו הראיות והמופתים ועדי השכל על אמתת תורתנו."

פרק ד'. אולם קודם שנחקור על יחוד האל עלינו לדעת להשיב על השאלה אם הוא נמצא, כי רק "כשתברר מציאותו בדרך העיון או נחקור עליו אם הוא אחד או יותר מאחד."

פרק ה'. מציאות האל תחברר לנו ע"י שלש הקדמות הללו: (א) הדבר אינו עושה את עצמו. (ב) כל מה שיש בעולם יש לו תכלה וגבול ומכיון שיש לו גבול יש לו גם התחלה ואין התחלות מבלי תכלית לתחלתן. ועוד כי העולם בכלל מציאותו מתחלקת

לחלקים ולא יתכן להיות חלק למה שאין לו תכלית. כי גדר החלק אינו כי אם שיעור נפרד משיעור, ומן ההכרח איפוא שכמו החלק כן גם השאר יש לו קץ וגבול, ומכיון שכך יש לו גם התחלה, אבל הרי אי אפשר שיהיו התחלות בלי תכלית וצריך שיבואו עד גבול ידוע בראשיתן. "והדין נותן שיהיה לעולם ראשון אין ראשון לפניו". ו העולם הוא מורכב מיסודות שונים וחלקי מציאות שונים, וכל מורכב מחובר מדברים שהם יותר מאחד, אשר מהם נתחבר, ומן ההכרח שהיה להם מתקבץ שקדם להם בומן ובטבע, ורק אותו המתחבר הקדמוני אין לו עלה (סבה) למציאותו, מפני שבאופן אחר היה הוא עצמו מחובר מעלה ומעלול (מסבה וממסובב), והרי אי אפשר שילך הדבר כך עד אין קץ ושיהיו התחלות בלי תכלית. אנו באים איפוא עד הגבול, ששם אנו עומדים — וזהו הראשון שאין ראשון לפניו. הקדמות אלו מסביר המתחבר בפרוטרוט במופתים לקוחים מדרכי המופתים ההגיוניים.

פרק ו'. הוא ממשיך את דבריו לברר את מציאות הבורא. אנו רואים בעולם כל חלקי המציאות מורכבים מחלקים שונים בסדור נפלא והרמוניה מצוינה. "כבית הבנוי אשר בו כל הצריך לו. השמים ממעל כתקרה, והארץ מתחת כמצע, והכוכבים מסודרים כנרות וכל הגופות צבורות בו כמכמנים, כל דבר למה שצריך לו, והאדם כבעל הבית המשתמש בכל אשר בו." וכשאנו מסתכלים שוב בחלקי המציאות אנו רואים שהם מחוברים מיסודות ארבעה (אש, רוח, מים, עפר) הנחלקים ונפרדים זה מזה ומתנגדים בטבעם זה לזה ואין בנו יכולת בשום אופן לחברם חבור טבעי, רק "החבור שחברה אותם התולדה הוא חבור מתוקן וקיים עד עת קץ", ומפני שאי אפשר שנמוגו מאליהם ונתחברו יחד, מפני המחלוקת הטבעית שביניהם, עלה בדעתנו ונתברר בנפשותינו, כי "מחברם זולתם (מחוץ להם) וקושרם בלעדיהם ומרכיבם — כנגד טבעם בעל כרחם, והוא בוראנו אשר תקן קשורם ותכן חבורם." וכשנחקור שוב על היסודות הארבעה עצמם נראה שההרכבה והחבור שלהם

נראים בכל העולם, ומכיון שהם מחוברים הרי הם מחודשים "והדין מחייב שנאמין כי העולם מחודש, וכיון שכן הוא, ונמנע שיהי הדבר עושה את עצמו צריך שיהיה לו עושה שהתחילו, ומפני שהתברר שההתחלות יש להן תכלה וקץ לראשיתן, מן הדין שיהיה לעולם תחלה אין תחלה לפניו וראשון שאין לו ראשון והוא אשר יצרו וחדשו מאין דבר, לא בדבר ולא על דבר" (לא בעזרת איזה דבר ולא על איזה דבר). "והנה יש בני אדם שאמרו, שהעולם נהיה במקרה מבלי בורא שהתחיל ויוצר שיצרו, ומן התימה בעיניי, איך תעלה בדעת מדבר (בן אדם) בעודנו בבריאותו המחשבה הזאת? ואלו היה בעל המאמר הזה שומע אדם אחד שיאמר בגלגל אחד של מים (של באר) שהוא מתגלגל להשקות חלקה אחת של שדה או גנה וחושב שזה נתקן מבלי כונת אומן שטרח בחבורו והרכבתו ושם כל כלי מכליו לעומת התועלת הדרושה, היה לו לחשוב אותו בתכלית הסכלות וימהר להכזיבו, וכיון שידחה המאמר הזה בגלגל קטן פחות ונבזה שנעשה בתחבולה קטנה לתקנת חלקה קטנה מן הארץ, איך יוכל להתיר לעצמו לחשוב כמחשבה הזאת בגלגל הגדול הסובב את כל הארץ וכל אשר עליה מן הברואים והוא בחכמה ומוכן לתועלת כל הארץ וכל אשר עליה, ואיך יוכל לאמר שיהיה מבלי כוונת מנגן ומחשבת חכם ובעל יכולת? והרי ידוע, שהדברים אשר הם מבלי כונת מנגן, לא ימצא בהם סימן לחכמה ויכלת, הלא תראה, אם שפך אדם דיו פתאום על ניר חלק, שאי אפשר שיצטייר ממנו עליו כתב מסודר ושיטות (שורות) נקראות כמו שיהיה בקולמוס, ואלו הביא אדם לפנינו כתב מסודר ממה שאי אפשר להיות בלי מצוץ קולמוס ואמר כי נשפך הדיו על הניר ונעשתה צורת הכתב עליו מעצמה, היינו ממחרים להכזיבו על פניו שאינו נמלט מכוונת מנגן, וכיון שזה בעינינו דבר שאי אפשר להיות בצורות רשומות בהסכם דעתנו, איך יוכל לאמר בדבר שמלאכתו יותר דקה ותקונו יותר רחוק ועמוק בעינינו עד אין תכלית, שיהיה מבלי כוונת מכוין וחכמת חכם ויכולת יכול?"

פרק ו'. אחרי שנתברר לנו שיש לעולם בורא. עלינו לחקור עליו אם הוא אחד או יותר מאחד. ואת זה יכולים אנו לברר בשבעה פנים: (א) כשאנו רוצים לצייר במחשבתנו את סבות הנמצאות אנו רואים שהעלות הן הולכות ופוחתות במספרן מהעלולים (המסובבים) באופן הדרגתי. האישים הפרטיים שאין קץ למספרם נכללים במינים והמינים בסוגים, וכבר אמר הפלוסוף כי סוגי הסוגים הם עשרה (והם עשרה סוגים של המושגים אשר לאריסטו). אחר כך אנו מעמידים במחשבתנו את העשרה על חמשה: ארבעה יסודות (אש, רוח, מים, עפר) ותנועה. ושוב אנו מפחיתים אותם עד לשני מושגים: חומר וצורה. אחרי כך אנו חוקרים על עלתם, שהיא תמיד במספר פחות מהעלולים, ומעמידים אותה על רצון הבורא יתברך, ומאחרי שאין מספר פחות משנים אלא אחד אם כן הוא אחד. (ב) אנו רואים בכל חלקי המציאות סדור נפלא וחכמה נשגבה, שהיא נראית בקטני היצרים כמו בגדוליהם, ואנו רואים איך שהם משלימים קצתם את קצתם ונוקקים קצתם לקצתם. ואלו היה לעולם יותר מבורא אחד היתה צורת החכמה מתחלפת בקצת חלקיו ולא היה צריך קצתו לקצתו. מזה ראינו שכלם מחשבת חושב אחד, וכבר אמר הפלוסוף „אין במה שברא אלהים יותר נפלא ממה שברא“, כלו' שבכלל המציאות, כקטון כגדול, נראה מפליאות חכמה אחת ויחידה כוללת ושווה בכל הנמצאים. (ג) נתברר לנו במה שקדם, שלעולם יש בורא „ואלו היה אפשר שיעלה בדעתנו שיתקיים העולם בפחות מבורא אחד היינו מעלים על דעתנו כן, אך מפני שאין אנו יכולים להשכיל דבר שיוכל לעשות את זולתו פחות מאחד, ידענו ידיעה שאי אפשר לדחותה שהוא אחד“. אולם להעלות על דעתנו שהוא יותר ממה שהצורך מביא אליו להשלמת הדבר, צריך שתהיה לנו ראייה על זה שתעיד על ברור הדבר, והיא איננה. והדמיון בזה שוב למכתבו של בשר ודם: כשרואים אנו מכתב כתוב כלו בכתב אחד ובסגנון אחד ועל ניר אחד ובדיו אחת, אנו מיחסים זה לכותב אחד, מפני שלפחות מאחד אי אפשר ליחס פעולה, ומי שבא

ואומר שיותר מאחד כתבו עליו להביא ראיה. וכן הוא הדבר במכתב אלהים החרות על לוחות העולם בכל טבעי הנמצאות. (ד) אם נאמר שהבורא יותר מאחד לא ימלט שעצמות כלם תהיה עצם אחד או יותר מאחד. ואם הוא אחד הרי זה בורא יחיד, ואם יותר מאחד או צריך להניח שיש לכל אחד מתלקותיו והגבלותיו, שבהן בדל האחד מהשני, וכל מוגבל הרי יש לו תכלית, וכך בעל תכליתי הרי הוא מחובר, וכל מחובר הרי הוא מחודש, וכל מחודש יש לו מתקדש, וחזר הדבר לבסוף לעלת כל העלות, שהוא על כל פנים יחיד. (ה) מושג האחדות הוא קדום בזמן ובטבע להאחד, כמו שהחזם קודם בטבע לכל דבר חס במושגנו. "ולולא האחדות לא היה נאמר על דבר מן הדברים אחד". והרבו הרי הוא כלל של אחדים, ולא יתכן שיקדים הרב לאחדות, שממנה נתרבה, כמו שאי אפשר שיקדימו שאר המספרים להאחד המניני, ומי שיניח רבוי אלהות על כל פנים מוכרח להקדים לו לפי זה מושג האחדות המופשטת, וזה הוא הבורא. (ו) הרבוי הוא מושג של מקרה, שהוא נוסף על המהות, והוא הכמות, ואי אפשר שישגי מקרה את בורא הכל (לפי שאז הרי הוא בבחינת אותו המקרה נפעל ולא פועל), ומכיון שהוא יתברך בתור בורא הכל נעלה מעל כל דמיון ושווי עם בריאותיו, ואם ניחס לו רבוי הרי הוא בבחינה זו שוה עם בריאותיו, וזהו דבר שלא יאות. (ז) אם נאמר שהבורא הוא יותר מאחד אזי מוכרחים אנו להניח אחת משני אלה: או שכל אחד מהם יכול לברוא העולם בלי עזרת חברו ואז הרי מה שהוא יותר מאחד מיותר לגמרי, או שאי אפשר לאחד לבדו לגמור ולהשלים יצירת העולם, ואז הרי אנו מוכרחים ליחס לכל אחד מהם לאות וחולשה, ואם כן הרי מיחסים אנו לכחם ולעצמותם תכלית וגבול, וכל שיש לו גבול הרי הוא מחובר, וכל מחובר מחודש, וכל מחודש יש לו מתקדש, אם כן אי אפשר שבורא כזה יהיה קדמון. נמצא שאין הבורא יותר מאחד "ואלו היה אפשר להיות יותר מאחד היה אפשר שתפול ביניהם מחלוקת בבריאת הברואים ולא היתח נגמרת ביניהם יצירת הברואים.

ובמצאנו כל העולם הזה על סדר אחד ותנועה אחת נמצאת בכל חלק מחלקיו לא נשתנה עם הדורות. נדע שיוצרו ומנהיגו אחד, לא ישנה מעשהו ולא יחליף הנהגתו וולתו... כי ההנהגה לא תהיה שלמה ומתמדת על ענין אחד אלא בהתיחד אחד בעצה ובהנהגה כמלך במדינה והנפש בגוף".

פרק ח. בענין האחדות יש להבדיל בין האחד האמתי להאחד העובר, שהאחד העובר זהו העצם שאנו קוראים לו אחד רק בדרך העברה, אבל לא בדיוק, כמו האחד בתור סוג או מין או איש, אבל כל אחד כמו זה בעצמו מורכב הוא מהרבה חלקים, וגם זה הפרטי שנראה לנו כאלו הוא אחד הרי הוא מחובר מחומר וצורה ועצם ומקרה וסובל הויה וכליון וכיוצא, באופן שהוא "אחד מצד רוב מצד". אבל האחד האמתי בדיוק זהו אותו שאינו סובל כשהוא לעצמו שום הרכבה ושום רבוי, וזהו האחד המניני (לא המנוי, שהוא מורגש בחושים הגשמיים, אלא המניני המופשט, שאינו אלא במחשבה) או האחד בפועל, אשר לא יתרבה ולא ישתנה ולא יתחלף ולא ישיגחו שום מקרה ולא ידמה לשום דבר. וזהו אחד אמת שהוא "השורש לכל מתרבה".

פרק ט. ואחד אמת שכזה הוא הבורא יתברך: (א) מפני שכל חלקי המציאות מתחלקים קצתם מקצתם ומתאחדים קצתם עם קצתם ע"י השיתוף, ועיקר השיתוף הוא האחדות, שהיא סבת כל מתרבה וקודמת לרב בטבע, כמו שהאחד במנין קודם לשאר המספרים, ומן הדין הוא שתהא עלת כל מתרבה עצם בלתי מתרבה, וכמו שנתבאר, כי העלות כל מה שהן עולות למעלה הן פוחתות בתחלתן עד שמגיעות לשרש המנין, וזהו אחד אמת והוא הבורא יתברך. (ב) אנו רואים שכל דבר שנמצא באיזה מקום במקרה אי אפשר שלא ימצא במקום אחר מציאות עצמית אמתית, כמו המים החמים, למשל, שהחום אצלם הוא מקרי ומוכיח שיש חום עצמי ויסודי שהוא יוצא מן האש, ועל דרך זה אנו אומרים בענין האחדות, שמפני שאנו רואים את האחדות בכל הברואים בתור

מקרה והעברה, כמו שנתבאר למעלה, מן הדין הוא שתהיה בעלת הברואים עצמות קיימת ואמתית ושרשית, שממנה קבלו כל ההוויות את אחדותן, וזו היא אחדות שאין אחדות למעלה הימנה ולא זולתה, וזוהי אחדות הבורא יתברך.

פרק י. ואולם איך אפשר לבאר את המדות שאנו מיחסים לבורא יתברך, שנראות כאלו מגשימות את הבורא ועושין אותו מורכב ומחובר כאחת ההוויות הגשמיות? המדות הללו יש מהן עצמיות, שאנו מיחסים לאל ית' מבלי שום התייחסות אל ברואיו; והן שלש מדות: שהוא נמצא, שהוא אחד ושהוא ראשון, וענין כל אלה הוא להרחיק את ההיפך מהן מהבורא יתעלה: שאינו נעדר ולא מתרבה ולא מחדש. „ואלו היינו יכולים להליץ (להמליץ, לבטא) על ענינו במלה אחת שכוללת אלו המדות בבת אחת היינו מליצים בה עליו, וכיון שלא מצאנו במה שאנו מדברים בו מן הלשונות מלה שתורה על אמתת ענין הבורא ית', הוצאנו הענין ביותר ממלה אחת.“ ובכלל צריך שנבין מכל המדות השלש הללו הרחקת מה שכנגדן, וכמו שאמר אריסטו „השוללות במדות הבורא אמתיות (יותר) מן המחייבות“. ועוד יש מדות אלהיות הפעוליות, שאנו מיחסים לבורא ית' מצד פעולותיו, כמו ויברא את האדם בצלמו ודמו, ויתעצב, וירא, ויוצר וכיוצא. „והותרנו לספר אותו בהם מפני הדחק המצריך אותנו להודיענו ולעמוד על מציאותו כדי שנקבל עבודתו... והוציאו אותם לבני אדם במלות גשמיות שהן קרובות לשכלם ולהבנתם, ואלו היו מספרים אותו בענין שראוי לו מן המלות הרוחניות והענינים הרוחניים לא היו מבינים לא המלות ולא הענין — והמשכיל הנלבב ישתדל להפשיט קליפת המלות וגשמותן מעל הענין ויעלהו במחשבתו ממדרגה למדרגה עד שיגיע מאמתת הענין הנדרש אל מה שיש בכח יכלתו והשגתו. והכסיל הפתי יחשוב הבורא ית' על דרך הנראה ממליצת הספר, וכשהוא מקבל על עצמו עבודת אלהיו והוא משתדל לעשות לכבודו יש לו טענה גדולה מצד פתיותו, מפני שאין האדם נתבע אלא כפי יכלתו

והשגתו — — ואלו היה נוהג הספר כשמתרגם (כשמסביר) הענין הזה המנהג הראוי באמתו אשר לא יוכל להבינו כי אם המשכיל הנלבב לבד, היו נשארים רוב המדברים בלי דתובלי תורה מפני קוצר שכלם וחלישות הכרתם בענינים הרוחניים." ודברו הספרים בענינים הדקים הרוחניים ברמז קל ובקצור נמרץ, כמו בענין הבורא וכמו בגמול העולם הבא וענשו, מה שיש בו די בשביל אנשי השכל, והרחיבה התורה הדבור במליצות גשמיות כפי הבנת ההמון, וכמו שאמרו רז"ל: דברה תורה בלשון בני אדם, והמשל בזה: שלבהמות צריך לתת מספוא הרבה, ולאדם מן המאכל הראוי לו רק מעט, וכל המליצות הללו שיש בהן מעין הגשמה לא באו אלא כפי בינת מי שנתנו להם והן "כמו השריקה לבהמה בעת שתות המים שמביאתה לשתות יותר ממה שהיה עושה הדבור הצח והנכון".

לסוג המדות ההפעליות, שאנו מיחסים לבורא מצד פעולותיו הנראות בברואים, יש לצרף גם כן מה שאנו מיחדים אותו עם שמות אבותינו, מצד שנודע לנו על ידי קבלת אבות שיחד שמו עליהם, לאמר אלהי אברהם, יצחק ויעקב, "ואפשר שנודע אליהם בעבור התיחדם בעבודתו בדורם, מפני שהיו אנשי דורם עובדים לאלהים אחרים, ועל כן נקרא אלהי האבות כדי לעמוד על ידי כך על עצם כבודו שהוא אלהי מבחר יצוריו (האבות)", מתוך שלהשיג אמתת ענינו על ידי השכל אי אפשר, ובאמת תכלית הידיעה אשר הזהירנו הנביא עליה היא לדעת את הבורא על ידי פעולותיו ועל ידי מסורת אבות. והיודע את הבורא מצד פעולותיו כאלו אינו נפרד ממנו לעולם, כי הוא "קרוב מכל קרוב מצד פעולותיו ורחוק מכל מכל רחוק מצד דמות עצם כבודו", ואמר אחד החכמים: "היודע את הבורא דעת יתרה הוא נבהל בענינו יותר". ואמר עוד: "החכם שבבני אדם בדעת הבורא הוא יותר סכל באמתת עצם כבודו" "ותכלית דעתך אותו שתודה ותאמין שאתה בתכלית הסכלות באמתת

עצם כבודו." והדמיון בזה הוא: "אמתת הנפש מבלי שנשיג ממנה צורה ולא דמות ולא מראה ולא רוח אעפ"י שפעולותיה נראות ומעשיה נכרים בנו, וכן השכל שפעולותיו וסימניו נכרים ונראים לא נשיג ממנו לא דמות ולא צורה, כל שכן יוצר הכל אשר אין כמוהו". כי כמו שבחושים הגשמיים יש לכל חוש תפקיד ידוע וגבול ידוע ואי אפשר, למשל, לשמוע על ידי חוש הראות וכן אי אפשר, למשל, לראות דבר שהוא מרחוק להשגת חוש הראות, כן הוא הדבר גם בחושים הנפשיים, שיש לכל חוש מהם כח מיוחד להשיג מוחש מיוחד, ויש גבול אשר החוש ההוא יעמוד אצלו ולא יעברנו, וכן נאמר בשכל, השכל יכול להשיג רק את מציאותו של הבורא, אבל אין זה מוכיח שיכול גם לדעת מהותו ועצם כבודו. לבקש השגה כזו על ידי השכל זהו כמו לבקש מוחש גשמי על ידי חוש שאין זה תפקידו, ומכל שכן שאין לבקש השגה כזו על ידי חושים גשמיים, שהרי תפקידה של ההכרה השכלית אין באפשר להחליף על ידי חושים גשמיים, ולא עוד אלא שגם מפסידה את שכלנו ההשתדלות להשיג בשכל דבר שאינו בגבול הכרתו, כמו שמפסידה את חוש הראות ההסתכלות בעין השמש אעפ"י שעד גבול ידוע עין האדם נהנית מאורה וניצוצה וזריחתה. לפיכך עלינו להסתפק במה שניתן לנו לדעת ולהכיר את הבורא מצד פעולותיו ומעשיו, וליחד נפשנו אליו מצד זה, אבל לא לבקשו במקום שלא נמצאנו, וכבר נאמר על אחד מן החכמים שהיה אומר בתפלתו: "אלהי, אנה אמצאך? אך אנה לא אמצאך? נסתרת ולא תראה והכל ממך מלא!"

אמנם מפסידי היחוד, המקלקלים השגתו האמתית, הם הרבה: מהם בעלי השתוף הנגלה, עובדי עבודה זרה, כמו עובדי השמש והירח וכו', ומהם בעלי השתוף הנעלם, הם הצבועים והחנפים שמשתפים בעבודתם את בני אדם, כדי לעשות להם חנף ולהכבד בעיניהם ביראתם ועבודתם את האלהים, או בעלי התאוות החמריות, שמשתפים לאלהים את עבודת תאונם, שגם זהו שתוף נעלם, והכתוב

אומר: לא יהיה בך אל-זר, והו אל זר שהוא בגופו של אדם. וכדי
לעורר את הנרדמים וחלושי הדעת, את אלה מהם החפצים להרפא
ולחזק הכרתם וללטוש את שכלם, לכת הואת יביא הספר הזה
"תועלת גדולה וכוללת ויהיה להם ככחלים (סמי-מרפא) המועילים
לבעלי העינים החלושות". וזו תהיה התשובה גם לכסיל ופתי,
שכשיקרא הספר הזה ויעמוד על מה שנוכר בו בשער זה, יאמר
בלבו: "היעלם ענין היחוד ממני שלמד דף אחד מן התורה עד שיעיר
אותנו המחבר הזה עליו ויורנו אותו?" כי אמנם יש אנשים
שאין להם צורך בחבור זה מפני שדעתם צלולה והתבוננותם
זכה, ויש אנשים שאינם מבינים ואינם יודעים כלום וספר
זה לא יביא גם להם שום תועלת. ואולם יש אנשים
שדעתם חלושה ושכלם קצר מלעמוד מעצמם
על אמתת ענין היחוד והם דורשים מורה
שיבינם ענינו על דרך המופתים האמתיים
והראיות השכליות ויגלה להם סודו.
לאלה יביא הספר תועלת גדולה.
ובשביל אנשי הכת הזו
טרח המחבר כל מה
שטרח.

שער הבחינה

פתיחה. אחרי שנתבררו לנו בשער הקודם מציאות האל ואחדותו האמתית, עלינו לבחון את חכמת הבורא, כפי שהיא מתגלית בעולמו. כי הברואים אף על פי שכולם מקבלים את טובות האל, רובם כעורים מהכיר ומהבין גודל מעלותיו. וזה מפני שלש סבות: האחת, מפני שלבם פונה תמיד אל עניני העוה"ז ותענוגיו ונפשם לא תשבע וכל אשר יגיעו למעלה מבקשים מה שלמעלה ממנה, עד שהם חושבים כל טובה שיש לזולתם כאלו נשללה מהם. השנית, מפני שמיד בצאתם לאויר העולם התרגלו בטובות האל על ברואיו עד שנעשו להם מורגלות, שאין עומדים כבר עליהן. והמשל בזה לתינוק שמצא אותו איש במדבר וחמל עליו ואספהו אל ביתו והאכילהו והלבישהו והעניק אותו מכל טובו וזה לא היה מכיר בדבר עד שגדל והשכיל והבין. והשלישית, מפני שמוצאים אותם בחייהם פגעים ועניני הפסד בגופם ובממונם „נקצו בהקאות צדקו בהם ולא שבחוהו בהגלות חסדו עליהם והביאה אותם סכ"תם לכפור בטובתם ובמטיבם", ואפשר שאותם הפגעים עצמם הם לטובתם ולתועלתם. והמשל בזה לעורים שהובאו לבית המוכן להם בכל התועלות הדרושות להם, והוזמנו להם שם גם כחלים מועילים וסמי מרפא לעינים, גם רופא חכם לרפאתם, והם לא פנו אל הרופא והיו הולכים בבית בענין רע מעוררנם, וכל אשר הלכו בבית נכשלו בדברים המוכנים לתועלתם ונפלו. והיה מהם מי שנפצע ומי שנשבר והיה צערם רב ורעתם נכפלה, והיו מתרעמים על אדון הבית וגנו

את מעשהו ואמרו שלא לטובתם כון בבנין הבית הזה כי אם לרעתם". לפיכך החובה על אנשי החכמה והמדע להעיר ולהורות את מי שלא הבין טובות הבורא, ועל ידי כך יגדל שבחם ותרבה הודאתם למטיב להם וישיגו בזה אל התענוג וההנאה בעולם הזה ולשכר טוב בעולם הבא. השער הזה מתחלק לששה פרקים:

פרק א'. מבאר שהבחינה בסימני חכמת הבורא, אעפ"י שהיא בעיקרה ויסודה אחת, היא מתחלקת למדרגות שונות כפי כח הכרתו של המבחין, כשם שהשמש אעפ"י שהיא ביסודה ועיקרה אחת מחלקת אורה בצבעים שונים לפי השתנות צבעי הזכוכית המקבלת ניצוציה. והאלהים יודע, אולי בעבור זה נשתנו הברואים זה מזה ונראו בהם סימני החכמה באופנים שונים כדי שעל ידי זה יתברר שהדבר נעשה בחפץ וברצון הפשי, ולא כמי שיש לו מכריח על המעשה אשר הוא עושה שאין יכולת לעשות בו שנוי, וכמו שאנו רואים אצל הכחות הטבעיים, כאש אשר כחה תמיד השריפה בלבד וכמים אשר הם מקררים בטבע בלבד.

פרק ב'. שאנו חייבים לעסוק בענין זה – לבחן בברואיו את חכמתו של הבורא, אנו למדים מן המושכל ומן הכתובים ומן הקבלה. מן המושכל – שהרי בזה בלבד יתרון האדם על הבהמה בזה שהוא מבין ומכיר ויודע סודות חכמתו של האלהים המקוימים בכל העולם. מן הכתובים – כמו שאמר: שאו עיניכם וראו מי ברא אלה, והרבה כאלה, ומן הקבלה – מה שאמרו ז"ל: כל היודע לחשוב תקופות ומולות ואינו חושב עליו הכתוב אומר ואת פועל ה' לא יביטו ומעשי ידיו לא ראו, ועוד הרבה כאלה.

פרק ג'. אופני הבחנת חכמתו של הבורא בברואיו הם "העיון והתבוננות ביסודות העולם ותולדותיהם המחבורות מהם בתכונות חלקי כל מורכב מהנבראים, אופני תועלתו והדרת רוחניות העולם הזה ועלוליו... ולשם מה נברא, ולדעת שכל העולם מחובר לגשמיים ומרוחניות שנמוגו ונתערבו עד ששבו קצתם מעמידים את קצתם כנפש וכגוף בחיים". וסימני החכמה בכל אלה

הדברים על שלשת אופנים: יש כאלה שהם גלויים אפילו לכסילים, כתנועת גלגל השמש להאיר לארץ ולדרים עליה. ויש כאלה שסימני החכמה בהם נעלמים "אשר לא ידע קשרם כי אם המשכיל המבין יושרם, כמו המות שהוא כולל כל בשר ובו תקנת העולם". ויש כאלה שהם נראים מצד ונעלמים מצד, שמי שבינתו מעטה רואה אותם רק אחרי שהעמיק לעמוד עליהם ולהתבונן בדבר, כהשתנות עיני השנה בארבע תקופותיה והדומה לזה. בכל אלה העיונים "יבחר לו החכם המבין מן העולם הזה דעת רוחניותו ודקותו וישימם כסולם להבאת הראיות על בורא הכל וידבק בעבודתו כפי גדלו ורוממותו בלבד וכפי הכרתו סימני טובותיו אל כל מעשיו". ומגשיות העולם יבחר לו מה שהוא נחוץ לו די ספוק, ויעזב שאר מותרות העולם המטרידים את הלבבות מן האלהים, וישתדל לעשות לאחריתו⁶, ויחשוב העולם וקנינו צידה מגעת ליום מועדו ולאחריתו, ויקח ממנו מה שילך עמו בנסיעתו בלבד. "והסכל בדרכי העולם ובסימני החכמה בו יתשבחו בית עולמים ומכון לשבתו וישתדל בו בכל יכלתו וישים כל לבבו אליו וכל עמלו, והוא סובר כי הוא רץ לתקנת נפשו ואינו שוער (משער) כי עמלו ומותר קבוצו יהיה לזולתו בחייו ואחרי מותו והתעלם מענין אחריתו".

פרק ד'. סימני החכמה בברואים נוכל לבחון בשבע פינות (סוגים): א) ביסודות העולם, הארץ באמצע והמים סמוכים לה למעלה ממנה, והאוויר סמוך להם והאש למעלה מכלם, כל אחד מהם שוקד על מקומו המוגבל והמיוחד לו, והים עומד והמים אסורים בתוכו לא יעבר את גבולו אף אם יהמו גליו. ב) במין האדם "אשר הוא העולם הקטן ואשר בו השלמת סדרי העולם ויפיו וזיונו ותמימותו (ושלימותו)". ג) בפליאות חכמה הנראות בהרכבת האדם וחבור גופו וכחות נפשו ואור השכל שייחד אותו בו הבורא, והוא דומה לעולם

⁶ הטרימינולוגיה הזו — עולם ואחריתו, במובן העוה"ו והעוה"ב, נמצאת

הרבה פעמים בספר זה. ויש לציין שבמובן זה עצמו אנו מוצאים אותה פעם אחת גם בספר "הכוזרי".

הגדול ונמשל אליו בשרשיו ויסודותיו. (ד) במיני שאר בעלי חיים מקטנם ועד גדולם, צורותם ומדותם ושמושם ותועלותם בעולם. (ה) במיני הצמחים והמוצאים (המחצבים) המוכנים לתקנת האדם. (ו) בחכמות ובמלאכות ובפעולות, אשר הכינן הבורא לאדם להשלמת תקנתו. (ז) בקביעת התורה והחקים לעבוד בהם את הבורא, להגיע בהם השוקד עליהם להנאות העוה"ו מיד ולגמול העוה"ב באחרית. «ותלויים בזה עניני המנהגים, אשר בהם סדר הנהגת שאר האומות ותועלתם, והם עומדים להם כמקום התורה בעניני העולם. וכבר נאמר כי מדרגת הטבע מן התורה כמדרגת העבד מאדוניו, כי כחות הטבע נוהגים בהנהגת העולם כפי מה שיאות לתורה».

פרק ה. הגם שהבחינה בכל אחת מהפנות שזכרנו יש לנו בה צורך גדול ומחויבים אנו בה מאד, הנה הקרוב לנו יותר והגלוי לנו יותר הוא סימן החכמה הנראה במין האדם, «אשר הוא העולם הקטן והוא הסבה הקרובה להיות העולם הגדול הזה», «וחייבין אנו לעיין בו בהתחלתו ומולדתו וחבור חלקיו והרכבת איבריו ותועלותם – ואח"כ נעיין בתועלותיו ובכל מדה ממדותיו וכחות נפשו ואור שכלו והדברים העצמיים והמקריים אשר בו ותאוותיו ותכלית ענינו. ובעמדנו על מה שזכרנו מן האדם יתבאר לנו מסוד העולם הרבה, מפני שהוא דומה אליו, וכבר אמרו קצת החכמים, שהפילוסופיא היא ידיעת האדם את עצמו, רוצה לאמר ידיעת מה שזכרנו מענין האדם כדי שיכיר את הבורא ית' מסימני החכמה בו, וכמו שאמר איוב: ומבשרי אחזה אלוה». והמחבר הולך ומגלה אחת לאחת פליאות החכמה האלהית בכריאת האדם מדרגה אחר מדרגה «צאתו מתכונת היסודות אל תכונת הצומח וכו' ואח"כ אל תכונת החי המדבר, והוא הולך בשנויים וגלגולים, מחוברים במחשבה נכונה וחבור מתוקן וכו'. הסתכל וחשוב בשרשי חבורו הנראים והם נפשו וגופו, חבר אליו עצם רוחני אורני דומה לרוחניות האישים העליונים, וזה העצם הוא נפשו הקשורה בו באמצעים ראויים לשתי הקצוות. שם לו בטן אמו

למצע בתחלת ענינו כדי שיהיה במקום שמור ומבצר נצור, מקום
שלא תשיגהו יד ולא יגיע אליו לא חום ולא קור וכו' ועם המזון
המזומן, והוא הולך וגדל עד שיחוק על התנועה והתנועה וכו'. ואחר
כך יצא מבטן אמו והוא חלש בחושיו וזלתי חוש הטעם והמשיש
והומין לו הבורא מזונו משדי אמו ... נגר ערב ומתוק כמעין בעת
הצורך אליו, איננו רב שיכבד על אמו ... ולא מעט שייגע הילד
בהוציאו מוצו מן השד וכו'. אחרי כן יחוק גופו לראות המראים
ולשמוע הקולות, ויתנהו אלהים לחן ולחסד ולרחמים בלב נילדיו
כדי שלא יכבד עליהם גדולו, וירגישו בו יותר מעצמם במאכל
ובמשתה, ויקל בעיניהם כל טרחו ועמל גדולו ... ולנהלו לאט ולדחות
מעליו כל נוק על כרחו. ואח"כ יעתק מענין הילדות אל הנערות ולא
יקוצו בו אכותיו ולא יתקצפו לרוב צרכיו ומיעוט הכרתו מה שהם
סובלים מטורחו וספוקו ומשאו, אך תגדל הדאגה לו מלבם עד שיגיע
לימי הבחרות וכו'. ומרוב הטובה על האדם שאינו משכיל ולא מכיר
הטוב והרע בעת ילדותו וכו'. ומן התימה (הפלא) בענין בכייתו,
כי הילד יש לו תועלת בה ... ואח"כ יעברו עליו חלאים
ומקרים מכאיבים, כדי שיכיר העולם ולא יעלם ממנו ענינו
שיבטח בו וימשלו בו תאוותיו וכו'. ואח"כ ישים אל לבו ויסתכל
בתועלות איברי גופו ואופני תקנתו בכל אחד מהם: הידים לקחת
ולתת וכו', וכבר ביאר גאלינו"ם בכמה ספרים תועלת האיברים
באר היטב, וכמו כן תראינה פעולות הטבע בתוך הגוף בהגיע המזון
אליו ובחלקו אותו על כל חלק וחלק מחלקי הגוף וכו' וכו'. אחר
כך יחשוב בכחות הנפש ומקומותם לתועלות האדם, כמחשבה והזכרון
והשכחה והבושת והשכל והדבור, תראה אם יחסר לאדם מאלה
המדות הזכרון לבדו, האך יהיה ענינו וכמה הפסד יבוא לו בכל
ענינו, כשאינו זוכר מה שיש לו ומה שיש עליו ומה שלקח ומה שנתן
ומה שראה ומה ששמע ומה שאמר ומה שנאמר לו ולא יזכור מי
שהיטיב לו ומי שהרע לו, ועוד שאינו יודע הדרך (אף) אם
דרך בה פעמים רבות, ולא יזכור חכמה (אף) אם יחגה בה כל

ימיו. ולא יועילנו נסיון ולא יוכר דבר במה שעבר ועל מה שעתיד
 להיות... וכן השכחה, כי לולא השכחה לא היה נשאר האדם
 מבלי עצב ולא היה נהנה במה שמשמח אותו כשהוא זוכר
 פגעי העולם וכו'. ואח"כ חשוב במדת הבושה אשר יחד בה
 האדם מה גדלה מעלתה ורבה תועלתה ותקנתה, ולולא היא
 לא היו מאכסנים אכסנאי ולא מקיימים דבר ולא
 ממלאים משאל ולא גומלים חסד ולא היו מתרחקים
 מן הרע בשום דבר, עד כי דברים רבים מדברי התורה
 עושים אותם בעבור הבושת, כי רוב מבני האדם לא היו
 מכבדים את אבותם לולא הבושת, כל שכן זולתם,
 ולא היו משיבים אבדה ולא נמנעים מעברה... ומן
 התימה (הפלא) הגדול, שהוטבע האדם על הבושת מבני אדם ולא
 הוטבע על הבושת מבוראו המשקיף עליו תמיד – כדי שלא יהא
 מוכרח על עבודתו אותו ויחלש חיוב תגמולו עליה... אך רב
 טוב האלהים עלינו בשכל ובהכרה וכו'. והמדות שנגיע אליהן בשכל
 רבות מאד, שבהן נדע שיש לנו בורא וכו' וחיוב עבודתו וכו', ובשכל
 נאמן אצלנו ספר תורת אלהים הנאמנה הנתונה למשה נביאו וכו'
 ובו יבדיל בין האמת והשקר ובין הטוב והרע וכו' ויבין הערכים
 וההקשות שבחכמת השיעור (חשבון והנדסה) וכו' ושאר החכמות
 והמלאכות שיאריך זכרן. ואח"כ חשוב במה שהטיב בו האלהים
 לאדם בדבור והסדרת הדברים אשר יליץ (ימליץ, יביע) בהם על
 מה שיש בנפשו במצפון ויבין בהם עניני זולתו, והלשון קולמס
 הלב ושלית המצפון, ולולא הדבור לא היה האדם צוות (מחובר)
 לחברו והיה כבהמה וכו', ובו תהיה ברית כרותה ביניהם (בין בני
 האדם) ובין האלהים ועבדיו וכו'. ועוד חשוב במעלת אותיות המכתב
 והכתיבה, אשר בהם מתחברים מעשי העוברים (שכבר היו ועברו)
 והנמצאים ועניניהם לבאים אחריהם וכו' ועניני קרוביהם אשר בארץ
 אחרת, שאפשר שבהגיע דבריהם אליהם חיי רוחם וכו', ובו תתקיימה
 החכמות בספרים ויתחברו הענינים המפורדים בלבבות וכו'.

אבל לא רק באדם, אלא אף בהבחנת סימני החכמה הנראים בכל בעלי החיים יש לראות נפלאות הבורא. וכן כשהוא מעיין במרוצת הגלגלים בתנועות משתנות יראה מסימני היכלת והחכמה מה שלא תכילהו מחשבת אדם. ומטה שראוי להבין מכל הברואים העליונים והתחתונים הענין הנעלם אשר בו סדר הכל והשלמתו והוא התנועה. היינו המשתנות המצבים בדבוקה לכל מחובר וכו'. "ובשתבין סוד התנועה ותשכיל ענין אמתתה ורוחניותה תדע כי היא מפליאות החכמה האלהית."

"ומטה שראוי לך לבחן בעניני העולם שתסתכל תמיד באחרית הדברים שהם מתקשים עלינו (מצערים אותנו) ומודמנים לנו ותראה בהם פליאה גדולה, כי הרבה דברים באים על כרחנו ושבה אחריתם (אחריתם לטובה לנו) והיפך". ואולם היותר גדולה שבכל הטובות שהיטיב בהם הבורא לאדם והראיה החזקה עליו היא התורה הנתונה למשה נביאו ע"ה והראות האותות על ידו ושנות המנהגים הטבעיים כדי להאמין בבורא ית' ובנביא. "ואם יבקש אדם בומן הזה לראות מה שהוא דומה לענינים ההם יביט בעין האמת עמדנו בין האומות מעת הגלות וסדור ענינינו ביניהם עם מה (אף על פי) שאנו בלתי מסכימים עמם בעניני האמונה והם יודעים בזה, ויראה כי עניננו אפשר שיהיה קרוב מעניניהם במזונות ובטרפים, ותראה הבינונים והכפריים שבהם טורחים יותר מן הבינונים שבנו והדלים אשר בקרבנו, כמו שהבטיחנו יוצרנו ית': ואף גם זאת בהיותם בארץ אויביהם לא מאסתיים ולא געלתיים לכלותם". וחשים עוד אל לבך את הפלא שיש בהסכמת בני אדם והתחברות לבותם, עם כל חלוקי הדעות והמדות שביניהם, למנות איש מהם עליהם לראש, והם שומעים בקולו לכל אשר יצוה לתקנת לתועלת המדינה והחברה. וכן יש לראות עוד סימני החכמה העליונה "בהסכמת בני אדם על המקח והממכר בזה ובכסף והשתדלותם

להרבות מהם, בחמלת הבורא עליהם שיהיה בהם תקון ענינם".
 אעפ"י שמצד עצמם אין בהם שום תועלת, שהרי אי אפשר להשביע
 במיני מתכות האלה את הרעב ולא לרפא בהם את החולה, אלא
 רק בשביל תקון עניני העולם, ולפיכך גם יש מהם לאחד הרבה
 ולהשני אך מעט, כדי לעורר את החפץ, מפני שאלו היה הרבה
 אצל כלם לא היו מתאווים להם, לפיכך "הם מעט מצד והרבה
 מצד, וכן הם יקרים מצד ונמכרים מצד, מפני שאין תועלת בעצמם,
 וזה מן המחשבה המעולה אשר בחכמה העליונה". ותשוב תראה
 עוד מחכמת הבורא, שהוא מכוין את הדברים הנצרכים לאדם ביותר
 מזומנים ונמצאים בכל זמן ומקום, כמו אויר ומים, ופחות מהם מה
 שאפשר לעמוד ולהתקיים בלעדם זמן ידוע, ועוד פחות יותר אבנים
 יקרות וכסף וזהב, מפני שאין להם צורך מצד עצמם כלל וחשיבותם
 היא רק מצד ההסכמה, לפיכך נמצאים בכמות מצומצמת מאד
 "ולא נמצא מהם אצל המון בני אדם".

פרק ו'. מפסידי (מקלקלי) הבחינה בחכמת הבורא הם אותם
 עצמם שנוכרו למעלה כמפסידי היחוד, וצריך האדם להשיב אל
 לבו תמיד סימני חכמת הבורא ולא יחדל מחשוב בהם ומחקור
 עליהם בכל אשר יגיע אליו מן המוחשים והמושכלים ואיננו
 פוסק מראות סימן חדש בכל יום לחכמת הבורא ולטובתו
 וחסדו עם האדם, וכשיעביר האדם במחשבתו את הכבוד
 והמורא אשר הוא מוצא בלבבו לבשר ודם שמצאה
 ידו יותר ממנו מן הטוב, על אחת כמה וכמה
 שצריך למצוא בלבבו כבוד ומורא לבורא
 הכל ולמצוותיו ואזהרותיו, ויגדל
 בעיניו מה שחנן אותו מטובו
 וחסדו ברחמיו ובכבוד
 חסדיו. —

שער עבודת האלהים

פתיחה. אחרי שנתברר לנו ע"י הבחינה בעולם הנבראים מחכמת האלהים ורב טובו וחסדו לנבראיו, עלינו לדעת מחובות האדם לבוראו בגלל חכמתו זו וטובו שנתגלו בכל הנבראים. אנו רואים בין בני אדם רגש הכרת טובה כמו חובה נטועה בלבנו להודות לאדם חסדו כפי כונתו להועיל לנו. והנה כאשר נתבונן בטובות האדם על חברו רואים אנו שכלן תלויות בדבר, סבתן ומקורן בתועלת עצמו ולא בתועלת מי שמטיבים להם. האב דואג לבנו ומטיב לו, "ומן הידוע הוא כי הוא מכוין לתועלת עצמו בו, כי הבן הוא נתח מהאב. . . ואם האב מוכרח בזה (להיטיב לבנו) בדרך הטבע, הרי הטובה לאל, והוא שליח בה בלבד". האהון מטיב לעבדו מפני שהוא מכוין "לתקן עניני ממונו בממונו" (כלומר מוציא מעט מממונו כדי לקבל הרבה), גם צריך הוא לעבודתו, והוא אינו מכוין בזה אלא תועלת עצמו. כמו כן "טובת העשיר על הרש לקבל שכר שמים, הוא כסוחר, שהוא קונה הנאה גדולה וקיימת שיגיע אליה לאחר זמן בשכר טובה קטנה ואבודה ונבזית שיתננה מיד, ולא נתכוין אלא לפאר נפשו באחריתו". "טובות בני אדם קצתם לקצתם היא בעבור אהבת השבח והכבוד וגמול העולם, כמי שהפקיד דבר אצל חברו מפני יראתו שיצטרך אליו לאחר זמן, וכונתו לתועלת עצמו". "טובות החומל על העני הוא מכוין לדחות צער מעל עצמו אשר מצאהו מעגמת נפשו וכאבו למי שחמל עליו". ועם כל זה,

הגם שכל אלה לתועלת עצמם מתכוונים, אנו מכירים טובה להם
בעד המעשה הטוב שהם עושים. אם כן כמה האדם חייב מן העבודה
והשבה וההודאה לבורא על כל טובותיו עלינו מבלי כל כונת תועלת
לעצמו. והן מתמידות ונמשכות רק כנדבה וחסד ממנו לכל האדם!
עוד זאת. מדרגת הכרת טובה בין בני אדם תלויה בבחינת המטיב
והמקבל. אם המטיב הוא גדול ורם על המקבל או שהמקבל שפל
ודך וחלש מהנותן יותר ויותר הוא מכיר בטובת הגומל עליו. כמה
איפוא מעלות טובות למקום עלינו כשנתבונן מצד אחד בחולשת
האדם, שהוא בבחינת גופו וגדולו חלש והסר מכל טיני בעלי חיים,
וכן בתחבולותיו ואמצעי חייו, אם יארע, למשל, מאורע במוחו
והיה "נעוה ונתעה יותר משאר בעלי חיים, ואפשר שישחית עצמו
בשחיתות ובתמותה", ומצד אחר נשכיל בגדלו ורוממותו של הבורא
עלינו, כמה האדם חייב לו יתברך מן העבודה והיראה והשבה
וההודאה! והן גם זה שעשה אלהים את האדם חלש מצד טבעו
לעומת שאר בעלי חיים ושלא יגיע אל מזונותיו והפקת צרכיו כי אם
ביגיעת נפשו, גם זה לתקנתו עשה ומחמלתו עליו "כדי שיכיר את
עצמו ויבחן בכל ענינו וידבק בעבודת האל על כל פנים". "ואם
יש איש סכל שחולק על זה, כשהוא מבחין ומתבונן בענין הזה
ומודה באמת על עצמו הלא יעורר ה' ויקיץ המתעלם
ויבחי' הכסיל וישכיל המשכיל ברור חיוב עבודת האלהים".
ואחרי שנתברר חיוב עבודת האלהים בכלל, עלינו לברר ענינו
בפרוטרוט, שהם עשרה, ולפיכך מתחלק השער הזה לעשרה פרקים.
פרק א. הערת האדם לעבודת ה' הגם שהיא תקועה בשכל
ונטועה בהכרת האדם מצד שורש בריאתו ותולדתו, אך כדי שלא
ישאר האדם בלי עבודת אלהים ובלי דת עד שיגמר שכלו והכרתו,
לפיכך עשה הקב"ה את עבודתו חובה על ידי התורה, תורת
חובות האיברים והלבבות, אשר צונו בהן.
פרק ב. כי ההערה התקועה בשכל לבדו נחלשת מכמה
פנים: (א) מפני שטבעי האדם, הם נפשו וגופו, מתאבקים זה עם זה

ומתנגדים זה לזה, לפי שצורך הגוף לתקנת ישובו של עולם דורש מדות וכחות שבהם הגוף מתחזק על השכל, ובנפש האדם שם הבורא מדות וכחות להגביר הרוחני שלו כדי שיכסוף למאוס בעוה"ז ויחפוץ להפרד ממנו, ומפני שהנאות הגופיות קודמות מנעוריו אל ההכרה השכלית, גוברת מדת התאוה על השכל וטחו עיני האדם מראות ואבדו סימני חמודותיו, לפיכך הוצרך האדם לדברים שהם חוץ לו, הם עניני התורה, להחיות בהם סימני מדותיו המשובחות, כלו" את השכל, ב' השכל הלא הוא עצם רוחני, "והוא נכרי בעולם הגופים העבים", בה בשעה שהתאוה מחוברת מכחות הטבע ומוג היסודות ונמצאת בעולם שלה, ואין פלא איפוא שיחלש השכל באדם "מפני שהוא נכרי ואין לו מחזיק ולא חבר והכל כנגדו", לפיכך באה התורה, כדי להעלות ארוכה לחולי כזה, ועל כן מזהירה התורה מהרבה מאכלים וקנינים ומעשים שהם מחזיקים כח התאוה ומצוה על הרבה דברים שהם כנגדה, כמו התפלה והצום והצדקה וגמילות הסדים, כדי להחיות בהם סימני השכל. ג' התאוה משתמשים בה תדיר לצרכי הגוף, והשכל אין בני אדם משתמשים בו אלא עד כמה שהוא נותן ספוק לתאוה, וידוע הוא שהכלים שמשתמשים בהם תמיד, על דרך הטבע הולכים ומתחזקים, וכאשר ימעט שמושם תחלש פעולתם, לפיכך היה מן ההכרח לתת לאדם ענין, שהשכל משתמש בו לא בשביל צרכי הגוף ותאוותיו הבהמיות, וזו היא התורה, אשר בהשתמש השכל בה יוך ויטהר וידחה מעל האדם הסכלות הגוברת על נפשו.

פרק ג. שתי ההערות על העבודה שזכרנו, ההערה השכלית וההערה התורנית, מתאימות לשני גדרי העבודה האלהית. והם: האחד, הכניעה והכרת הטובה למטיב מצד יראת העונש ותקות הגמול בעולם הזה ובעולם הבא, והשני, זו הכניעה מצד השכל, הנוצרת בטבע האדם לגדל ולרומם את מי שנכנעים לפניו. הראשון הוא הערת התורה והשני היא ההכרה השכלית: שתי הכניעות הללו משובחות הן ומביאות אל דרך ההצלחה, אלא שהערת התורה

היא המדרגה התחתונה, והמדרגה העליונה היא הערת השכל
הקרובה והרצויה אל אלהים יותר, וזה לשבעה פנים:

(א) העבודה הבאה מהערת התורה פעמים שהיא מזויפת ואינה
אלא לשם חנופה ותהלה בעיני בני אדם, לא כן העבודה הבאה
מצד ההערה השכלית, שאינה אלא מתוך ההכרה הצרופה, במה
שהנכרא חייב להבורא מן העבודה. (ב) עבודה שהיא מן התורה
בלבד תלויה בתקות שכר ועונש, לא כן זו של הערה שכלית, שהיא
באה מתוך נדיבות הנפש וגלוי רצונה בעבודת ה' לשמה. (ג) שזו
של הערת התורה יותר נראית בחובות האיברים ממה שהיא
צפונה בלבבות. לא כן זו של הערה שכלית שהיא צפונה בלב
כפלים ממה שנראה. (ד) שזו של התורה היא רק כעין מבוא אל
התכלית הנרצח, כמו עבודת האדמה וחרישתה לגרגר הזרע,
והעזר מן האלהים הוא כמטר המשקה אותה, והתכלית זוהי העבודה
הבאה מתוך הכרת השכל, שהיא כתבואה הצומחת ועולה מן
האדמה. (ה) שמצוות התורה יש גבול למספרן—תרי"ג, אך מצות
השכל כמעט שאין להן תכלית, כי בכל יום יוסיף האדם דעת,
וככל אשר תגבר הכרתו יבין יותר טובות האלהים ועצם יכלתו
ומלכותו ויוסיף להכנע לו ולהשפל לפניו. (ו) שהעבודה שהיא מן
התורה האדם יכול למלא אותה ברצונו וכונתו בלבד, וזו של השכל
מצטרף לה גם כח ועזר מאת האלהים. (ז) עבודה שמן התורה
אין אדם בטוח שלא יכשל בה מפני תאותו, לא כן עבודה שמתוך
ההכרה השכלית, שאין לתאות מבוא אליה.

ואולם גם לעבודה שמן התורה יש מעלות שהן מצריכות אותה,
וגם הן שבעה: (א) האדם בהיותו מחובר מגוף ומנפש נוטה לצד
הנאותיו הבהמיות לנתק קשר השכל, ויש בו כנגד זה גם מדות
המביאות אותו למאס בעולם ולהניח ישובו, מפני תהפוכות עניניו
בו והתמדת הפגעים והיגונות עליו, ולנטות אל עולם השכל העליון,
ושתי העצות אינן משובחות, מפני שהאחת מביאה להפסדת עניניו

האדם בעוה"ז ובבא, והשנית מביאה להפסדת סדר העולם. ומחמלת הבורא ועוצם טובתו על האדם נתן לו את התורה, "שהיא הסדר האמצעי בין השכל ובין התאוה". (ב) הערת השכל אינה יודעת להעמיד גבולים למעשה העבודה, כתפלה וצום וצדקה וגמילות חסדים, והוצרך להגביל כל זה על ידי התורה והוראת הנבואה. (ג) ההערה השכלית אינה כוללת את כל בני האדם, מפני חולשת ושנויי הכרתם השכלית, ויהיו איפוא מעשיהם מתחלקים כפי ערך הכרתם. לא כן מצוות התורה, שהן שוות ומשוות נער וישיש, משכיל וכסיל. (ד) האדם מחויב בעבודה לבוראו כפי מעלות טובותיו עליו "ובכל דור ודור מתחדשות סבות לעם וזולת עם אחר, המביאות ליחדו בטובה מאת ה' יתעלה, וצריך בעבודה שיתיחד גם הוא בתוספות עבודה מבלעדי שאר האומות, ואין דרך לדעת זאת מצד השכל לבדו, כאשר בחר בנו בהוציאו אותנו ממצרים. . . ויחדנו הבורא ית' משאר האומות בעבודה, חויבנו בה להודות לו, ויעד אותנו על קבלתה מהגמול בעוה"ז ובבא. . . וכל זה לא יתברר כי אם בתורה". (ה) ההערה התורית היא מבוא אל ההערה השכלית וקודמת גם בזמן אצל האדם בנערותו, "בעבור הצורך אל חנוך והנהגה ולמנוע תאוותיו עד שיחזק שכלו, וכן הנשים וקל הדעת מן האנשים אינם נמשכים אחרי הנהגת השכל מפני חלישות התקשרותם עמו, לפיכך הצריך הדוחק (ההכרח) להנהגה בינונית. . . ועל כן נוסדו התורות על קטבי היחול ורהות (על צירי תוחלת השכר ויראת העונש), ומי שעולה ממנה אל העבודה שהיא מהערת השכל, יגיע אל מדרגת הנביאים ובחירי עליון ויהיה גמולו בעולם השמחה במתיקות עבודת ה' וגמולו לעוה"ב להגיע אל האור העליון". (ו) המצוות השמעיות ⁽⁶⁾ שבתורה וכיוצא באלה לא יוכל השכל לבאר עניני חיובן, והעם, שלו ניתנה התורה, היה בעת ההיא בענין

⁽⁶⁾ המצוות השמעיות — הן המצוות שאינן באות לו לאדם מתוך הכרה שכלית, אלא רק מפני השמועה, מאגדת אבות, שאבות לבנים יספרו, חלוקה זו של מצוות התורה לשכליות ולשמעיות נהוגה אצל כל חוקרי הדת שבעמנו בשנות הבינים.

ובמצב שבהם גברו התאוות הבהמיות עליו ודעתם והכרתם השכלית של בני העם היו הלשויות, לפיכך ניתנה להם התורה כדי שיהא מנהג אחד נוהג אצלם במצוות השכליות ובשמעיות. והיתה בזה תקנת הכל. ו) התורה שניתנה באותות ובמופתים כל בני אדם שוים בהם מצד הרגשותם ולא יוכלו לדחותם. והיו תוספות על ההערה השכלית הטבועה בשרש הבריאה והיצירה של האדם שלא הכל שוים בה. ומי שיבחן טובות אלהים עליו שבהן הוא שוה אל שאר כל האנשים יעבוד את האלהים על מנהג אחד עמהם, ומי שיבחן טובות הבורא לאומתו ביחוד יתחייב במצוות מיוחדות שמעיות מבלעדי שאר העמים, וכן שבט ומשפחה בתוך עם, שיתחדו בטובות מאת הבורא, או איש מבני אדם שיגיעו אליו טובות מיוחדות מה, עליהם החובה להוסיף עבודה לאלהים על השאר כפי יכלתם והשגתם.

פרק ד'. "ההערה התוריה היא חזון מאת האלהים על ידי איש מבני אדם להורות להם אופני עבודתו, בשביל לגמלם על זה בעוה"ו ובעוה"ב בתור חסד ונדבה וטובה". והתורה חולקת מעשי בני אדם לשלשה חלקים: (א) צווי על שמירת מצוות הלבבות והאיברים בקום ועשה. (ב) אזהרה על עבירות שבלב ובאיברים, שהן בלא תעשה וג) המותר, כלו' עשיית הדברים האחרים שאפשר לעשותם או שלא לעשותם. המותר אף הוא מתחל לשלשה: (א) די הספוק, כלו' מה שצריך ומותר לאדם לדאג לעשות לתקנת גופו מן המאכל והמשתה והמלבוש וכו'. (ב) הרבוי, והו' מה שעובר את גבול די הספוק אל נוספות שאין צורך הכרחי בהם לאדם, שמה אפשר להגיע אל מה שאסר עליו הבורא, והמכשול קרוב לבוא. ג) הקיצור, והו' ההסתפקות בעניני העולם בפחות מהצריך אליו, וזה אפשר שיהיה או מפני שהוא חומס את גופו מפני רוב אהבתו לעולם, וזה מגונה, ועל זה אמרו קצת החכמים: מי שפורש מן העולם לאהבת העולם כמו שמכבה האש בתבן", או שהוא פורש מן העולם ומקצר מדי הספוק בכונה "ליסר נפשו בעבודת ה' ולמשול בתאוותיו, כדי

להתקרב אל האלהים ולנטות אל עוה"ב לשם שמים. הרי זה משובח והוא צדיק ומעשהו טוב".

בענין ההערה התוריה והבנת חכמת התורה עצמה יש עשר מדרגות של בני אדם: (א) היודעים רק חומש ומקרא "בגירסת הפסוק מבלי הבנת הענין. והם בתכונת חמור נושא ספרים". (ב) היודעים את דרכי הנקוד והמסורות. (ג) היודעים דקדוק הלשון ושמושה. (ד) המבינים את פירוש המלות באר היטב לכל אפניהן. (ה) בעלי הפשט מפרשי המקרא בדרך המחקר מבלי להסמך על הקבלה שבע"פ. (ו) אנשים שסומכין על הקבלה הקדמונית שהיא המשנה טבלי עיון בתלמוד (גמרא). (ז) אנשים שעסקו אף בתלמוד "בגרסתו וקריאת הלכותיו טבלי פרוק קושיותיו ופתוח סתומותיו". (ח) אנשים "שהטריחו את עצמם להבין דברי אנשי התלמוד ולהתיר ספקותיו ולפתוח סתומותיו לקנות בזה השם והתפארת והם מתעלמים מחובת הלבבות ואינם מתעוררים למפסידי המעשים. כלו ימיהם בידועת הענינים הנכרים (הורים) מתולדות הדינין והור (הרחוק מן המציאות) הקשה מפסקי הדינין. וזכרו מהלוקת בעלי התלמוד הנופלין בדינין והתעלמו מעיין במה שאין להם רשות להתעלם ממנו מעניני נפשותם. אשר הם חייבים לחקור עליו מאמתת הנבואה והקבלה (כלו' תושב"כ ושבע"פ) ומה שחייבם בו הבורא בהבאת הראיות עליו בשכלם לעבדו בלבב שלם". (ט) אנשים אשר בצירוף ידיעת כל האמור הגיעו נפשותם לדעת גם חובת הלבבות מן הכתוב והמושכל ונטות עם האמת אל כל אשר היא נוטה. והם בעלי הגמרא והגאונים הנוהגים מנהגיהם אחריהם. (י) אנשים שירשו חכמת התורה מהנביאים בכל פירושיה ותולדות שרשיה. והם אנשי כנסת הגדולה ומי שקבל מהם מן התנאים והם בעלי המשנה והברייתות. כמו שנוכר במס' אבות: משה קבל תורה מסיני וכו'.

וכמו שיש עשר מדרגות בידיעת הכטת התורה והכנתה.
 כן יש עשר מדרגות בדעות אנשי התורה בענין קבלת עבודת
 ה' למעשה המצוות: (א) אנשים, שנמשכים בסכלותם אחרי
 תאות לבם ובהפקירא נחא להם, מואסים בתורה בחשבם אותה
 "כמנהגים ארציים וכחקים שמנהיגים בהם הכסילים מפני גבר
 (התגברות) התאוה על שכלם ועובי (גסות) טבעם". (ב) אנשים,
 שקרובים לדעת הקודמים, ואומרים שלא נתנה תורה אלא לחקן עניני
 העוה"ז, בתור נמוס, הם אמנם אינם יכולים לדחות האותות והמופתים
 שנראו על ידי הנביאים, מפני פרסומם, אלא שנסתפקו באמתת התורה
 (כלו) מטילים ספק בנבואה ואם באמת אפשר על ידי התורה שנתנה
 על ידי הנביא להגיע לחיי עוה"ב ולגמול ועונש בכלל, נגד אלה
 אפשר להשיב בקצרה: הבורא לא יעשה אותות ומופתים לאדם
 שהוא מרמה את הבריות ואומר בשמו דברים אשר לא צוה, אפילו
 אם זה בשביל למשוך אנשים לעבודתו ית', ומי שמאמין באותות
 ובמופתים, עליו להאמין גם כן בחוון הנביא, כי אין חוון בנבואה
 קשה ונפלא יותר משנוי סדרי הטבע, ועוד מי שמאמין באותות
 ובמופתים שהראה הבורא על ידי שליחו עליו להמשיך אחריו
 וללכת בדרכי התורה שנתנה על ידו, מפני שאין הבורא משנה
 מנהג ואינו מראה מופת על ידי מי שאינו יודע הדרך הטובה
 והישרה. (ג) אנשים, שנתבררה אצלם אמתת הנבואה והתורה
 ואומרים שמחסד אלהים היה זה לישר את בריותיו ולהנהיגם
 כדי שיבואו על שכרם בעוה"ז, אבל בשכר ועונש בעוה"ב אינם
 מאמינים, מפני שבספרי הנבואה נזכר תמיד רק הגמול בעוה"ז
 ולא בעוה"ב, ואמנם על זה כבר השיב רבנו סעדיה גאון בפירושו
 לתורה, וחזן מזה גם בספרי הנביאים יש "סימנים חזקים"
 בעניני השכר והעונש בעוה"ב (ומביא הפסוקים המרמזים על זה).
 (ד) אנשים המאמינים בתורה מן השמים ובשכר ועונש בעוה"ב,

(*) מה שסתם כאן, פירש המחבר להלן, בשער הבטחון פרק ד', ושם ביאר
 הטעמים למה לא נזכרו בתורה פרטי הגמול בעולם הבא.

אלא שנפשותם הטו אותם לאהבת העוה"ו ותאותו "ולקחו מעשי העבודה למצודות יצודו בהם העולם" (הזה). רק למראה עינים ולבם בל עמם. (ה) אנשים, שנתברר להם כל האמור והם עושים מעשיהם להגיע על ידם לכבוד ולתהלה מאת בני האדם בעוה"ו. והוא השתוף הנסתר (שהם עובדים לאלהים ולאדם כאחד). (ו) אנשים המאמינים בכל האמור ומקוים מה' תגמולם בעוה"ו בלבד. מפני שאותו הם אוהבים ונעימות עוה"ב אינם מכירים. (ז) אנשים המאמינים בכל האמור ועובדים את האלהים לשם קבלת פרס בעוה"ו ובעוה"ב. (ח) המאמינים ועובדים רק מיראת העונש בעוה"ו ובבא. (ט) המאמינים העובדים ה' לשמו בלי תקות פרס אלא רק לגדלו ולרוממו כפי מה שראוי לו. אלא שאינם נוהרים מדברים שיוכלו להזיק לעבודתם, וכשמגיע הקלקול אינם מכירים מהיכן הוא בא. כמו מדת הגאווה. שמויקה אף לאנשים עובדי ה'. "וכמו שאמר אחד החסידים לתלמידיו: אלו לא היו לכם עונות הייתי מפחד עליכם ממה שהוא גדול מן העוונות. ואיזהו? זו הגאווה והגבהות". (י) אנשים, שעובדים לבורא ית' בלי תקות גמול ויראת עונש בעוה"ו ובעוה"ב, שבלבם ובנפשם הם כוספים לעבודתו מפני שהם יודעים אותו ומכירים ענינו. "וזאת מעלת הנביאים והחסידים אשר נמסרו אל האלהים וכתרו עמו ברית וסחרו עמו" (ונתנו לו נפשותם ובניהם וקניניהם ועמדו באמונתם).

פרק ה'. מן הפרק הזה עד סוף השער המכתב בוחר לו דרך שאלה"ות שובה, בתור דיאלוג בין השכל (המורה) ובין הנפש (התלמיד). כדי לבאר את אופני ההערה השכלית. ומבאר בפתיחתו "שההערה השכלית היא הזכרת אלהים את האדם באמצעות שכלו לדעת את האלהים ולהכיר סימני חכמתו בעולם. לאחר ששם התורה אור לנתיבתו ויהי נכסף להגיע לרצון האל ולעלות במעלות החסידים".

(*) סגנון ערבי מצוי בספרות האיסלאמית ודומה קצת בענינו לרמב"ם שבמקרא משלו ג' י"ד

השכל מלמד לנפש שני דרכים להגיע אל רצון האלהים ועבודתו: (א) להפריד מאהבת ההנאות הגופניות, כמו מאכל ומשתה ומשגל וכאלה, וממדות רעות, כמו הגאווה והקנאה וכאלה, שעיני יגיע האדם "לשלות הנפש ומנוחתה ממאפל קדרות העולם, שהנאותיו מעורבות בעצבים ותאותיו נפסקות, וענינו הכל, שאין לו קיום ולא התמדה", ויבוא לידי הכרת אחרית טובתו בבית מרגועו האמתי שקיומו קיום עולם. (ב) "ממשלת הדבר" וכללו של ענין הוא: לעבוד את ה' ולכבדהו, כמו שהאדם הפך ודורש מעבדו מקנת כספו אשר גמלוו בחסדו, והפרטים רבים הם מלספור אותם, ומהם: "שירבה להשתחוות לו ולכרוע לפניו בכניעה ושפלות, ושיבטת בו בכל צרכיו, ואם ישביעהו יודה וישבת ואם ירעיבהו ירצה ויסבול... ולא יתגה כי אם בזכרו, ולא יביט כי אם אל דרכיו, ולא ישמע כי אם אל דבריו, ולא יאכל אלא מה שהטריפו, ולא יחשוב אלא בגדולתו, ולא ישמש אלא ברצונו, ואתו ולא ישמח כי אם בעבודתו, ולא יבקש כי אם רצונו, ולא ירוץ כי אם בשליחותו, ולא יעמוד (לא ימנע) כי אם מהמדות, ולא ישב כי אם בביתו, ולא יקום כ"א באמונתו, ולא יקרא כי אם ספרו, ולא ילבש כי אם סות (כסות) יראתו, ולא יישן כ"א על יצוע אהבתו, ולא יתדמה לו כ"א תמונתו, ולא יעור כ"א במתיקות זכרו, ולא ימצא קורת רוח כ"א עמו, ולא יאכל כ"א בעת כעסו, ולא יפחד כ"א מפחדו עליו, ולא יקוה כ"א חסדו, ולא יכעס כ"א במה שמחייב רצונו, ולא ירצה אלא במי שעושה רצונו, ולא יקח כ"א ברשותו, ולא יתן אלא למי שצוהו לתת לו, וכן בכל תנועותיו, ולא יעתיק רגל ולא יניע עפעף אלא אחר הפקת רצון אדוניו בהם." —

פרק ו'. השכל מורה לנפש את דרך תוספות העבודה לאלהים ומה ענינה, ואומר שיש ארבעה עניני עבודת אלהים: (א) התורות השכליות, הן המצוות שהאדם חייב בהן לה' מצד השכל, שהוא בראו מאין ומחיה ומקיים אותו, והם אותם המנהגים הטובים שנהג בהם אדם וחנך ונת וכו' ואיוב וחבריו עד משה

רבנו. ומי ששמר אותם שכרו הרבה בעוה"ז ובעוה"ב, כמו שאמר ה' לאברהם: שכרך הרבה מאד. (ב) התורות השמעיות, שבהן מתחייבים עם מן העמים ואומה מן האומות מצד טובות מיוחדות שהגיעו אליהם מאלהים, כמו עם ישראל בצאתם ממצרים. (ג) עבודות יתרות ומיוחדות, שנתחייבו בהם בני משפחה ממשפחות האומה, שיחדם אלהים במעלה וגדולה מיוחדות, כמו משפחת הכהנים והלוים וזרע המלוכה מבית דוד. (ד) העבודה היתרה לאלהים שיתחייב בה איש מאישי המשפחה, אשר יבחר אלהים בו ויקרבהו לעבודתו, כנביא מובחר או נגיד ומצווה להנהיג האומה או חכם שהעיר ה' את רוחו בחכמה ובתבונה ועצה, ועל כל טובה מהם יתחייב בעבודה יתרה לאלהים. "כי כל אשר יוסיף האלהים טובה לאדם הוא חייב עליה עבודה".

פרק ז'. השכל מורה לנפש את הענינים, עשרה במספר, שהם מפסירי העבודה ושצריך האדם להתרחק מהם, מהם: שלא יתפאר שלקח הטובה בכחו ובחכמתו, ושלא יחשוב כי הדבר תלוי רק בהשתדלותו, ושלא יבזה למי שמנע דאלהים ממנו את טובתו, ושיהיה עינו תמיד על מי שהוא למטה ממנו ברוב הטובות לא על מי שהוא למעלה ממנו, ועוד כאלה.

פרק ח'. הנפש שואלת בביאור הסתירה שבין ההכרח והגורה, שהאדם כאלו מוכרח על מעשיו בגורת האלהים, כמו כל הנברא, שעושה רק מה שרצה האלהים לעשותו, ובין הצדק והגמול שאנו מוצאים בחורה, שהאדם בא על שכרו או על עונשו על המעשים שעשה, כאלו עשאו ברצונו החפשי. "והפיק בין שני הענינים (כל') להביא הסכם בין שני אלה הדברים, בין הכרח ההכרח ובין אמונת הצדק והגמול קשה מאד". אמר השכל "אין במה שוכרת מקושי ההפקה בין שני אלו הענינים הנמצאים בספרים גדול ממה שימצא ממנו בפועל". הן רואים אנו בפועל שהאדם עושה מה שהוא רוצה, ועם זה רואים אנו גם כן, שלא תמיד עניניו נעשים כרצונו, והנה ארכו מחלוקת החכמים באופני

ההפקה (ההסכם) בין ההכרת והצדק. יש שאמרו שבאמת האדם עושה רק לרצונו החפשי, ועל כן הוא חייב על מעשיו גמול (שכר) ועונש. ויש שאמרו ההיפך, שהכל נעשה בהכרת, בגורל מאת רצונו ית'. ואולם ענין הגמול והעונש אין אנו יודעים צורתו ולא מהלכי דינו, ואנו נסמכים בזה על צדקת ה' שלא יעול משפט. ואולם יש עוד דעה שלישית, והיא היותר קרובה אל דרך ההצלה. וזה שעלינו אמנם "להאמין בשתי הדעות: ההכרת והצדק", ואולם לפי שכל "המעמיק בהם אינו ניצול מחטא ומכשול על איזה דרך שיסבור אותם", לפיכך עלינו לעשות מעשינו כמי שאומר כי הכל ברשות האדם והוא מקבל גמול ועונש על מעשיו, ויחד עם זה עלינו להאמין בה' ולבטוח בו שהתועלת והנוק ממעשינו הכל בגזרת ה' ורשותו. ומה שאין אנו מבינים דבר זה איך הוא זהו גם כן מחכמת הבורא וטובתו עלינו. "ואלו היתה לנו בעמדנו על הסוד הוה תקנה היה הבורא מגלה אותנו לנו". ודמיון (משל) קרוב לזה הוא מה שאנו רואים "שחלש הראות אין לו תועלת באור השמש עד שישים מסך דק בינו ובין עיניו, וכל אשר יהיה החולי בעינו יותר גדול, תהיה תקנתו במסך יותר עב".

פרק ט'. השכל מבאר לנפש, שסוד עמידת האדם בעולם זה השפל הוא טובה וחסד לו מאת הבורא, כדי לנשאו ולהרימו באחריתו לתועלת בחיריו וסגולתו, הקרובים לחוות בנעם ה' ואור כבודו, וזה יהיה אחר שלשה דברים: (א) אחרי שיסיר ממנו ה' את מסך האולת ויאיר עליו באור הדעת. (ב) אחרי שיבחנהו וינסהו לדעת אם יעמוד בעבודתו או ימרה את פיו. (ג) על ידי מה שיתן לו לסבול בעוה"ז יסורים מעול עבודתו כדי להעלותו באחריתו אל מעלת העליונים הסובלים, שנאמר בהם: ברכו ה' מלאכיו גבורי כח עושי דברו. וכאשר ישלמו ימי נסיונו של האדם בעוה"ז ישוב העפר אל הארץ ותשוב הרוח אל האלהים אשר נתנה, ואז יראו לו לאדם פנקסי מעשיו ומחשבותיו וחפציו, ויהיה הגמול כפי זה.

פרק י'. השכל מלמד לנפש איך להשתמש במדות המשובחות
 ובמגונות, שגם באלה האחרונות אפשר להשתמש לטוב, וזה שהמדות
 בכללן הן זו כנגד זו בלב האדם, כמו השמחה והאבל,
 המורא והתקוה, הגבורה והמורד, הבשת והעוות (בתוכחת
 רשעים), הכעס והרצון, הרחמים והאכזריות (להפריע
 מן הרשעים והמשחיתים בארץ) הגאווה והענוה,
 האהבה והשנאה, הנדיבות והכילות, העזלה
 והחריצות, „ובשתיהן אפשר
 להשתמש בדרכי ה'
 ועבודתו".

שער הבטחון

פתיחה. הבטחון הוא הדבר היותר צריך מכל הדברים לעובד אלהים. מפני שתועלות גדולות יש בו בענין התורה ובענין העולם. בענין התורה. לפי שמי שאינו בוטח באלהים בוטח בוולתו ומי שבוטח בוולתו ה' מסיר השגחתו מעליו ויגיע לבהלה והבטחון באלהים מביאו למנוחת נפש ושלא יקוה לאיש ולא יחניף להם ולא יירא מפניהם, והוא מפנה את לבו מעניני העוה"ו ליחד לבבו לעניני עבודת ה', ויהיה דומה במנוחת נפשו ורחב לבו ומעוט דאגתו לעניני עולמו לבעל האלכימיא. היודע להפך הנחשת לכסף והכסף לזהב על ידי חכמה ומעשה". ועוד יש יתרון להבוטח בה' על בעל האלכימיא בעשרה דברים: (א) שבעל האלכימיא צריך לכלים ולסמים מיוחדים למלאכתו. שלא ימצאם בכל שעה ובכל מקום. (ב) שהוא צריך למעשים ולמלאכות הדורשים יגיעה רבה ועבודה מתמדת. ואפשר שגם ייקוהו ריחם ועשנם. (ג) שאינו יכול לגלות סודו לשום איש מיראתו על נפשו. (ד) שהוא מוכרח להזמין לו מתכיות הרבה מראש והוא בפחד תמידי עליהם. (ה) שהוא "תחת יראה ופחד" על מלאכתו מן הגדול עד הקטן שבעם "והבוטח באלהים יראוהו הגדולים ונכבדי בני אדם. אף החיות והאבנים מבקשים רצונו. כמו שנאמר במזמור יושב בסתר עליון". (ו) שהוא אינו בטוח מן המדוים והחליים שמערבבים עליו שמחתו בעשרו ואינם נותנים לו ליהנות ממנו והבוטח בה' בטוח מזה ויודע שאין אלה באים אלשם כפרת עונותיו או כדי להרבות שכרו בעוה"ב. (ז) שהוא ברב כספו וזהבו אפשר שירעב מפני

שלא ימצא אכל בעירו. (ח) שהוא ירא להתעכב בכל מקום ומקום. שמא יתגלה סודו. (ט) שבמותו לא תועיל לו החיטיא שלו ולא תלוהו לבית עולמו. (י) שאם אינו יודע להסתיר סודו תהיה האלחיטיא עצמה סבת מותו. וכל החיפץ מזה הוא לבוטח בה, שאם הוא בעל ממון ימהר לשלם חובותיו לאלהים ולבני אדם בנפש חפצה ורוח נדיבה. ואם אינו בעל ממון יראה כי חסרון הממון הוא טובה מטובות המקום עליו מפני שנסתלקו מעליו החובות שחוא חייב בהם לאלהים ולבני אדם בעבורו ומעוט טרדת לבו בשמירתו והנהגתו. כמו שנאמר על אחד מן החסידים שהיה אומר: המקום יצילני מפונור הנפש, ומהו? שיהיה לי ממון בראש כל נהר ובראש כל קריה. בענין העולם, תועלת הבטחון היא מנוחת הלב מן הדאגות העולמיות והשלוח מנדנד הנפש וצער להחסרון תאוותיה הגופיות. ומנוחת הנפש מנסיעות רחוקות המכלות את הגוף ומקצרות את החיים, ומנוחת הנפש והגוף מן המעשים הקשים והמלאכות המיגעות, וגם מיעוט הצער מסחרו אם תתעכב אצלו פרקמטיא או אם לא יוכל לגבות חובו או אם יפגעהו חולי בגופו. מפני שהוא יודע שהבורא ית' מתקן ענינו יותר ממנו ובוחר לו את הטוב יותר ממה שהוא בוחר לעצמו. לפיכך הוא שמח בכל מה שיעשה לו האלהים ומברך על הרעה כמו על הטובה. פרק א'. "מהות הבטחון וזהי מנוחת נפש הבוטח, שיהיה לבו סמוך על מי שבטח עליו שיעשה הטוב והנכון לו בענין שיבטח עליו כפי יכלתו ודעתו."

פרק ב'. הסבות (התנאים), שנותנות להבוטח במי שהוא מבני אדם בטחונו הגמור, הן שבע: (א) שיהא להאדם שהוא בוטח בו מדת הרחמים והחמלה והאהבה לחבירו. (ב) שיהא בלתי מתעצל בחפצו ומשתדל תמיד להפיק אותו. (ג) שיהא אדם חזק, כדי שלא יעכב אותו מונע מעשות מה שבחפצו. (ד) שידע את אופני התועלת ומה שטוב לחברו. (ה) שיהא מכיר היטב בטיב חברו מתחלת היותו מילדותו ועד וקנתה כדי שיעמוד על תכונתו היטב. (ו) שיהא גורלו של הנבטח מסור רק ברשותו בלבד. (ז) שתהא מדת חסדו

ונדיבותו מתמדת ובלתי פוסקת למי שראוי ולמי שאינו ראוי. אבל כל אלה התנאים לבטחון גמור אינם מתקבצים יחדו בכך־אדם, אלא באלהים לבדו.

פרק ג'. כדי שיהא לאדם בטחון שלם ואמתי באלהים צריך שיתבררו לו אלו ההקדמות (ההנחות) החמש: (א) שרק באלהים לבדו נתקבצו כל תנאי הבטחון שזכרנו⁹. (ב) שהבורא משקיף עליו ויודע כל צפונותיו. (ג) שלא ישתף בבטחונו את מי שהוא זולתי הבורא. (ד) שכן מי שבטח על האלהים וזולתו שיסתיר בטחונו. (ה) שכל מה שמתחדש בעולם לאחר היציאה הוא בגזירת האלהים ועל ידי סבות ומצועים (אמצעים) ממנו. לפעמים קרובים ולפעמים רחוקים, נגלים ונסתרים, שכלם קצים לקיים מה שגזר להיות. וכשאנו מסתכלים בצרכי האדם רואים אנו שהרבה סבות ומצועים צריכים להקדים להשלמת עניניו. ומוזנחין דורשים ממנו גלגולי סבות הרבה, וזה משני טעמים: הא', כדי שעל ידי זה יבחן האדם אם יעשה ויקיים במעשיו ככל אשר צוהו ה' או ימרה את פיו ונתנה לו בזה הבחירה. כדי שיבוא אחרי כך על שכרו וענשו. והב', כי אילו לא היה צורך לאדם לטרוח למצוא טרפו והיה מוצא הכל מוכן לפניו היה בועט באלהים והיה רודף אחרי העברות, לפיכך היה "מחמלת הבורא על האדם להטרידו בעניני עולמו ואחריתו להתעסק כל ימי חייו בזה, כדי שלא יבקש מה שאינו צריך לו וגם מה שלא יוכל להשיג בשכלו" (כמו לעסוק בשאלת מה לפניו ומה לאחור). והאדם שהוא בוחר ביראת ה' ובטח בו "ולא יפת בכשפי העולם". מכיון שנסתלקו מעליו שני הטעמים והסבות להטרידו בבקשת הטרף, הוא ישיג טרפו בלי טורח ובלי יגיעה כפי ספוקו. אולם מה שאנו רואים לפעמים צדיקים ורע להם, שאינם מוצאים

⁹ תנאי הבטחון, שהמחבר מפרט בפרק זה, אינם מתאימים בסדרם לתנאי הבטחון שבפרק הקודם, אבל כתונתם הם שוים.

טרפס אלא בקושי וביגיעה רבה, ורשעים חיים בטוב ובנעימים, על שאלה זו כבר עמדו נביאים ולא פירשוה, מפני שאלו מן הנסתרות אשר לאלהים לבדו פתרונים. ואולם אפשר לבאר זה במקצת, שהבורא מיסר את הצדיק בעוה"ז בעד איזה עונות שקדמו לו, כדי שייטיב לו באחריתו בעולם הבא, ויש שהוא כדי ללמד לבאי עולם מדת הסבלנות והכניעה לאלהים (כמו איוב למשל), או שהוא סובל בעון הדור, מפני שאינו מקנא לאלהים ככל הצורך, והרשעים שחיים בשלוה, זהו כדי לנכות להם משכרם בעוה"ז בעבור הטוב שעשו לפעמים, למען האבידם באחריתם, או שיהיה זה על דרך הפקדון, בעבור שידע ה' שיהיה לו לרשע בן צדיק, יכין וצדיק ילבש, ואפשר גם כן כדי שיהא עשרו שמור לו לרעתו ויהיה סבה למיתתו, ויש שהוא בא מפני שידע ה' שיחזור בתשובה בסופו, ויש שזהו כדי לבחן את אנשי התרמית שבעולם, אם מתרצים הם אל הרשעים שלוי עולם ללמוד ממעשיהם, והנה בבקשת הטרף יש חלוקות רבות לבני אדם, מהן שמשיגים טרפם בטורח מעט "כמו בסחורה בחנות, או אף במלאכות שטרחן לא רב, כמו תפירה, ספרות, ⁽¹⁰⁾ ואצור המסחרים (שמירת הסחורות במחסנים) ושכירת הארוסים והפועלים והשמשים בעבודת האדמה", ויש שטרחן ויגיעתן רבה "בעבוד העורות והוצאת הברזל והנחשת מן מוצאיהם (מן החפירות שבאדמה) וזקוק הכסף בעופרת ונשוא המשאות הכבדות ולכת בדרכים רחוקים תמיד ועבודת האדמה וחרישתה וכיוצא". וכשם שחלק הבורא לכל מין ממיני בעלי חיים טבע מיוחד להשיג צידו, כמו לחתול צידת העכבר ולאיל צידת נחשים, ונתן להם בגופם גם את המכשירים להשגת טרפם, כפה הארוך לעוף לצוד בו הדגים, צפורן חזק לארי וקרנים לשור, כך גם לבני אדם הטביע אלהים בטבעם ובתכונתם חלוקת העבודות, שיש לו לזה נטיה, אהבה וחבה, למלאכה זו או לסחורה זו ולא לאחרת, ושם אלהים גם את

⁽¹⁰⁾ מלאכת הכתיבה, כמוזכר להלן במובן זה (פרק ז') או ספרות במובן גלוח השערות.

גופם ראוי לכך. "ומי שהוא מבני אדם חזק בגופו וחלש בהכרתו (בעבודת שכלו) ראוי לו מהם מה שיש בו מן היגיעה כפי שיכול לסבול. ומי שהוא חלש בגופו והכרתו חזקה אל יבקש מסבות הטרף מה שמיגע גופו אך יטה אל מה שיהיה קל על גופו". "ומי שמוצא במדותיו ובטבעו כוסף אל המלאכה מהמלאכות ויהיה גופו ראוי לה ויוכל לסבול את טרחה. יחזור עליה וישים אותה סבה להבאת מזונו ויסבול מתקה ומרירותה. ואל יקוץ כשימנע ממנו הטרף בקצת העתים. אך יבטח באלהים שיספיק לו טרפו כל ימי חייו. ויכוין בטרדת לבו וגופו לעמוד במצות הבורא שצוה את האדם להתעסק בסבות העולם. כעבודת האדמה וחדישתה וזריעתה. ולהשתמש בשאר בעלי חיים בתועלתיו ומזונו ובנין המדינות והכנת המזונות וכו'". ואל יחשוב שטרפו מועמד על סבה ידועה ושם תמנע הסבה ההיא ממנו יחסר לו טרפו. אבל יבטח על האלהים וידע כי הסבות כלן אצל הבורא שוות. יטריפוהו במה שירצה מהן בעת שירצה ומאיוזה ענין שירצה".

פרק ד'. הדברים. שחייב המאמין לבטוח בהם על הבורא. הם שבעה סוגים: (א) בעניני גופו. והם החיים והמות וספוק כל צרכיו מן המזון והמלבוש וכיוצא. יבטח רק באלהים לבדו. כי הכל יעשה כפי גורתו ורצונו. וכמו שאין ביד הברואים עניני חייהם ומותם כן אין בידם עניני מזונותם וכל צרכיהם. אלא הכל בידי ה' היודע לבחר לאדם מה שהוא טוב לו. אלא "שהוא חייב להתגלגל (לעמול בעצמו בעניני תועלתו) בסבות החיים במאכל ובמשתה. במלבוש ובמעון כפי צרכו. ולא ינית את זה על האלהים. שיאמר: אם קדם בגורת הבורא שאחיה ישאיר נפשי בגופי מבלי מזון כל ימי חי ואלא אטרח בבקשת הטרף ועמלו". וכן אין ראוי לאדם. בבטחונו על האלהים. להכנס בסכנות נפשות. כמו לשחות סמי מות. להלחם עם הארי והחיות הרעות ללא צורך או להשליך עצמו בים או באש. כי על זה נאמר: לאתנסו את ה' אלהיכם. וכן מי שהמית את עצמו יהיה ענשו גדול מאד. שהוא כמו עבד שנתן לו אדונו פקדון עד

זמן ידוע, והוא המרה בו ומכיון שראה שהשליח בושש לבוא
עוב את פקדונו והלך לו. וכמו בענין החיים והמות כן גם בכל
הדרוש לבריאות האדם מן המזון והמלבוש והדירה חייב האדם
להתגלגל ולהתעסק בסבותיהם ואל ירפה מחזור עליהם, הגם שברור
לו כי הסבות אינן מועילות לו אלא בגורת ה', שהטרף בידו וברשותו
והוא נותן ממנו לאדם באיזו סבה שירצה, ויבטח עם זה על אלהיו
שלא יעזבהו ולא יתעלם ממנו. (ב) בעניני קניניו ואופני עסקיו
"מסחורה ומלאכה והליכת דרכים ומנוי ושכירות ועבודת המלכים
וגזירות וקבלנות ואמנה (הקפת סחורה או כספים) וספרות והליכת
המדברות והימים והדומה לזה ממה שמתעסקין בו לקבץ ממון".
הבוטח בה' מתעסק במה שיומן לו הבורא מהם די צורך ספקו
ומזונו, ואם יגזור לו הבורא ביותר מזה יבואהו זה מבלי טורח
ויגיעה, והוא אינו מרבה לחזור על הסבות ולא יסמך עליהן, כי
יודע הוא שיותר ממה שנגזר לו מה' "אף אם היו משתדלים
כל אשר בשמים ובארץ" לא היו ביכלתם להוסיף על זה כלום.
והסכל חושב שבכל מה שהוא משתדל, אף בדרכים מגונים ורעים,
הכל צריך לו לעצמו, ואינו מבין שהטרף יש שהוא טרף מזון לו
ולזולתו כמו לבני ביתו וכו', והוא כלכלת הגוף בלבד "המובטח מן
האלהים לכל אשר בו רוח חיים עד תכלית ימיו", ויש שהוא טרף
קנין, והוא "הממון אשר אין בו תועלת לאדם והוא רק שומר עליו
ואפשר שיקבצנו לבעל אשתו אחריו ולגדול שבשונאיו", ובשעה
שהוא מעניק למי שהוא מטרפו הוא אומר בלבבו שהוא הטריפו
וכלכלו והגביר הסדו עליו ורוצה שידוהו וישבחוהו על זה. ואולם
המשכיל הבוטח באלהים הוא יודע שמה שיש בידו של הבורא
להטריפו הוא יותר בטוח וראוי ממה שיש בידי עצמו, מפני שהוא
ית' יודע אם הוא טרף מזון או טרף קנין, ובדרך זו יגיע לכבוד
בעוה"ו ואל הגמול הטוב בעוה"ב. ויש מבני אדם שמשתדלים להרבות
קנינם וממנם לאהבת הכבוד ולקנות להם שם, מפני שהם רואים
שהסכלים מעמי הארץ מכבדים בעלי הממון, בתקותם ליהנות מהם

לפעמים או להגיע למצבם, והם אינם מבינים שאין הכבוד ראוי
 אלא למי שיחדהו הבורא במעלות משובחות, ומי שנבער לאהוב
 את הממון בשביל אהבת הכבוד הוסיף לו הבורא סכלות עוד
 לבקש לו ביגיעה רבה ועצומה אמצעים שונים להגיע לתכלית
 תאותו. מבלי דעת שהדרך היותר קרובה היא להשלים חובות
 הבורא ולהודות לו על טובותיו, כי מידו הכל. ודמיונו בזה למהלך
 במדבר, שהכביד עליו הצמא וראה מים שאינם מתוקים ושמת בהם
 והרוה צמאנו, ואח"כ הלך מעט ומצא מעין של מים מתוקים, והצטער
 על מה שהקדים לשותת ממים הרעים. ואולם הבוטח באלהים אף
 אם יתעכב טרפו יום מן הימים יאמר בלבו, שמי שהוציאני אל העולם
 בזמן ידוע ובשעה ידועה ולא לפני זה ולא לאחרי זה הוא שמעכב
 טרפי לשעה ידועה וליום ידוע. מפני שהוא יודע את הטוב לי;
 וכן אם יהיה טרפו מצומצם יאמין ויבטח בה', שכמו שהכין לו מזונו
 בשדי אמו די צרכו יום יום עד אשר החליפו לו בטוב ממנו ולא
 הוֹיָק לו בצמצומו. כן לא יוֹיָק לו הטרף המצומצם גם עתה עד
 תכלית ימיו. וכן אם יקבל טרפו ע"י אופן שונה מזה שחפץ בו
 ובמקום מבלי מקום שחפץ בו וע"י איש מבילתי איש שחפץ בו,
 יאמר בלבו, שהאלהים אשר יצר אותו בתבנית ידועה ובתכונות
 ומדות ידועות לתקנת ענינו ובמקום ידוע וע"י שני אישים ידועים,
 הוא בחר לו טרפו באופן זה, במקום זה וע"י איש זה, לטוב
 לו. — ג) בעניני אשתו ובניו ובני ביתו וכל הוולת, ישר הבטחון
 הוא זה, שאם הוא גלמוד או יודה לה, שהסתלקו מעליו חובות
 משאם "ושיגיעתו יותר קלה מבלי אשה ובנים וחסרונם מנוחה
 לו וטובה", ולבו יותר פנוי לעבודת ה' ולהתבודדות, והרי
 "על כן היו הפרושים בורחים מבתיהם ומקרוביהם אל ההרים,
 כדי שיפנו לבם לעבודת אלהים, וכן היו הנביאים בזמן
 הנבואה". ואם הוא בעל אשה וקרובים ואוהבים ואויבים
 יבטח באלהים שיספיק לו צרכיו וצרכיהם ויעשה חפציהם ויהיה
 לבו שלם עמהם וישתדל לעשות להם רק טוב ולא רע ויורה אותם

מה שיועילם לא לשם גמולם ולא לשם אהבת הכבוד והשררה,
 כי או ייגע לריק ויפסיד גם שכרו בעוה"ב, אלא רק לקיים מצות
 הבורא ולשמור פקודיו לעשותם, ואז יעזרהו אלהים שיבוא לגמולו
 עם השבת והכבוד בעוה"ז ובעה"ב. וכמו כן כשיבוא לעשות דבר
 לטובת אחרים או לבקש מאחרים שיעשו למענו, יבטח רק באלהים
 לבדו שהוא הנותן כח לעשות טוב. והיה אם לא יקבל טובתו
 מאדם אל יאשימו, כי הוא כמו האדמה שתתן ורועיה בחפץ האלהים
 "ואין להאשים את הארץ אם לא תצמיח כרצון האלהים".
 וכן ינהג במיודעיו ובמי שנושא ונותן עמם ושמשיו ושותפיו. גם לאויביו
 כמו לאוהביו ישתדל לעשות רק טוב ויבטח על הבורא ית' ויסבול
 הרפתם ואל יגמול להם כפעלם ויוכר בלבו שתועלתו ונוקו רק מאת
 הבורא ית' לבדו. (ד) בעניני חובות הלבבות והאיברים, שהאדם
 יכול לעשותם בעצמו או להקנות מעבור עליהן, בלי חברת אחרים,
 כמו צום ותפילה ושמירת השבת והמועדים אופני יושר הבטחון הוא
 בזה, שיבטח ויבקש מאת אלהים שיעזרו על גמר כונתו ובחירתו
 הטובה והשלמת המעשה בעבודה. אבל טעות וסכלות היא לבטוח
 בה' בבחירת עצם העבודה מתחלתה ובהסכמה עליה, לפי
 שדבר זה הניח האל ית' ברשות האדם והסכמתו. וזהו ההפרש שבין
 עבודת הבורא ושאר מעשי העולם בענין הבטחון, שכל שאר עניני
 העולם אין אנו יודעים מה טוב לנו: באיזו סחורה, באיזה דרך באיזה
 מ"ישה נבחר, ויש שבבקשת סבות (דרכי) מעשינו תשוב הסבה המשובחת
 מגונה (לרעתנו) והמגונה משובחת (כלו' לטובתנו). אך העבודה
 והעבירה אינם כן, כי המגונה והמשובח מהם כבר ידועים לנו על פי
 התורה והמצוה והם לא ישתנו מענינם ולא יהפכו לענין אחר, ורק
 בדבר גמר העבודה והשלמתה עלינו לבקש חסד אלהים שיעזרו ואל
 יבישנו משברנו. (ה) בחובות האיברים "שתועלתם ונוקם מתעבירים
 אל זולתו" (כלו' עוברים לאחרים או על ידי אחרים), כמו צדקה,
 מעשר, למד החכמה, כבוד אבות וכיוצא, אופני יושר הבטחון בזה,
 כמו שנחבאר למעלה, שיעשו כלם בבחירת האדם, לא לקנות לו

שם וכבוד אלא רק להתקרב אל האלהים, ויותר בכל יכלתו להסתיר מעשיו ממי שאין צריך לו להודיעו, ואל ישמח בשבח אותו בני אדם על מעשיו, אם יודעו לאיש, ואל יחפץ בכבודם, כי זה מביאו להתנאות ויפסיד על ידו זה מעשהו. (ז) בגמול ועונש בעוה"ב ובעוה"ב, יושר הבטחון הוא שלא יבטח במעשהו, שיעשה אותו על מנת לקבל פרס, שאם ידקדק ה' עמו בחשבון במה שהוא חייב לאלהים על טובותיו לא יגיע האדם אל גמול לעולם, אלא שיבטח כי ה' הטוב בעיניו יעשה וברחמיו ורוב חסדיו יגמול טוב למבקשיו, והנה לא נתפרשו בתורה ובנביאים פרטי תגמול העוה"ב וענשו על המצוות והעבירות כמו שפירשו העונשים בעוה"ב על העבירות, וזה מכמה טעמים: (א) שאין אנו יודעים צורת הנפש מחוץ לגוף, וכל שכן שאין אנו יודעים במה תתענג ובמה תצטער; (ב) שגמול העוה"ב וענשו היה דבר מקובל באומה "אצל עמי הארץ מהנביאים ואצל החכמים מהמושכל" וסמכו על הקבלה, כמו שלא הזכירו הרבה מפירושי המצוות והחובות; (ג) שהעם היה באותו זמן בסכלות ומעוט הבנה ונהג הבורא עמם מנהג האב החומל על בנו הקטן כשהוא רוצה ליסרו בנחת ולאט, וכשהוא רוצה ללמדו החכמות שבהן יגיע למעלות העליונות מפיסו בדברים ומבטיח לו ענינים ערבים לפי השגתו, וכאשר יגיע לימי הבחרות ויחזק שכלו יבין הענין המכוון אליו, וכן הבורא ית' "יחל עמו והפחידם בגמול ועונש ממהרים", מפני שידע כי העם כאשר יתוקנו לעבודה תפול סכלותם ויכוונו בעבודה כראוי לו ית'. וכן נאמר בכל מה שגשג בספרים מהגשמת הבורא (שהכל הוא לפי השגת השומעים ולסבור את האזן מה שהאזן יכולה לשמוע ולהבין). (ד) שהגמול בעוה"ב אינו ראוי לו לאדם מפני מעשיו הטובים בלבד אלא לאחר שילמד גם אחרים דרך הישר והטוב, ועוד שאין זה רק חסד אלהים ונדבה מאתו ית', מפני שאם ידקדק ה' עמו יהיה כל מעשהו נכחד ונשקע בהקטנה שבטובות הבורא עליו. (ה) שהגמול בעוה"ב בא על המעשה הטוב הנסתר כמו חובות הלבבות, ועל המעשה הטוב הנראה כמו חובות האיברים

יבוא הגמול בעוה"ז, וכן דרך העונש, שעל העבירות הנסתרות בא העונש בעוה"ב ועל העבירות הגלויות העונש נראה מהר בעוה"ז. "לפי שאין להמון העם אלא מה שנראה מהמעשים", והוא המפורש בפרשת אם בחוקותי, ולפי שהגמול על הנסתרות הוא על הבורא ית' לבדו לפיכך לא פירש אותם הכתוב. (ו) שהגמול והעונש הנוכחים בכתוב דבר הנביא עליהם לאנשי העולם (כלו) למי שנוהים אחרי הטובות בעולם הזה, שאין עונג וצער רוחני שזה אצלם כלום) ולפיכך ליהושע בן יהוצדק, שהיתה השגתו יותר מעולה, אמר בגמולו: ונתתי לך מהלכים בין העומדים האלה. (ז) שגמול העוה"ב תכליתו ועיקרו הוא להקבץ באלהים ולהתקרב אל אורו העליון. וזהו דבר שאין להבטיחו, מפני שזה תלוי רק ברצון הבורא בתור חסד, "ורצון הבורא הוא שורש הגמול". ואמנם בפרשת בחוקותי כבר נרמז על חסד זה הבא מרצון אלהים, והוא מה שאמר: ולא תגעל נפשי אתכם, ואמר: ופנתי אליכם והייתי לכם לאלהים. (ח) בענין חסד האלהים על בחיריו וסגולתו, ואופני יושר הבטחון בזה הוא שימאס בעוה"ז ויפסד רק אליו ית' להשתעשע בעבודתו ולהשתומם (להקדל, להיות משומם) מהעולם ויושביו, ויתנהג במנהגי הנביאים והחסידים, ויסבל בעת הנסיון והצרה, נקל בעינו כל דבר לקיים מצוות הבורא, כמו דניאל בגוב האריות ועשרה הרוגי אמונה, ויבטח בה' שיתחסד עמו כמו שהתחסד עמו, ועליו נאמר: מה רב טובך אשר צפנת ליראיך.

פרק ה'. ההפרש בין הבוטח באלהים ובין מי שאינו בוטח בו בענין בקשת הטרף הוא בשבעה ענינים אלה: (א) שהבוטח בה' רוצה בדינו ומודה לו על הרעה כמו על הטובה (כמו שאמרו: חסד ומשפט אשירה, אם חסד אשירה ואם משפט אשירה); ואשר אינו בוטח מתהלל על הטובה (בכח ידו וחכמתו) ומתקצף על הרעה. (ב) הבוטח נפשו במנוחה ולבו שלום, מפני שיודע הוא שהבורא ינהיג גזרותיו לטובתו בעולמו ואחריתו, כמו שאמר דוד: אך לאלהים דומי נפשי כי ממנו תקותי, ואשר אינו בוטח הוא גם בטובתו בדאגה

תמידית להוסיף ולהרבות ולכנוס ובעת רעתו הוא קץ בה. (ג) הבוטח בשעה שהוא מתעסק בסבות הטרף אינו סומך עליהן. אלא משליך יתנו על ה' ולא יוסיף בהן אהבה וחבה יתרה ולא תנוח נפשו עליהן יותר כשיצליח. ולא ימאס בהן. ולא יניח להתעסק בהן. כשלא יגיע מהן תועלת אליו. מפני שבטחונו חזק בה' וסמוך עליו לבו. ואשר אינו בוטח בה' בוטח רק באותן הסבות וישבת אותן וישבת השתדלותו בהן. כשיצליח. וכשלא יצליח ימאסן ויניח אותן. (ד) הבוטח בה' כשיתר לו דבר מדי הספוק לו יוציאם לרצון הבורא בנדיבות נפשו וטוב לבבו. ואשר אינו בוטח «אינו רואה העולם וכל אשר בו די לפרנסתו והוא חס על ממונו להשלים חובות הבורא וחובות בני אדם ואינו מרגיש בו עד שיאבד ממנו». (ה) הבוטח בה' מתעסק בצרכי העולם להכין מהם צידה לאחריתו בבואו לבית מועדו. ומה שברור לו כי הולך הוא בדרך התורה והצדק הוא עושה ומה שמביא להפסד תורתו אינו מתעסק בו. ומי שאינו בוטח יתעסק במשובח ובמגונה ולא יחשוב באחרית ענינו. (ו) הבוטח באלהים. מפני שלבו שלם עם כל בני אדם ואינו מפחד מהזקתם ואינו מקוה הנאתם. וגם הם לא יפחדו ממנו על נשיהם וממונם. הוא בטוח מהם והם בטוחים ממנו. לפיכך הוא אוהב אותם והם אוהבים אותו. מה שאינו כן מי שאינו בוטח באלהים. שהוא מקנא בכל איש וחושב כל טובה שהגיעה להם כאלו קרה על ידי זה ממנו שטרפיהם לקוחים מטרפו. וכל מה שנמנע ממנו מתאוותו הוא בעבורם. ואם תבואהו רעה או פגע בממונו או בבנו יחשוב כי הוא מאתם ושבידם להעביר הנזק מעליו. ועל ידי כך יבוא למאוס בהם ולקללם ולשנוא אותם. «ולפיכך אין לו אוהב והוא הנמאס בשני העולמים והמגונה בשני המעוננים». (ז) שהבוטח בה' אינו דואג דאגת מחר. מפני שאינו יודע עת בוא קצו. כמו שאמר בן סירא: אל תצר לצרת מחר כי לא תדע מה ילד יום. מחר יבוא ואיננו נמצא מצטער על עולם שאינו שלו. לפיכך אינו שמח בתקות הטובה שבעתיד ואינו מתאבל על הצער שבעתיד. אבל דאגתו ואבלו הוא על שהוא חייב לפרוע

לה'. מפני שהוא הושב על מיתתו ומפחד שמא יבוא המות פתאום, והוא משתדל להרבות לאחריתו ולא ירגיש למה שיומין לו בעולם הזה. ואשר אינו בומח בה' הוא תמיד חרד ודואג למה שיפגעו בעתיד מפגעי העולם ואינו משגיח בעניני תורתו וצידתו לדרך לבית מועדו וכשישאלהו אדם: עד מתי? ישיב עד שיהיה לי די פרנסתי וספוקי ולכל אשר אחי עד סוף ימינו, וכאשר תנוח נפשי מדאגות העולם או אפנה לפרוע חובותי לבוראי ולחשוב בהכנת צידה ליום המועד. וזהו כת בעלי המשכונות, שהם כאלו לוקחים משכונות מן הבורא, כסוחר זה שהוא מוכר באשראי (בהקפה) למי שאינו מאמינו וימשכנהו בעת המכירה.

פרק ו'. ויש להראות סבלותם ומעוֹתם של אנשי הכת בעלי המשכונות בשבעה פנים: (א) דרך האדם לבקש משכון מחברו, רק ממי שאין לו רשות עליו ועל עבודתו, אבל השכיר וכל שכן העבד היבקש משכון מאדונו על תשלום שכרו קודם עבודתו? (ב) המקבל משכון מחבירו יש לו קצבה וגבול לחובו, אבל בעלי הכת הזו אין קץ לבקשתם, כי אין מהם יודע מה יספיק לפרנסתו ופרנסת אנשי ביתו בממון ושאר הדברים עד יום מותם, ואלו היה לו ממון כפלי כפלים ממה שיספיק לו לא תנוח נפשו, מפני שקצו נעלם ומדת ימיו אינה ידועה. (ג) אין מקבל אדם משכון אלא ממי שהוא חייב לו קודם, אבל ממי שאינו חייב לו כלום ואינו נושה ממנו מאומה אין לו לבקש ממנו משכון. "ואיך לא יתבייש זה העורפנים לבקש מן הבורא שיקדים לו טובות גדולות על מה שקדם לו אצלו ויכבד החוב עליו, ושטא לא ישלם מה שנדר לו מן העבודה בעבור כלות ימיו ובוא קצו?" וכבר אמר חסיד אחד: בשם שאין הבורא תובע אתכם בעבודה קודם זמן חיובו, כן ראוי שיהיה בפניכם בושת מלבקש טרף שלא הגיע עתו, ואתם מבקשים לכם טרף של שנים באות, שאינכם יודעים אם תגיעו להן, ושל אשה ובנים שלא נבראו עדיין, ומניחים עבודתכם לבורא ית' על מה שאתם חייבים לו בעד הימים שכבר עברו. (ד) הממשכן את חברו הוא או מדאגתו שמא יעני זה, או

שמה יקפוץ ידו לאחר זמן, או שמא ימות, והבורא ית' הן לא יאותו לו אלה שלש הסבות, גנאי הוא למשכנו בלי ספק. ה) הממשכן את חברו תנוח נפשו במשכון מפני שהוא מקוה להפרע ממנו, אבל הממשכנים את הבורא לא תנוח נפשו בהגיעם אל חפצם, כי אפשר שדוקא זה יהיה סבה לטרת לבם ולצער נפשם, כמו שאמרו: מרבה נכסים מרבה דאגה. ו) המקבל משכון מחבירו, אלו היה ברור לו שיפרע חובו קודם זמנו וגם יגמלוהו בעד המתנת הומן בכפלים ממה שהוא חייב לו, לא היה ממשכן אותו בשום פנים, והבורא ית' אשר ידענו מנהגו הטוב עמנו וגודל חסדיו חדשים גם ישנים, ושהוא גומל על מעשה הטוב, יותר הוא גנאי גדול שנמשכן אותו. ז) הממשכן את חברו, אינו ממשכנו אלא כשהוא בטוח שיוכל להשיב לו משכנו בשעה שידרשנו, אבל הממשכן הבורא ית' בהקדמת הטובות שלו עליו, כלום הוא מובטח שישלם לו החובות הישנות כל-שכן החדשות? הן גם האדם הצדיק אינו פורע חובות טובות ה' עליו אלא רק בעזרתו, כמו שאמר אחד מן החסידים בתושבחותיו: "ואף המשכיל הודע אותך לא במעשהו יתהלל כי אם בשמך וברחמיך, אשר הכינות את לבבו לדעת אותך, כי כך יצדקו ויתהללו כל זרע מאמיניך לאמר באלהים הללנו כל היום".

פרק ז'. מפסדי הבטחון הם אותם עצמם שנתבארו כמפסידים בשערים הקודמים. «וכללו של דבר בענין הבטחון הוא: כל יתרון הבטחון מהבוטחים באלהים הוא כפי יתרון ידיעתם אותו ואמונתם בהגנתו עליהם ורוב השגחתו על טובותם». ויש בעני הבטחון עשר מדרגות זו למעלה מזו: א) הילד בתחלתו בוטח רק על שדי אמו. ב) כאשר תחוק הכרתו משיב בטחונו על אמו עצמה לרוב השגחתה עליו. ג) כשתחוק הכרתו עוד ורואה הנהגת אמו אל אביו משיב בטחונו אליו. ד) אחרי כן, כשיחוק ויגדל, משיב בטחונו אל כחו ותחבולותיו. ה) אחרי כן, כשהוא רואה שנתקן לו טרפו על ידי וולתו מן הבריות, ישוב בטחונו אליהם ותנוח נפשו עליהם, מפני שטרם ידע דרכי ה' והנהגתו. ו) וכשתחוק הכרתו ויראה חסרון תחבולותיו,

ישיב בטחונו לאלהים ויסמוך עליו בענינים שאין לו יכולת בהם.
 כמו להוריד מטר, להמית ארבה וכיוצא. ז' וכשתחזק הכרתו עוד.
 ימסר לו בטחונו אף במה שיתכן לו קצת תחבולה באופנים מסוכנים
 ובמלאכות מיוגעות. ויבטח באלהים שיכין לו טרפו באופן יותר קל.
 ח' וכשתחזק הכרתו יותר, ירצה במה שיהיה מגורת האלהים וישמח
 בכל אשר עשה לו ה' ממות וחיים וריש ועושר וישליך נפשו וגופו
 אל דינו ית' ולא יגביר ענין על ענין (כלו) אינו נותן יתרון בעניני
 העולם הוה לאחד על חבירו. כמו שאמר אחד מן הבוטחים: "לא
 הסכמתי מעולם בענין והתאויתי לוולתו". י' "וכאשר תחזק הכרתו
 באלהים עוד יותר, ויבין המכוון ביציאתו אל העולם הוה הכלה והנפסד
 ויכיר מעלת העולם האחר הקיים, ימאס בעולם הוה ובסבותיו ויברח
 במחשבתו ובנפשו וגופו אל האלהים ית' וישתעשע בוכרו בבדידות
 וישתומם (כלו) ירגיש עצמו משומם ונעזב) מבלתי המחשבה בגדולתו.
 ואם יהיה במקלות לא יתאוה כי אם לרצונו ולא יכסוף כי אם
 לפגיעתו. תטרידהו שמחתו באהבתו (יותר) משמחת אנשי העולם
 בעולם ושמחת אנשי עוה"ב בעולם הבא. וזאת העליונה שבמדרגות
 הבוטחים מהנביאים והחסידים וסגולת האלהים הזכים, והוא
 כמו שאמר הכתוב: לשמך ולזכרך תאות נפשי, צמאה
 נפשי לאלהים לאל חי. אלה הן עשר מדרגות הבטחון.
 ומצאנו ענין הבטחון בלשון הקודש מליצים
 (כלו' בטויים) בעדו בעשר מלות
 כנגד עשר המדרגות האלה, והם:
 מבטח ומשען ותקוה ומחסה
 ותוחלת וחכוי וסמיכה
 וסבר ומסעד
 וכסל".

שער יחוד המעשה

פתיחה. העובד צריך ליחד כל מעשיו ועבודתו לאלהים לבדו בלב תמים, בלי שום כונת חנף או להתרצות בחלקות לבני אדם. פרק א'. מהות יחוד המעשה הוא, שבכל מעשה האדם תהי כונתו בגלוי ובסתר רק להגיע אל רצון האלהים בלבד מבלתי רצון הברואים.

פרק ב'. בעשרה דברים מגיע האדם לידי יחוד מעשיו לאלהים: א) שייחד את האלהים, כמו שנתבאר בשער הראשון מספר זה. ב) שיבחון בטובות האלהים, כמו שנתבאר בשער השני. ג) שיקבל עליו עבודת אלהים, כמבואר בשער הג'. ד) שיהיה בטחונו באלהים, כמבואר בשער ד'. ה) שיאמין שהתועלת והנוק הם רק ברשות הבורא לבדו. ו) שיהיה שוה לו אם ישבחוהו בני אדם או יגנוהו. ז) שלא ישתדל ליפות מעשיו בשביל בני אדם. ח) לפנות לבו מעסקי עוה"ו בשעה שהוא עושה לעוה"ב. ט) שיירא מאלהים ויבוש ממנו. י) שיועץ תמיד עם השכל נגד עצת היצר.

פרק ג'. המעשים שדרוש לשם השלמתם יחודם לאל הם חובות האיברים, כדי שלא לכוין בעשייתם לקבל תהלה וחנף מבני אדם. אולם חובות הלבבות מפני שהם בסתר ובמצפונים לא יתכן בהם חנף או כבוד מבני אדם.

פרק ד'. מפסידו יחוד המעשה הם שלשה: א) כשהאדם אינו מבין ואינו יודע את האלהים ואת טובותיו, ומפני שאי אפשר ליחד עבודה למי שאינו יודע אותו, הוא עובד מתוך תקוה וחנף לנבראים.

ואינו עובד את בוראם, והוא כמו עובד גלולים. ועוד יש יתרון לעובד גלולים על החנף בארבעה דברים: א) שהעובד גלולים אינו מוזהר על ידי נביא, ובעל התורה הרי הוא מוזהר שלא לעבוד לוולתו. ב) שהעובד גלולים עובד לעץ ואבן שאינם ממרים את האלהים וזה עובד לבן־אדם שאפשר הוא גם ממרה. ג) שהעובד גלולים אינו עובד אלא דבר אחד בלבד והחנף אין תכלית (קץ) לנעבדיו. ד) שהעובד גלולים אינו מסתיר את עבודתו ונוהרים ממנו בני אדם, וזה החנף מסתיר כונתו מבני אדם והם בוטחים בו, והוא "הגדול שבמדוי העולם, ונקרא בלשוננו חנף ויהיר ומפתה". ב) כשאינו מבין מצוות אלהים ותורותיו, ומכיון שאינו יודע אף אופני העבודה כל שכן שלא יבין איך ליחדם להבורא ית'. ג) כשבאים הרהורי היצר להסיר את לב האדם מאחרי ה', אם על ידי הטלת ספק באמת ובאמונה, לשבש את המחשבות והדעות, או שהוא נכנס עמו בוכוחים לבאר לו שמעשיו אינם רצויים.

פרק ה'. מלמד לאדם איך להזהר מפתויי היצר ומנוקיו, וזה שעליו לדעת שהיצר הוא השונא הגדול שיש לו בעולם, כי הוא נמצא בכחות נפשו ובכל אשר יפנה הוא עמו האדם ישן והוא ער, ותמיד הוא על משמרתו להסית ולהדית, ולובש מסוה הידידות לאדם כדי לשרשו מארץ חיים, ותכסיסי מלחמתו אין להם קץ ושיעור, ואם רק ידע האדם להזהר ולעמוד כנגדו או יפילהו ויסירהו מעליו. "כי עיקר כונתו לאמת השקר", ואם ירגיש האדם בכוזיו קרובה מפלתו, כי "המעט מן האמת מנצה הרבה מן השקר כאשר המעט מן האור דוחה הרבה מן החשך". הנה ראשית דרכיו תהיה להטיל ספק בטציאות הנפש מבלתי גוף, כדי להדיחך אחרי הנאות העולם ותענוגיו בטענות: אכול שתה כי מחר נמות; אם תנצחנו בזה, יבוא לספק עליך אמונתך בבורא ית' ויאמר כי העולם ישן, קדמון; אם תנצחנו, יבוא עליך בדעת השיתוף מנחי הרבוי ודעת אנשי התולדות (הטבע) ודעת הפתאים מחווי הכוכבים; אם תנצחנו יפתה אותך שאין להבורא צורך בעבודתך.

"ועבודתך לו אין לה טעם ולא פנים"; אם תנצחנו יבוא עליך לספק בענין
 הנבואה והנביאים והתורה וחיובה; אם תנצחנו יטיל ספק באמתת
 הקבלה (התושבע"פ). וכאשר תשתכל בדבר ותראה לו שלקבלה
 צורך גדול, מפני שלא המושכל ולא הכתוב אינם מוגדרים במצוותם
 בכמות ואיכות וזמן ומקום ובשאר פרטים מבלעדי הקבלה. או
 יבוא לפתותך מצד הגמול והעונש ויראה לך שהעולם אינו מתנהג
 בצדק וביושר, שהרי צדיק ורע לו ורשע וטוב לו; אם תנצחנו
 יבוא לספק עליך ענין עוה"ב, מפני שכמעט לא נזכר בכתובים;
 אם תנצחנו בכל אלה, אז יבוא להטרידך בעניני העוה"ז ליהנות
 ממנו, לקנא בעשירים אדירים ללכת בחקיהם ולהתעסק רק במה
 שיביא לך הנאה ותועלת בעוה"ה, ואף בחכמות לבחר רק באלה
 שיתנו לך כבוד אצל אנשי דורך וגדולי זמנך "כחכמת הלשון ותוכן
 המשקל והשיר ושרשי הדקדוק והחידות החמדות והמשלים המופלאים
 והמליצות הנכריות" (הזרות). ואם יהיה האדם חכם בדעת אלהים
 ותורתיו ישתדל לבוא אליו בדרך הטענות והראיות מן המושכל
 ומן הכתוב ומן הקבלה. וישתדל להטות שכלו אליו, ואז תחת אשר
 היו קודם פני השקר נסתרים יהיה עתה השקר בגלוי ופני האמת
 חפוי, ותהיה חכמתך להרע לך, כי "החכמה כשמנהיגים אותה
 על דרכה הנכונה תהיה רפואה לכל מדוה, וכשנוטים
 בה מנתיבתה תהיה מדוה כולל, שאין לו רפואה ולא
 ארוכה, ועל כן נמשלה התורה באש, שמאירה את
 העינים באורה וגם שורפה ביקודה מי שנוטה מנתיבה".
 על כן הזהר והזהר שלא תטה אשורך מדרך האבות ונתיב
 הראשונים. "ואל תחשוד אבותיך במה שחסרו לך מאופני טובותיך
 ואל תסתיר עצתם במה שהורו אותך, כי אין עצה שתעלה בדעתך
 שלא קדמוך בה, ואפשר שקדם בדעתך אופן יושר
 המתשבה בתחלתה ונעלם ממך אופן ההפסד אשר
 יהיה ממנה באחריתה", ועל כן אל חסג גבול עולם אשר
 גבלו ראשונים, ורק להוסיף במצוות לשם ה' יש לך רשות, אבל

לא לגרוע. וכשיראה היצר שלא יכול לבוא עליך בטענות ממין זה כדי להעבירך על אמונתך ודעתך, או ישית לך בחלקות כאלו הוא מודה לך ושמח בחזקת דעותיך אך שבע תועבות בלבד, וצריך ביותר להזהר מהן, וגם לעמוד על הפגעים שאפשר שיפגעו את האדם, כמו שאמר החסיד לתלמידיו "למדו הרע תחלה להבדל ממנו, ואחר כך למדו הטוב ועשהו". כי מי שאינו יודע אלא הטוב לבדו יפול לפגעים "ואין ענין מעניני הטובה אלא אם יש לו פגע". והנה יבוא היצר ויאמר לך: כמה אני שמח בעניניך על אמונתך הטובה ולכך השלם לאלהים מה שלא הגיע אליו וזולתך בדורך, ועתה ראוי לך לפרוע גם קצת חובות בני אדם, והשתדל במה שיפיק רצונם, כמו שאמרו רז"ל: כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו. על זה תשיב לו: מה יועיל לי להתרצות אל חלש כמוני, אשר אין ביכולתי לא להועיל ולא להזיק, ואם גם היה זה חובה איך אוכל לרצות כל בני דורי, ואני איני יכול לרצות אפילו בני ביתי, ואין האדם החסיד צריך להשתדל שישבחוהו בני אדם, אלא שברצות ה' דרכי איש כל הבריות מכבדים אותו מבלי השתדלותו בזה. אחר כן ישוב היצר ויאמר לך: שמח אני מאד שפנית לבך מתועלת בני אדם מבלעדי האל, אבל ראוי לך שלא תסתיר את עבודתך המשובחת לאלהים, כדי שיראו מעשיך ויעשו כמוך, כמו שאמר הכתוב: ועשיתי לך שם גדול כשם הגדולים אשר בארץ. קשוב לו: ומה יועילני שבח ב"א? ואני יודע בעצמי שעוד לא יצאתי ידי חובתי נגד הבורא על אחת מאלף ממה שאני חייב לו, ועוד אולי כשאתכוין במעשי לכבוד מב"א יגיעני ההיפך מזה, כי יעלה בדעתם שאני חונף וימאסו בי, וכבר שאלו למלך אחד על קורא, שהיה לו קול ערב ובקי בטעמים של קריאה: הערבה לך קריאתו? והשיב: איך תערב לי קריאתו והוא אינו קורא אותה אלא כדי שתערב לי ושימצא חן בעיני. אלא צריך לעשות הכל לשמו ית', וכן נאמר בכל מי שמכוין בתפלתו בצבור ובעלי החזון (חונים)

בפיוטים החדשים למצוא חן בעיני בני אדם, שאין תפלתם מקובלת
 אצל הבורא. ועוד תאמר לו: שמא אם יהיה לי הכבוד בעוה"ז לא
 ישאר לי לעוה"ב מן הגמול, כמו שמספרים על חסיד אחד שבא
 לחנות של אחד הסוחרים לקנות סחורה ואמר לו שכנו: נתן לו
 ועשה כרצוננו, כי הוא מאנשי התורה והיראה. אמר לו החסיד: אני לא
 באתי לקנות כי אם בממוני ולא בתורתי ואיני צריך ליתורך, וילך
 לקנות סחורתו אצל זולתו שלא ידענו. ועוד זאת: מה הוא העולם
 הזה וכבודו אפילו אם יתפשט שמי וזכרי בכלו?
 ומה מדת ימי אף אם יצא בו שמי? כל שכן ששמי
 וזכרי לא יעבור בו חלק קטן מחלקי הישוב ולא
 יתמיד כי אם זמן מועט ויִשְׁכַּח אחרי כן כאלו לא היה, אם
 כן להטריד נפשי בבקשת כבוד אדם אין זה אלא טעות מגונה. וכבר
 שאל חסיד אחד לחבירו: הנשתות בעיני השבח והגנות מבני אדם?
 אמר לו: לא! אמר לו אם כן עליך להשתדל להשתוות (שיהא שוה
 לך שבחם וגנותם של בני אדם), כי היא העליונה שבמדרגות
 החסידים ותכלית החמודות. וכשיראה היצר שלא יכול לפתותך בזה
 ישתדל להטריד לבך, בשעה שאתה עסוק בתורה ובתפלה או בחכמת
 האמונה והמוסר, בדברי העולם, כסחורות מקח וממכר וריוח והפסד,
 ויאמר שתפנה לבך לשמים אחר כך, אבל כעת הלא נחויך לך לחשב
 עם שותפיו ולברר מה שיש לך ומה שעליך ומה שקבלת מחובותיך...
 ואם יש לך דין עם אדם העביר על לבך כל טענותיו וטענותיך וכל
 מה שתוכל להתחכם לו בו בעת דינך עמו ותנצחהו. וכן אם יהיה
 לך ממון או צאן ובקר או אדמה לזרוע או עבודת קצינים או חשבון
 עם עשירים או אם יש עליך חובות ואינך יכול לפורעם, בכל
 הענינים הללו יטרידך היצר לחשוב מחשבות. ואם לא יוכל להטרידך
 בזה ואתה משחק בקוביא או בפספסים וראה לך כאלו הם לפניך
 ואתה חושב במה שצריך להקדים או לאחר במשחק וכל אופני
 התחבולות כדי לנצח. ואם תהיה מאנשי החכמה והבינה יטריד
 אותך בשאלה ובתשובה ובקושיא ובפירוק (תירוצ), קָשָׁב לו: איך

אפנה להבורא ית' בלשוני ולבי בל עמי ואני חושב בענינים אחרים?
 הלא בשר ודם אם ירגיש זאת שאני מדבר אליו בלשוני ולבי
 פונה ממנו ימאס בי ומכש"כ שלא יאות זה לבורא ית'. אחר כך
 ינסה היצר לפתותך להתרחק בתכלית הרחוק מן החנף לבני אדם.
 ולפיכך עליך לקצר בתפלתך ולהראות להם ההיפך ממה שיש
 בלבך באהבת הבורא ועבודתו. כדי שלא ידע בזה זולתי הבורא
 ולא תראה בכך שום מדה טובה ויראת שמים שלא יכבדוך ב"א
 בעבורם. ותתרועע עם כל כתות בני אדם ותתנהג במנהגיהם במאכל
 ובמשתה. כדי שלא ירגישו בכך. תשוב לו: איך אברח מן האש
 הקטנה אל האש הגדולה? אם ברחתי מאהבת הכבוד כדי שלא
 להתניף לבני אדם. איך אחניף להם על ידי זה שאעזוב עבודת אלהים?
 עלי לעשות כל שאני מצווה עליו — ואם ישבחוני ב"א או יכבדוני
 בגלל זה. זה לא מכוונתי. אחר כך יתחכם היצר לפתותך בענין הגמול
 והעונש ואומר לך: צדיק שכמותך ראוי לגמול העולם הזה והבא.
 וצריך לך להשתדל ככל יכולתך להגיע בעולם הזה למדרגת השמחה
 במעשיך כמ"ש דוד: אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה. וכשתשמע
 לו יפילך בשתוף הנסתר. שתהא נעבד לנפשך במה שתשתדל להנאת
 עצמך ושמחתך. והרי הכל עליך לעשות רק לשם הבורא ית' לא
 לשם שמחת עצמך. מפני שהעבודה יאותה לו מצד גדולתו וחכמתו
 ויכלתו. אם תנצחהו יבוא היצר שוב להשליכך בים הספקות בענין
 ההכרה והצדק ויראה לך את ענין ההכרה (הגורה הקדומה) מן הכתוב
 ומן הקבלה. ויאמר: וכי תוכל לעמוד נגד גזרת ה'? ואם רוצה ה'
 שתעבדהו יגזור עליך בעבודה. ובעניני העולם הזה יפתה אותך ללכת
 אחר לבך והוא מהפך הטענות. פעם בהכרה ובגורה ופעם בצדק
 ובבחירה. כפי מה שיאות לו לפתותך ולרפות ידך. ואם תיקץ ותתן
 אל לבך מה שאמרו ז"ל: הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים. תשתדל
 בעניני התורה השתדלות מי שנתברר לו כי בטעשיו
 יהיה לו גמול ועונש ותתנהג בעניני העולם הזה מנהג
 מי שנתברר לו כי קשר כל תנועותיו והתהפכות עניניו

בגזרת הבורא". אם תנצחהו, יבוא לפתותך כגאווה וגאון ויאמר
לך: אתה הנך יחיד בדורך וראוי לך להיות למופת לבני דורך
ולהוכיחם על מעשיהם המגונים, כדי שיכלמו וישובו לה', ותנהג בוה
מנהג הנביאים, אמור לו: אם הנביאים הוכיחו את בני דורם עשו
ואת ברשות ה', אבל אני איך אוכל להכלים אדם שאין אני יודע
מצפוניו? ואולי מצפון הנמאס בעיני טוב מגלוי הרבה
וטוב אצל הבורא משל, מפני שיש עלי טענה משום יתרון הכמתי
עליו, כי הבורא תובע לאדם כפי חכמתו, ואם הוא בנראהו רע אפשר
שגרמה לו זה סכלותו. ועוד כשאטריד לבי לפקוד מומי בני אדם
ולעיין במדותם הרעות ימנעני זה מעיין בחסרוני ומעמוד על מומי
עצמי, שהוא יותר צריך לי. כשתנצחהו, ישוב לפתותך בהצלחת
העולם ויאמר לך: עוד מעט מועיר ותקרא אל מחשכי הקבר, מקום
שאינ לא חכמה ולא תנועה ולא הנאה ולא צער, על כן מהר ועשה
להנאתך כל מה שבכחך, ויביא לו ראיה את דברי קהלת שאמר: כל
אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה, כי אין מעשה וחשבון ודעת
וחכמה בשאול אשר אתה הולך שמה. ולמה לך הצער הזה בצומות
שמויקים לבריאות האדם, ובתפלה בלילות שאינה נותנת לך לישן
כדי לחזק גופך, ובנתינת צדקה שאתה מאבד מה שיש לך ותשאר
בדלות ובמסכנות? אף אתה תשוב לו: כל צער שעבר עלי על ידי
שמירת מצוות ה' לא נשאר כבר ממנו כל רושם וחלף מהרה.
המתענה ביום כשיאכל בערב כאלו לא התענה וישוב אליו כחו וישאר
לו שכרו מאת ה' שמור, וכן בכל הדברים. ובאשר יסיתך היצר
לעבור עבירה ויחבב לך הנאתה וישכיחך עונשה ויורו אותך
עליה "תשוב אל לבך חליפות הנאתך מהרה, והאסור שבה,
ותשאר חרפת המגונה ממנה עליך ועונשה בעולם הזה ובעולם הבא,
או יהיה היצר נגף לפניך". ואו ישוב להדיחך מן הדרך הטובה על ידי
מה שיכניס בלבך דאגות ויגונים תמידים בעשית המצוה ושמחה
וששון בעבירות, ועליך להזהר לבל תפול במצודתו. וכשתנצחהו ישוב
בחלקות לשונו לפתותך: עד מתי תאבד ומנך בלמוד החכמה? הלא

ידעת כי החכמה אין לה קץ ולא תכלית. שים מגמתך אל עיקר
האמונה ושרשי התורה וסמוך על אנשי הקבלה בבירורי הפרטים.
אחר כך יורה בך חצי הקנאה ברב חכמתך ותורתך לחברריך
ויפתך לדבר בגנותם ולהתכבד בקלונם, וטראה זה לעמי הארץ ותתהלל
בחכמתך ויגבה רוחך ותהי שולל ונעדר ממוסרי החכמים. מאלהים
ומתורתו. וכן גם במעשיך הטובים ישתדל לפתותך להתגאות בהם
על אנשי דורך ולהכלימם. ומי שיהא גדול ממך בעבודת האל ישתדל
היצר לפתותך לבקש בו דופי וגם להוציא עליו דבת שקר כדי
להגדיל שמך על שמו. מכל אלה שמר נא נפשך מאד.

פרק ו'. כדי לעמוד על המשמר לבחור בטוב ולברוח מן הרע.
על האדם להיות זהיר במחשבתו לחשוב תמיד על יחוד מעשיו
לשמו ית', וכמו שהאדם חושב תמיד ומחשב דרכו בעניני

עולמ וזבוחר לו את הטוב והוך שבמעשים. כך ועוד יותר

צריך לחשב דרכו ולחשוב בעבודת האלהים.

לזכך מעשיו ואם גם ימעט מלהרבות עשותם

בלתי זכים. "כי המעט הוך הוא

רב והרב הבלתי זך הוא

מעט ואין בו

תועלת".

שער הכניעה.

פתיחה. הכניעה היא שורש העבדות והיא מרחיקה את האדם מן הגאווה וההשתררות.

פרק א'. הכניעה היא "שפלות הנפש ומעוט ערכה אצל עצמה", והיא מדה ממדות הנפש, ואולם אותותיה, כשתתישב בנפש, יראו גם על האיברים, כמו לשון רכה וקול נמוך וענוה בעת כעס וכיוצא. **פרק ב'.** הכניעה תתגלה בשלשה אופנים: (א) בתור דלות הנפש, שאינה מרחקת מזה שמויק לה, אפילו כשיש לה יכולת על זה, וזה רק מפני סכלותה ועורונה, וזהו דרך כסלות ושל עמי הארץ, שאינם יודעים את נפשותם וערכיהן, וזו נקרא כניעה רק מדרך ההסכם של ההמון, אבל לא על צד האמת, כי "הכניעה האמתית באה אחרי רוממות הנפש, כשתנשא מהשתתף עם הבהמות ועם פחותי בני אדם במדותם המגונות על ידי יתרון חכמה ויקרת נפש". (ב) הכניעה של האדם לבני אדם, אם מפני שהם מושלים בו, או שנצרך אליהם, או גם מצד שהוא מכיר בערכם הרוחני הנשא עליו. הכניעה הזו אינה תדירה, בכל מקום ובכל זמן, כי עם השתנות התנאים חולפת הכניעה. (ג) הכניעה של האדם לבורא ית', וזהו הכניעה שהיא כוללת את כל המדברים בכל מקום ובכל זמן, ועל חובת הכניעה הזו לבוראנו אנו מדברים בזה.

פרק ג'. סבות הכניעה של בני אדם עשר הנה במספרם: כשיחלש, כשימצאהו פגע ורוחו נשבר והוא צריך לעזרת אחרים, כשיקבל חסד ממי שהוא, כשאינו יכול לפרוע מה שהוא חייב

לחברו, כשהוא נמצא במאסר האויב, כשהוא עבד אצל אדוניו ואינו יכול לפדות עצמו, כשתמצאנה אותו צרות ופגעים מעציבים המדכאים את הנפש באפס תקוה להצור, כשיחשוב בנפשו שהמרה פי האל, כשישמע תוכחת האל שיכלימו על המרותו, כשירגיש בקרבת קצו ויחשוב באימת המות ומעמד הדין והחשבון ונפשו תשוט ויתחרט על הליפות ימיו וכלות חייו באפס צידה ממעשים טובים.

פרק ד'. הענינים, שבהם חייב האדם להתנהג בכניעה ובשפלות, שבעה הם: (א) במשא ובמתנו עם בני דורו ובמנהגו הטוב עמו. (ב) במנהגו עם חכמים וחסידים הקרובים אל אלהים. (ג) בשעה שהוא שומע בני אדם משבחים אותו על מדותיו הטובות חייב להכנע ולהעלות על לבו מה שקדמו לו מעונות ואל ישמח במה שאין ב"א יודעים זאת. (ד) בשעה שהוא שומע מספרים בגנותו יכנע לבוראו ויודה לו על אשר גלה מעט מהרבה ליסרו ולהוכיחו כדי שישוב אליו. (ה) כשמטיב לו ה' יכנע מפני משא החובות שהוא חייב לו על כל תגמולותיו ויבקש מלפניו שלא יהיו לנקמה ממנו. מפני שרוב הטובה ניתן לאדם או לחסד הבורא, כדי שיוכל האדם לעשות טוב, או לנסיון ומבחן לראות היעמוד בצדקתו או לנקמת ה' כדי שיהא טרוד בתענוגים ובהנאות וישכח את הבורא ית'. (ו) בשעה שהוא קורא בתורה ובספרי הנביאים דברי תוכחה יכנע וישפל מפני פחד ה' ומהדר גאונו. (ז) כשהוא עוסק במעשה הצדקה או בתפלה הוא צריך להכנע ולהוזהר שלא תכנס בלבו שום גאווה וגאון על מעשהו, שהרי כל זה נחשב כאפס וכאין נגד מה שהוא חייב להבורא.

פרק ה'. באיזה דרכים יגיע האדם למדת הכניעה? בשבעה דרכים: (א) שיחשוב תמיד על "שורש היותו ומוצאו מן הבלונית והדם אחרי התעפושם ברחם אמו ואח"כ הוא ניוון מדם הטומאה כל ימי עמדו ברחם ואח"כ יצא חלש ודל בגופו ובאיבריו... ואמר אחר מן החכמים: אני תמה על מי שעבר במעבר השתן והדם פעמים האריך יתנאה ויגבה לבו?". (ב) שישים אל לבו את כל

הפגעים והתלאות והדאגות הנכונים לאדם, שאין מפלט מהם אלא במות, או יכיר "כי הוא אינו רק כמו אסיר בעולם, אבל הוא אסיר באמת". (א) שיחשוב בבוא יום המות, שאו נפסקות כל תקוותיו ומאוייו ועליו לעזוב כל קניניו מבלי קחת עמו מאומה לצידה בדרך, "וכבר חלף אור פניו ושחר מראהו וירם תולעים ועפוש ומוגלא ויחלפו סימני יופי גופו ויחזק באוש ריחו כאלו לא רוחץ ולא מורק". כשיעביר האדם כל זה על לבו יכנע בנפשו וישח ולא יגבה לבו ולא יתגדל, כי במה נחשב הוא. (ד) שיחשוב על רוב חובותיו לאלהים על כל חסדו וטובו ועל מה שנתעלם מן המצוות, שכשיבוא יום החשבון לא תהיה לו כל אמתלא על זה. (ה) שיחשוב בגדולת הובהשגחתו על הנגלות והנסתרות, ויתן אל לבו מיעוט ערכו לעומת כל מין המדברים, וערך המדברים כלם אל כדור הארץ, וכדור הארץ אל גלגל הירח, וגלגל הירח אל הגלגל העליון, והכל אל גדולת הבורא ית', או יכיר וידע כי הוא כאין נחשב. (ו) שיקרא בספרי הנבואה ויראה עונש הגאים, כי יום לה' צבאות על כל גאה ורם. (ז) שיסתכל בתהפוכות העולם ויראה "מהירות התחלפות הגדולה והעז והעתקת אנשיו מענין אל ענין והשחתת עם לתקנת עם אחר, וסוף הכל אל המות", או יכנע לב האדם ולא יפנה אל רהבים. פרק ו'. בעל הכניעה צריך להתנהג בעשרה מנהגים הללו: (א) שיכיר גודל עצמת הבורא ורוממות גבורתו וחכמתו הגדולה. (ב) שידע חיובי התורה והשכל וילמוד משם תנאי הכניעה. (ג) שידע לסבול ולהיות מן הנעלבים ואינם עולבים. (ד) שישכיל לעשות טוב ולעבור על מדותיו, לדין כל אדם לכף זכות ולא לספר בגנותו. ומספרים על אחד מן החסידים שעבר על נבלת כלב מסריחה מאד ואמרו לו תלמידיו: כמה מסרחת נבלה זאת! אמר להם: כמה לבנות שניה! והיתה כונתו להוכיחם שלא ילמדו לשונם לדבר רע ויבקשו רק בזכות הטוב, "וכשילמדו לשונם לדבר טוב ישוב להם טבע קבוע". (ה) שיהיו כל מעשיו בעניני עולמו הנגלות והנסתרות, שוים ומתדמים, תוכו כבחו, הולכים על דרך

הכניעה והשפלות לאלהים ולב"א. ו' שיהא יקר רוח וגבה נפש בעניני העוה"ב, שלא יאמר די בכל מה שמצא ידו מהם, אלא ישתדל להוסיף עוד. ו' שיקטן בעיניו כל מה שעשה ויסיר הגבהות מלבנו, שהרי לפיכך צוה הקב"ה לאהרן הכהן לעסוק בהרמת הדשן בכל יום להוציאו, כדי להשפל ולהסיר הגבהות מלבנו. ח' שישתפק בעניני פרנסתו במה שיודמן לפניו ויחנך את נפשו לבלתי לכת אחרי התאוות הגופניות. ט' שינקום מן הרשעים לכבוד הבורא, אעפ"י שעל כבוד עצמו הוא מוחל, וכן כשהוא רואה עשק רש וגול משפט עליו להציל עשוק מיד עושקו אעפ"י שהוא מוחל לבני אדם בעשקם אותו ויוכיח ב"א על זה ויכלימם ולא יירא חרפת אנוש. י' שידבר מעט, ויהא קולו נמוך, במעוט שחוק ובמעוט שבועות אף על האמת, ולא ישב בסוד משחקים ולא ישמח במה ששמחים עמי הארץ מתענוגי העולם, לא מצד גדולה והתנשאות עליהם, אלא רק מפני כניעה ושפלות.

פרק ו'. הסימנים, שבהם יראו אותות הכניעה על הנכנע, הם חמשה: א' שהוא מושל ברוחו בשעת חזק כעסו על מי שמבוה אותו. ב' כשיפגעהו פגע בממון או בקרוביו הוא מצדיק את הדין "ומגביר את הסבל על החרדה". ג' כשב"א משבחים או מגנים אותו, הוא אומר לטשבחו: רב לך, אחי, אין טובתי נגד עונותי אלא כניצוץ מן האש בים, (כן תכבה טובתי ברב עונותי), ולמי שמגנה אותו הוא אומר: אחי, כל מה שספרת בגנותי אינו כלום נגד מה שיש בי באמת, ואלו היה נגלה לך כל רוע מעשי ועונותי היית בורת ממני, כמו שאמר אחד מן המשוררים: חטאי לו יריחון בם שכני אוי ברחו ורחקו מן גבולי, ואם שקר הוא מדבר עליו לגנותו, הוא אומר לו: הרף, אחי, וחמול על זכויותיך שלא תאבדנה ממך, כי כבר נאמר על אחד מן החסידים שזכרו אותו לרעה, וכיון שהגיע אליו הדבר שלח למדבר בו כלי מלא מזמרת ארצו וכתב אליו: הגיעתני מנחתך ששלחת לי וגמלתך בזה; מפני שליום החשבון, כשמראים לבני אדם זכויות אשר לא

עשו ויאמרו לא עשינו, אומרים להם עשה אותם על חשבונכם זה שדבר בכם וספר בגנותכם, שמנכים לו מוכיותיו ומעבירים על חשבונכם. (ד) כשמטיב לו האל בגדולה ובכבוד בחכמה ובתבונה רבה, הוא נשאר על ענינו כמקודם לכן ואינו מוסיף אלא ענוה ושפלות. (ה) שהוא מוכיח את נפשו ומתודה על עונותיו אעפ"י שאיש אינו מעמידו לדין עליהם.

פרק ח'. הכניעה היא ראש ותחלה לכל המדות הטובות וחובות האדם, מפני שאין האדם מכיר בחובותיו עד שלא יקבל עליו עבודת הבורא, ואין עבודה אלא לאחר שיקבל עליו מדות העבדות לאדון העולם, כי העבדות והאדנות הם מהשמות המצטרפים, שאין אדון בלי עבד ואין עבד בלי אדון. ולא תתכן מדה טובה למי שלבו ריק מהכניעה לאלהים ויש בלבו מאומה מן הגאות.

פרק ט'. גם הגאווה יכולה להיות בלב המאמין ביחד עם הכניעה, אלא שהיא אינה צריכה לבוא מצד עניני הגוף רק מצד המעלות הרוחניות והמעשה הטוב, וגם זה לא בשביל להתגאות בחכמתו ובמעשיו על חבריו, שיספיק במה שיש לו די ויספר בגנותם של אחרים "שיהיו חכמי דורו וגדוליהם פחותים בעיניו", אלא שיתגאה בחכמתו ובמעשיו בהודאה על טובות הבורא עליו באופן שזה יגרום לו להשתדל להוסיף עוד מהן ולהכנע לחבריו שאפשר ללמוד מהם עוד, לחוס על כבודם ולכסות סכלותם ולאהוב אותם, וכל מה שיקנה שלמות ימעט בעיניו ויטרח לבקש עוד. גאווה כזו אינה מזקת לכניעה, ובכמותה נאמר: ויגבה לבו בדרכי ה'.

פרק י'. התועלת הבאה מהכניעה היא בששה דברים, שלשה מהם בעניני העוה"ז ושלשה בעניני העוה"ב, והם: (א) שהנכנע הוא שמח בחלקו, וכל מה שמגיע לו מספיק לו "יאכל מה שיודמן לו וילבש מה שימצא ויישן באשר ימצא והמעט מן העולם מספיק לו", בשעה שלמי שנכנסה בלבו גאווה וגדולה אין העולם כלו וכל אשר בו מספיק לו לגובה לבו. (ב) שהנכנע כשיפגעהו

פגע והתהפכות הענינים אליו יודע לסבול יסוריו בשפלות והכנעה.
והגאה פחדו גדול וסבלו (סבלנות) מעט. ג) הנכנע "מוצא חן בעיני
בני אדם וקרוב לדעתם ולהתנהג במנהגם", מפני שהוא רואה
בכל אדם מעלה יתרה על מעלתו בצד זה או בצד אחר, וזהיר
בכבודו של כל אדם, והגאה אינו כן. ד) שהנכנע נמשך אחרי
הכמים ואינו בוש לשנות בצמא את דבריהם "ומי שהוא גבה לב
לא תתקיים בידו החכמה על אמיתתה ולא יגיע אל תכלית ידיעה
ברורה". ה) שהנכנע ממחר בחריצות ובדיוות למעשי העבודה,
לפי שאינו מתגאה ואינו בו לשום דבר, והגאה מתאחר לרום
לבבו מעשות עבודתו. ו) שהנכנע מעשיו מקובלים אצל ה', כמו
שכתוב: לב נשבר ונדכה אלהים לא תבוה, ועונו נמחל מהרה
כשהוא שב, כמו שכתוב: ומודה ועוזב ירוחם, מה שאין כן
בגאה. ובוה נתבארו מעלות המדה החשובה הזאת
(הכניעה), העליונה הרמה, ואתה אחי הקיצה ואל
תתעלם לרפא מדה הגאווה בנפשך ואל ימנעך מה
שתראה המון בני אדם מתעלמים מזה, ותאמר
מה שימצא אותם ימצאני גם אותי, כי
זהו כמו הענף כשימצא סמי מרפא
לעורונו ויתעלם מרפואתו ויאמר מה
שימצא את כלחברי העורים
ימצא גם אותי —
הלא ילענו לו
ולסכלותו.

שער התשובה

פתיחה. ענין התשובה נתברר לנו מן התורה כמו שכתוב: ושבת עד ה' אלהיך, וגם מצד השכל, שהרי מורכב הוא האדם מיסודות שונים וטבעיו מתחלפים ובמדות נפשו תהפוכות ועל פיהן משתנות גם מעשיו, ועל כן מצטרך הוא לקשר תורה ולמסורת הנהגה.

פרק א'. מהות התשובה היא התקנת האדם לעבודת הבורא אחרי שיצא ממנה אם מפני סכלותו או מפני שיצרו גבר עליו או מפני שחברים רעים פתוהו.

פרק ב'. שלשה מיני בעלי תשובה הם: האחד, שהוא שב רק בעת שאינו מוצא דרך לעבירה וכשהוא מוצא שוב מתגבר יצרו על שכלו וחוטא ואחר כך הוא מתחרט שוב. השני, זה השב בכל לבו ועומד כנגד יצרו, אבל לא יתמיד שכלו הוא המנצח אלא שלפעמים הוא המנוצח. והשלישי, זה שהוא מתנהג בכל תנאי התשובה ומגביר שכלו על תאותו תמיד ומכיר בגדולת מי שהמרה אותו.

פרק ג'. מתי תתכן התשובה? התשובה תתכן אחרי שבעה תנאים: (א) שידע האדם שעשה איזה מעשה. (ב) שידע שהמעשה שעשה הוא מעשה מגונה ורע. (ג) שידע שיקבל גמול עונשו על המעשה הרע שעשה. (ד) שידע שאותו המעשה נרשם בספר עונותיו ולא יעבור עליו העלם ולא שכחה ולא הנחה (היסח הדעת לזמן מה).

ה) שידע שהתשובה מועילה לרפא דאבוננו. ו) שיעשה חשבון נפשו על מה שעשה לו הבורא טובות ומה שקדם לו מעברות. ז) שיקבל על עצמו להמנע מן הרע שהורגל עליו—או תתכן התשובה.

פרק ד'. גדריו ודרכי התשובה הם ארבעה: א) שיתחרט על מה שעבר. ב) שיעזב דרך רשע. ג) שיבקש מחילה על עונותיו. ד) שיקבל על נפשו שלא לשוב לכסלה עוד. ואנחנו רואים כזה גם אצל בני אדם, כשיכנע החוטא לפני מי שחטא נגדו ויודה שחטא לו ובקש ממנו הסליחה והכיר חברו בו שהוא מתחרט, לא יתעכב מלמחול לו ומעבור על פשעיו.

פרק ה'. תנאי גדריו התשובה (התנאים לדרכי התשובה שנוכרו בפרק הקודם) רבים הם, נזכיר מהם עשרים, חמשה חמשה בכל גדר מגדרי התשובה הנזכרים: א) שיירא ממהירות העונש. ב) שישבר לבו לאלהים. ג) שישנה מלבושיו ותכשיטיו להראות סימני החרטה בדבריו, במאכליו ובכל תנועותיו. ד) שירבה בבכי וצעקה ואבל בהתודותיו על עונותיו. ה) שיוכיח נפשו ויכלימנה על מה שעשתה. ו) שיעזוב כל מה שהזהיר הבורא ממנו. ז) שיעזוב אפילו דבר המותר, אם על ידו אפשר לו שיבוא לידי איסור, כמו שאמרו על קצת מן החסידים, שהיו פורשים משבעים שערים משערי המותר מיראתם שער אחד משערי האיסור. ח) שתהא עויבתו את העברות מיראת עונש הבורא. ט) ומבשתו מן הבורא, לא מיראת בני אדם ולא מתקותו או מבשתו מהם. י) שיתאש בהחלט מעשות הרע ויאמר כזאת בלבו ובלשונו. י"א) שיתודה על עונותיו שרבים הם בעיניו ובלבו. י"ב) שישים תמיד נגד עיניו. י"ג) שיתענה ביום ויתפלל בלילה על רוע מעלליו. י"ד) שיתחנן אל האלהים ויעטף אליו נפשו לכפר עונותיו. ט"ו) שישתדל להזהיר בני אדם שלא יחטאו גם הם כחטאו הוא ויזכירם את העונש ואת דרך התשובה. ט"ז) שישקול בנפשו הפסד כנגד שכר של העבירות והמצוות בעוה"ז ובעוה"ב, ערבות העברה שהיא מהרה וכלה נגד ערבות עוה"ב, שאף שהיא מתאחרת לבוא, היא קיימת, מתמדת

וזכה, וצער מהר וכלה של העוה"ו נגד צער מתאחר
מתמיד של העונש לעוה"ב שאין לו הפסק. י"ז) שיתן אל לבו את
בוא יום המיתה והעונש. י"ח) שישב אל לבו את כל הימים שנטה
בהם מאחרי מצוות ה' עם כל הטובות שקבל ממנו. י"ט) שישב
הגוילות וירף מהויק למי שהוא מן הברואים. כ) שיתן אל לבו
גדולת הבורא ית' "שיצא מקשר עבודתו ומוסדות תורתו"
ויוכיח ויכלים את נפשו על זה.

פרק ו'. התעוררות האדם לתשובה תבוא באחד מארבעה
אופנים: א) שיכיר האדם את אלהיו ויכלם מעונותיו נגדו, לאחר
שהתבונן בהתמדת טובותיו עליו. ב) שתבוא אליו תוכחה
הבורא אם על ידי נביא הדור בזמן הנבואה או מפי מורה לעבודת
אלהים "שאין דור מן הדורות ריק ממנו כי בכל
הדורות ובכל הארצות לא יחסר קורא אל האלהים
ואל עבודתו ומורה את תורתו". ג) לאחר שראה עונש
החוטא בדומה לו. ד) לאחר שהוא עצמו הוכח וענש מאת הבורא
במין ממני הצרות, או נעור והקיץ משנתו ושב. השב באופן
הראשון הוא היותר מוצלת, ואחריו במדרגה – השני, וכן כלם זה
במדרגה פחותה מזה.

פרק ו'. מפסידי התשובה (המעכבים אותה) רבים הם, מהם
שכבר נזכרו כמפסידים בשערים הקודמים, ויש להוסיף עוד במפסידי
התשובה: א) התמדת העבירה והתרשלות החרטה, וכבר נאמר:
"אין קטנה בעבירות עם ההתמדה ולא גדולה בהן עם בקשת
המחילה". "הלא תראה החוט של משי כמה הוא חזק כשיכפל
פעמים רבות והוא מהחלש שבדברים, מריר התולעת, וכנגדו החבל
הגדול של ספינה כשמשמשין בו זמן ארוך הולך הלך וחסד עד
אשר יפסק וישוב חלוש מכל חלש". ב) החזרה אל העבירה לאחר
השלמת תנאי התשובה, או שמניח את התשובה לאחרית ימיו,
وهוא כמרמה את אלהיו, האומר אחטא ואשוב, ובתוכחה
שכתב המחבר בסוף הספר נאמר כנגד זה: "נפשי, הכיני צדה

לרב ואל תמעיט. בעוד בחיים חיתך ויש לאל ידך, כי רב ממך הדרך, ואל תאמרי מחר אקח וצידה, כי פנה היום, כי לא תדעי מה ילד יום, ודעי כי תמול לעד לא ישוב, וכל אשר פעלת בו שקול וספור וחשוב, ואל תאמרי מחר אעשה, כי יום המות מכל חי מכוסה, מהרי עשות בכל יום חק, כי המות בכל יום ישלח חצו וברקו, ואל תתמהמהי מעשות דבר יום ביומו, כי כצפור נודדת מקנה כן איש נודד ממקומו". (ג) השב ממוקצת העונות ולא מכלם, כמי שיצא מן העבירות שבינו למקום ולא יצא ממה שיש בינו ובין בני אדם מגול ואונאה וגנבה והדומה לזה, הרי זהו כטובל ושרץ בידו.

פרק ח'. השב, לפעמים הוא שוה במדרגה עם הצדיק הגמור, לפעמים הוא גם עולה עליו, ויש שהוא פחות במדרגה ממנו: (א) עם עבר על מצות עשה שאין בה כרת כמו ציצית ולולב ויתחרט ויעשה תשובה ימחול לו הבורא ויהא שוה עם הצדיק שלא חטא. (ב) אם חטא חטא קטן בלא תעשה שאין בה כרת ואח"כ שב ומכשול עונו נוכח פניו תמיד, והוא נכנע ושפל תמיד לפני האלהים ונפשו נשברה ולא יתגאה בכל הטוב שהוא עושה, מדרגת שב כזה היא למעלה ממדרגת הצדיק הגמור, מפני שהצדיק אינו בטוח שלא יתגאה לבו במעשהו. "וכבר נאמר שיש חטא שמועיל לשב יותר מכל צדקות הצדיק ויש צדקה שמוקת לצדיק יותר מכל חטאת השב, כשהוא דבק בגאווה ובחונף ואהבת השכר, כמו שאמר אחד מן החסידים לתלמידיו: אלו לא היה לכם עון הייתי מפחד עליכם ממה שהוא גדול מן העון, ומתו? זו הגאווה". (ג) אם עבר על עבירות גדולות שחייבין עליהן כרת בידי שמים או מיתה בידי אדם ואחר כך שב והשלים כל תנאי התשובה אינו נמחל עד שינוסה בעולם בכל מה שיוכל לסבול, וגם אז מדרגת הצדיק גדולה ממדרגתו.

פרק ט'. על איזה עון התשובה מועילה? על עבירות שבין אדם למקום, אם ישוב וישתדל שתהא תשובתו באותו דבר שחטא,

כמו בחובות הלככות כן בחובות האיברים, ויכוין לטהר נפשו מעונו אצל בוראו, תשובה מכפרת. ואולם מי שיש בידו עונות לאלהים ולבני אדם יחדו כמי שעשק את עמיתו והזיקו בגופו או בממונו או בכבודו, התשובה קשה היא על האדם, מפני כמה סבות: שמא לא ימצא את הנעשק להשיב לו את העושק או שמא ימות, או שמא יאבד ממונו ואין לאל ידו להשיב. ועוד קשה מזה התשובה על עון שפיכות דמים, או שגורם לאבוד ממון חבירו ברכילות שקר, ומי שבא על הערוה והוליד ממנה ממור, ומי שהרגיל לשונו לכזב ולספר בגנות בני אדם, שאינו יודע ואינו זוכר בגנותו של מי ספר, או מי שהדיח בני אדם בדת שבדא להם מלכו והכריחם להאמין בה ותעה והתעה.

פרק י'. אופן התשובה לכל אלה שנוכרו בפרק הקודם שקשה עליהם התשובה, אם השב מקבל עליו גדרי התשובה בכל התנאים שבכחו וביכלתו, הבורא מקיל לו תשובתו וממציא לו מוצא קרוב מחטאו. אם הוא, דרך משל, מן העריות, או מכרית הוא את ורעו, ואם הוא מצד גול ואונאה יתן לו האל ממון ויפרענו לחברו וירצהו וימחול לו, ואם העשוק רחוק ממנו יומין הבורא לו שיתקבצו יחד, ואם אינו יודע את העשוקים ומספרם יתן לו הבורא אפשרות להוציא ממונו לתועלת כללית, כבנין גשר וחפירת בארות שיהנו מהם בני אדם. וכשהשב רוצה בכל לב להתקרב אל האלהים, אין ה' סוגר בפניו את שער התשובה ומורה אותו הדרך הטובה בחסדו.

והמחבר מוסיף ואומר, מכיון שהוא גלה בספרו מחובות התשובה, שוב אין מקום לחוטא להתנצל לפני הבורא באמתלאות שלא ידע מה היא דרך התשובה, שמבלי ספק נהיה נשאלים על כל מעשינו ביום הפקודה וצריך להכין מענה בעוד מועד. והוא קורא: "הקיצה, אחי, משינת פתיוך וחמול על נפשך, שהיא הנכבדה שבפקדונות הבורא אצלך, וכמה ועד מתי העכוב הזה? וכבר כלית ימך ברצון תאותך, הלא תשוב ללכלות שאר ימך ברצון בוראך,

ואתה יודע כי ימי האדם קצרים... היתה לך, אחי, רוח יקרה
 ונכבדה, קבדת בה העוה"ז הנבזה והקלה והנחת אחריתך הנשארת
 לך, הלא תנשא רוחך אל המקום הנכבד והמעון הרם,
 מקום אשר לא תשפלנה הרוחות העולות אליו לעד.
 מהר, אחי, ומהר קודם בא פחדך... וימי שרוצה להגיע
 לרצון בוראו יכנס מן הפתח הצר שנכנסו ממנו
 החסידים הסובלים... ואלו היה אדם (צדיק ונביא) מזהיר
 אנשי קריה ואומר: בני אדם, היו נכונים לנסוע לעולם הבא, כי
 איש אחד יפקד מכם בחדש הזה ואינני יודע מי מכם, האין מן הדין
 שיהיה כל אחד מהם מתכונן לקראת המות מיראה שטא יהיה הוא
 האיש ההוא? ואיך לא נהיה כלנו מתכוננים ליום המות, ואנחנו רואים
 כי המות בכל חודש מכלה מספר רב מן החיים?! וכבר המשילו
 הקדמונים ענין התשובה הדרושה להצלת האדם, למי שהוא צריך
 לעבור בנהר גדול והיו בידו דרכמוני כסף וכאשר עמד על
 שפת הנהר השליך כל הדרכמונים, חוץ מאחד, לנהר, מפני
 שקוה ליכש בהם את הנהר, ולא נפסק הנהר ולא יכול
 לעבור, וכשראה שכן, נתן למלך את הדרכמון האחד
 שנשאר בידו והעבירו בספינתו על פני המים. כן
 הוא ענין התשובה לאדם שבלה רוב שנותיו
 בוולת עבודת הבורא, כי טוב וישר ה'
 על כן יורה חטאים בדרך, והורה
 להם בחטלתו וברחמיו
 את דרך התשובה,
 ומודה ועוזב
 ירוחם.—

שער חשבון הנפש

פרק א'. החשבון עם הנפש הוא השתדלות האדם בעניני תורתו ועולמו בינו ובין שכלו, כדי שידע מה שיש לו ומה שיש עליו מן החובות.

פרק ב'. השתדלות בני אדם בעניני תורתם ועולמם מתחלפת לפי התחלפות הכרתם השכלית, כי מי שמבין ומכיר יותר מטרובות הבורא הכוללות והמיוחדות, הוא חייב יותר לעבדהו עד כמה שאפשר במעשה „ומה שלא יוכל להשיגו במעשה ישיגהו בדיעה ויתאנהו“.

פרק ג'. האופנים (הדרכים), שבהם על האדם לעשות חשבון עם נפשו, רבים הם. אך אפשר להעמידם על שלשים פנים, ומאלה ישתדל האדם להוציא תולדות כיוצא בהם: (א) שישתכל האדם מאין הוא בא, שיצא „מלא־מציאה אל מציאה ומאין ליש ללא יתרון שקדם לו, אך בחסד אלהים וטובו ונדבתו“ והנה הרימהו אלהים מכל הנבראים ושם אותו עליון על כלם—כמה הוא חייב לו מן התודות בגלל זה! (ב) כשיראה חסד אלהים ורחמיו עליו לאחר שיצא לעולם, בהשלמת גופו ותקון איבריו והכנת מזונותיו ויחשוב בנפשו: אלו היה חסר בתחלת בריאתו עינים או ידים ורגלים ויהיה ביכלת אדם לעשותם לו, כמה היה חייב לו מן התודה, ובשיעור זה תהיה הודאתו גם לבוראו יתברך. (ג) שיתבונן בגודל הטוב שעשה לו האל, שנתן לו שכל והכרה, וכמה היה חייב תודה אלו היה

נולד ערום מדעת ושכל ופגש באדם שהועיל לו בהם, כל-שכן
להבורא ית'. (ד) שישים אל לב גודל טובות הבורא שהאיר עיניו
בתורתו, שהיא מלמדת אותנו להתקרב אל רצונו ועבודתו ונותנת
לנו חיים בשני העולמות—כמה אנו חייבים להודות ולהלל אותו
על זה! (ה) שיחשוב האדם: אלו היה מקבל ספר (אגרת) מאת מלך
בשר ודם, כמה היה משתדל לעמוד על כונתו ועל דקות עניניו
וצחות דבריו, ומכל-שכן שעליו להשתדל בזה בספר תורת האלהים.
(ו) כשמרגיש האדם בנפשו שהוא נוטה להמרות פי ה', יתבונן
בעולמו של הקב"ה, עליונו ותחתונו, שכלו עומד בדבר ה'
ושומר בריתו, „ואלו היינו מעלים במחשבתנו שדבר מהם עבר
ברית הבורא ושנה טבעו, או שהארץ סרה מן האמצע ויצאו מי
הים וכסו פני הארץ—ויותר נפלא מזה באיברי האדם, אלו היו
עוברים ברית הבורא באדם—היה חבורו נפסד והרכבתו נתקת
ובטלה הנהגתו, והאיך לא יתבייש האדם לעבור ברית אלהיו
בעולם שלא עבר ברית אלהים בו?״ (ז) שיחשב האדם מה שהוא
חייב לאלהים מתנאי העבדות, בעבור התמדת טובותיו עליו,
שהספיק לו כל הצריך לו מן המזון תדיר והועילו בחכמה ובשכל
ובהערת התורה, וישתמש בכל פנות כחות נפשו וגופו במה שימצא
תן בעיני אדוניו, או יבואוהו הטובות הגדולות והאורים
הגדולים מאלהים, (ח) שיחשוב על מה שהוא חייב בו ליחד לבבו
לאלהים וליחדו במחשבה ובמעשה, כי האדם כשהוא מרגיש
שאין לב האוהב שלם עמו, „כל שכן האדון מן העבד, יקצוף עליו
ולא ירצה במעשהו״. (ט) שיחשב כאלו מלך בשר ודם צוה אותו
לעשות מעשים ידועים, הלא כמה השתדלויות היה משתדל למלא
חפצו, וקל וחומר לבורא ית'. ושלשה הם הסוגים, שכל עבודות
האלהים נכללות בהם: חובות הלבבות, שכבר נתבארו בספר זה;
חובות שהן משותפות ללבבות וגם לגופים, כתפלה, למוד התורה
והחכמה ועשות הטוב; וחובות שהן רק לאיברים, שאין ללב בהם
כניסה אלא הכונה לאלהים בתחלת המעשה בלבד, כסוכה, לולב,

ציצית. מזוזה. שמירת השבת והמועדים והצדקה. והנה בחובות הלבבות
 חייב אדם לפנות לבו מכל מחשבות העולם וטרדותיו בשעה שהוא
 עסוק בהן וליחד לבו ומצפונו לאלהים לבדו. ואם יתעסק במצוה
 שהיא מחובות הלבבות והאיברים יחד, כתפלה וכשבח לאלהים
 יפנה גופו מכל מעשה עוה"ו ועוה"ב ויפנה לבו מכל המחשבות
 המטרדות אותו מענין התפלה. ואח"כ יכוין בלבו לפני מי הוא
 מתפלל, כי המלות תהיינה בלשון כקליפה והעיון
 במלות כלב, והתפלה כגוף והעיון כרוח, וכשמתפלל
 ולבו בל עמו תהיה תפלתו גוף בלא רוח וקליפה בלא
 לב. ואיך יחתום אח"כ תפלתו "והגיון לבי לפניך", הלא זה גנאי
 גדול?! "וראוי לך, אחי, שתדע כי כונתנו בתפלה אינה כי אם
 כלות הנפש אל האלהים וכניעתה לפניו עם רוממותה
 לבוראה—ולפי שהיתה מחשבת הלב מתהפכת הרבה ואין לה קימה
 למהירות עבזר ההרהורים על הנפש, היה קשה עליה לסדר עניני
 התפלה מעצמה, תקנו אותם רז"ל במלים מתוקנים יסדרם האדם
 בלשונו, מפני שמחשבת הנפש הולכת אחרי המאמר ונמשכת אל
 הדבור." (י' יחשב, שאלו היה מלך ב"ו משקיף על כל מעשיו נגליו
 ונסתריו, כמה היה חייב להכלם מפניו ולהזהר מהמדות ולמהר
 לעבודתו, ומכל"שכן הבורא ית'! וכאשר יחשוב המאמין תדיר על
 זה, יהיה הבורא ית' נמצא עמו, "יניח לו מעצבו וירגיע לבו מפחדו
 ויפתח לו שערי ידיעתו ויגלה לו סודות חכמתו ויהי במדרגה העליונה
 ממדרגת והצדיקים והחסידים, ויראה מאין עין, וישמע מבלי
 אוז, וידבר בלי לשון, וירגיש בענינים מבלתי חושים, וישער בהם
 מבלעדי הקשה—תולה רצונו ברצון הבורא, ואהבתו באהבתו".
 י"א) יחשב, שאלו היה מלך ב"ו נותן לו ממון להוציאו באופנים
 ידועים והזהירו שבכלות שנה יתבע חשבון ממנו האם לא היה
 בסוף כל חודש עושה חשבון עם נפשו לדעת כמה הוציא מן הכסף
 ועל מה הוציאו, קודם שיפגעהו פתאום חשבון עם המלך? ק"ו
 על מצות האלהים, שהרי אין לפניו לא העלמה ולא הנחה

ולא שכחה. י"ב) בשעה שלב האדם הומה בהשתדלות ותחבולות
 על העוה"ז ויחשוב עם זה על שהוא בו לעניני אחריותו, "או ימצא כי
 לא יספיק לו מאומה מקניניו, אך הוא כאש, כל אשר תוסוף
 עצים היא מוסיפה להבה, וכל לבו וכונתו מושכים אליו יומם
 ולילה, איננו חושב לאוהב אלא מי שיעזרהו עליו ולא בע נאמן
 אלא המישרהו אליו, ויצפה לעתות אצור המסחרים ועתי מכירתם
 וצופה עניני השער וחוקר על יוקר הסחורות ונלותם ועלותם
 וירידתם בכל קצוי הארץ, ולא יעכבוהו מלכת בדרכים הרחוקים
 לא חום ולא קור ולא סער הים ולא אורך הדרך במדברות, אך
 כל זה לתקותו שיגיע אל תכלית ואין תכלית לו, ואפשר שתהיה
 גיעתו לריק, ולא יעלה בידו כי אם הצער הארוך והטורח והעמל,
 ואם הגיע אל קצת מה שקוה שמא לא יהיה לו ממנו כי אם
 שמירתו והנהגתו והצנעתו מן הפגעים עד שיהיה למי שנגזר לו בו,
 אם בחייו, כמו שנאמר: בחצי ימיו יעובנו, או לאחר מותו, כמו
 שנאמר: ועזבו לאחרים חילם... הלא תקוץ, אחי! ואיה יתרון נפשך
 על גופך, ומעלת עולמה על עולמו? ואם אתה נוהג בחריצות
 והשתדלות הואת בתקנת גופך, כמה אתה חייב שתתנהג בו בתקנת
 נפשך החשובה?" י"ג) יחשב, שהאל ית' נתן לאדם מן הכח כפי
 צרכו לעולמו ולתורתו, "ומי שהוציא ממנו במותרים אשר יתכן
 לעמוד וולתם, יפקדנו בעת הצורך אליו בדברים הצריכים, ואל
 תתלה עצמך בלו ואלו (ואולי) ותאמר: לו הגעתי למעלה כך
 וכך מן הממון והחכמה הייתי משלם כל מה שאני חייב מן העבודה
 להבורא ית' והדומה לזה מן הדברים, כי הם דברי כזבים, יתעה
 מי שיטול עצמו בהם ויפול מי שנשען עליהם". על כן ראה נא
 לשלם חובותיך לאלהים יום יום, כי לא תדע מה ילד יום, "כי
 העולם כשוק שיתקבץ ואחר יפרד, מי שסחר והרויח
 שמה ומי שהפסיד התחרט". י"ד) יחשב, אלו היה שר או
 נגיד מראה לו אותות טובתו וחסדו, כמה היה משתדל לעבודתו,
 בנפשו ובממונו ובבניו, ק"ו הבורא ית', שהראנו אותות אהבתו,

חדשים גם ישנים, עם הקרבתו והבטחתו לנו בכל
 דור ודור, ושהיה רַע אבותינו ואבות אבותינו, "ואנו אם לא תבטה
 נפשנו עליו ולא תנוע לאהבתו ולהדבק בעבודתו ולפני אלהים נשפוך
 שיחנו, כמה טבענו עבה וערפנו קשה ואמונתנו מעטה! וכמה
 אנו קשים להמשך אחרי האמת! לא אהבת אבותינו ואבות אבותינו
 נזכר, ולא לאהבת הבורא והשגחתו עלינו נגמול ולא בעבור הבטחתו
 והקרבתו אלינו נעשה, ולא לגדל טובותיו אתנו ורוב חסדיו עמנו
 נשמע. הקץ, אחי, מן השינה הזאת וגל מעל לבך את מסך יצרך
 אשר נסך עליך עד שהבדיל בינך ובין אור שכלך, כעכביש אשר
 יארוג על מאור הבית, וכאשר יתמיד יעבה ויסתום עד שימנע הגעת
 אור השמש אל הבית, כן מעשה היצר". — ט"ז יחשב, שבשר-
 ודם כשהוא מכין את עצמו לדרך רחוקה, מכין עניני הליכתו
 קודם לכן; ועל דרך זה אנחנו חייבים להיות נכונים למועד לצאת
 אל העולם האחר, אשר אין לנו מברח ממנו ולא מנוס מפניו,
 ולחשוב בצידה וממה שנפגע בו בוראנו ביום החשבון הגדול
 "ואיך נתעלם? והנסיעה מתמדת, וההעתקה תדירה, והדרך
 ארוך, והטרגוע רחוק. ומדוע לא שמנו על לבנו לזכר אחריתנו,
 ולא חשבנו על הצידה לבית מועדנו? ! התעסקנו בעולם הבלה
 והנחנו הקיים, במדוי גופנו ושכחנו מדוי שכלנו... הה, למבוכה
 את כמה היא כוללת ולשכרות זאת כמה היא חזקה!". ט"ז יחשב,
 שאלו מלך בשר ודם הפקיד בידו פקדון ולא קצב לו זמן להשבתו
 וצוהו שיהא מצפה לו בכל עת, היתכן לו לדור חוץ ממקום המלך
 בעוד הפקדון בידו ומבלי לצפות שיפקדנו המלך בתביעת פקדונו?
 וקל-וחמר לבורא ית'. "וכאשר יחשב האדם עם נפשו על עמידתו
 בעולם, ויזכור כי קהל מחבריו נסעו אל העולם האחר קודם
 ממנו, בעת שהיתה תקותם חזקה לחברת העולם, ולא ראה לנפשו
 יתרון שיתחייב לו התאחרו מהם, יקצר תוחלתו בעולם ויוחיל
 לאחריתו ויחשוב בצידתו לעת נסיעתו ויחשב עם נפשו קודם יום
 החשבון". י"ז יחשב במעלת הבדידות והפרידה מבני אדם בעת

שתטה נפשו להברתם להשתעשע בהם, ויעלה על לבו מקעות החברה: "מותרי הדברים, ואמר ונאמר ובלבול ארוך אין צורך לו", ושבועות השקר והשוא. ואמר אחד מן החסידים לתלמידיו: התורה התירה לנו להשבע בשם הבורא באמת, ואני איעצכם שלא תשבעו בו לא באמת ולא בשקר, אמרו הן או לאו, וכן גאווה וליצנות, ורוב העבירות אינם נגמרים אלא בחברה, וכמו הזנות ואונאה במשא-זבמתן ועדות שקר, אבל הבדידות והפרדה מבני אדם סבת ההצלה מכל אלה העבירות, וכבר נאמר: "עמוד בד הלבב אהבת הבדידות ובחירות היחידות", ועל ידי הבדידות אנו נפטרים מחובת הוכיח תוכיח את עמיתך, שזהו דבר קשה לקיים מצותו ולהשלים חובתו, כמו שאמרו חז"ל: העבודה, אם יש בדור הזה מי שמקבל תוכחה, ואם יש בדור הזה מי שיודע להוכיח! ואולם חברת החכמים היודעים את אלהים טובה ומועילה, "ובחברת אנשי החסד והתורה מעלות רבות יתירות על מעלת הבדידות". (יח) בשעה שרואה האדם שנפשו באה לידי גאווה, עליו לחשב חשבון נפש, כמה קטן הוא ודל ערכו בין העליונים והתחתונים שביצירות הבורא, ושעם כל זה הרימו אלהים וישליטו על כל מיני החיים והצמחים והמוצאים וגם נתן לו תורתו והראה לו אותותיו, כמה הוא צריך אחרי כל זה להכנע ולהשפל לפני מטיבו! (ט) יחשב על כל מה שהטיב לו הבורא בהצילו אותו מפגעי העולם וצרותיו ומחליי בני אדם ומכל הרעות והתלאות, אעפ"י שהמרה את רוח ה' וסר מעבודתו, וכמה הוא חייב להשתדל בה בגלל זה ולמהר אל התשובה ולהדבק בעבודת ה'! (כ) יחשב, שמה שנתן לו האל מן הממון הוא רק פקדון בידו, ולא בשבילו בלבד, וכאשר יחשוב בעל הממון זה, לא יפחד מפגעי הזמן ולא יחמוד אדם בממונו ולא יבוז עני לעני ותהיה זו מן החוקות שבמדות הטובות ודתית המגונות. (כ"א) יחשב עם נפשו על מה שיש ביכלתו לעשות בעבודה לאלהים וישתדל בה ויתמיד עליה, ויתרגל להוסיף על מה שיש ביכלתו עד שתשוב

השתדלות זו לו למנהג, וכשיתמיד על זה יפתח לו הבורא שערי ידיעתו ויחזק שכלו ואיבריו לעמוד במצותיו אשר למעלה מיכלתו מדרגה אחר מדרגה. וראוי לך, אחי, שתדע כי רוב הענין המכוון במצוות שהם בגופים ובאיברים הוא להעיר על המצוות אשר תהיינה בלבבות ובמצפונים, מפני שעליהן משען העבודה, והן שרש התורה. כ"ב) יחשב עם נפשו על התערבו עם בני אדם בתקנות העולם מחרישה וקצירה ומקח וממכר, והענינים שנעזרים בהם קצת בני אדם בקצתם על ישוב העולם, שיאהב להם מה שהוא אוהב מהם וישנא להם מה שהוא שונא לו מהם. המשל בזה לאנשים שהלכו בדרך לארץ רחוקה, ויש להם בהמות רבות טעונות משאות גדולות והאנשים במתי מעט, כשהם עוזרים איש את אחיו לטעון ולפרוק ויהיה חפצם בשלום הכל להקל מעליהם שיהיו שוים בעזר ובסיוע ביניהם יגיעו אל הטוב שבענינים, ואם יחלק לבם ולא יסכימו לעצה אחת וישתדל כל אחד לעזור לעצמו בלבד, ילאה רובם. ומן הפנים האלה, אחי, כבד העולם על יושביו ונכפלה עליהם עבודתו וטרחו, מפני שרצו להתיחד כל אחד מהם בחלקו בו וביותר מחוקו ממנו, ומפני שרצו ממנו יותר מחוקם ובקשו בו אשר לא להם, מנעם העולם חוקם ממנו ולא המציא להם חלקם בו, על כן הם אינם מרוצים ממנו ואין אחד בהם שאינו מתרעם בו ובוכה עליו, כי בקשו בו מיתרי המחיה... ואלו היה מספיק להם די ספוקם, ותהיה השתדלותם שוה לתועלת כלם ויהיו שוים בעניניהם, היו מנצחים עולמם ומגיעים אל יותר מחפצם בו. ולא די להם שאינם עוזרים זה לזה על עולמם אלא מחלישים קצתם את קצתם ועכב אחד מהם את חבירו ומרפה כחו עד שלא יגיע אחד מהם אל בקשתו ולא ישיג תאוותו". — כ"ג) יחשב עם נפשו על כל מדרגות הנבראים מקטני היצורים עד תנועות הגלגלים והכוכבים, המורים כלם על חכמתו הגדולה והנהגתו הטובה של הבורא ית' ורחמיו והשגחתו על הברואים. ואל ישיאך רוב ראותך

אותם ואורך רגילותך בהם על עויבת התימה (הפלא) מהם והבחינה
 בהם. ותהיה קדימת ידיעתך אותם מתייבת שתקל בהם
 בעבור שהיית רגיל בהם... כן ימצאו רוב עמי הארץ והרבה
 מחשוכי בני אדם על הענין הזה. והוא שהם תמהים מדבר שלא
 הרגילו לראותו. כקדרות השמש והירח וכו' ואינם תמהים מתנועות
 הגלגלים וסבובם. כשמש וירח וכוכבים. וכן יתמהו כשרואים הים
 וגליו וסעריו ולא יתמהו מהלוך הנהרות והגרת המים מן המעינות
 לילה ויומם לא ינוחו ולא יעמדו... ואל תשואך סכלותך מהשתכל
 בענינים בנעדרותך בתחלת ראותך אותם. שתעזוב להתבונן
 ולבחן בהם בעת חוקת הכרתך ובד לבך והגעת בינתך כשאתה
 גדול. אך הבט להם והסתכל בהם כאלו לא ראית
 כמותם... ואז תראה מאמתת הענינים ותכיר מפלאי הבורא ית' מה
 שארכה סכלותך בו ועורונך ממנו. כמו שאמר אחד מן החכמים: לבות
 החכמים יש להם עינים. רואות מה שאינם רואים
 הפתאים. "כ"ד) וכן הוא הדבר גם בעניני ידיעת האלהים ותורתו.
 ודברי הראשונים וחידות החכמים ועניני התפלות אשר ידעת מעת
 נערותך... אינם כצורתם אצל מי שהכרתו חזקה. וכל אשר תוסיף הכרת
 האדם יוסיף בירור בענינים. "על כן אל תנוה דעתך על מה
 שנצטייר בלבך בתחלת למודך— אבל ראוי לך להתחיל בעת
 חזק שכלך והכרתך לעיין בספר תורת האלהים וספרי נביאיו
 כמי שלא למד מהם ספר ותרגיל עצמך לפרשם ולבארם ולהתבונן
 במלותם ובלשונם. ומה שיש בהם כפשוטו ומה שאינו כפשוטו...
 וכן תעשה בתפלות ובתשובה... וכן תעשה בדברי החכמים והקבלה...
 ומה שתסתפק בבירורו תחקור עליו מחכמי דורך שלא בדרך
 החקירה הראשונה. או יראה לך מסודות התורה ומסודות החכמים.
 מה שאי אפשר להשיגו מצד למוד המלמדים אותך בתחלת עניןך.
 ואל תשואך הגאווה שתחשוב שהכרתך לא הוסיפה על כל מה
 שהיתה עליו מנעורך ושמה שעבר בדעתך בעת הנעורים לא יתכן
 להשתנות אצלך ולהיות נכרי (ור) אצל דעתך. כי זה מפתויי היצר

לך. שירשל אותך מעיין ומחקור על אמתת הענינים וידמה
בעיניך שאתה חכם גמור ולא תחסר מאומה מטה שאתה צריך
לו". כ"ה) יחשב עם נפשו על מה ששקע באהבת העוה"ו וישתדל
להוציא אהבת עוה"ו מלבו ולהגביר אהבת העוה"ב עליה. וכבר
אמר אחד מן החכמים: "כאשר לא יתחברו בכלי אחד
המים והאש כן לא תתחבר בלב המאמין אהבת עוה"ו
ואהבת עוה"ב. ואמרו עוד: "העוה"ו והעוה"ב כשתי צרות.
כאשר תרצה האחת מהן תקצוף השנית". תן לגופך
הטוון אשר יעמידנו על ענינו ותן לנפשך מן החכמות והמוסרים
יותר מיכלתה. אל תפליג בדרכי הצדיקים הפורשים מן העולם
ותעבור את נתיבתם. פן תשומם. וכן אל תפליג בדרכי הרשעים
המגבירים את העולם. אך אחוז הדרך השוה והחוק באחריתך
ואל תנח עולמך. כי ממנו תקח לך צידה לעולם הקיימא. כ"ו) יחשב
עם נפשו כאלו הוא עומד לפני מלך בשר ודם במצותו ויירא
מענשו אם יעבר עליה. וקל וחומר לפני הבורא ית'. המשקיף
עליו תמיד. וצריך להתבייש ולירא ממנו. כ"ז) יחשב עם נפשו
כשתבוא עליו רעה מאת אלהים בגופו או בממונו שיקבל בשמחה.
ויסבול סבל רוצה בדין אלהים ולא סבל מתקצף על גוירתו
הסבל הטוב הוא מדה טובה. אבל הסבל שבעליו מוכרח בו אין
לבעליו שכר עליו ולא מחילה בו. כ"ח) שיחשב עם נפשו שכל
מה שנתן לו הבורא. בממונו בבניו ובכל עניניו הוא רק מתנה
ממנו. שיוכל אחר-כך לשנות ענינו ויש לסמוך על הנהגתו המעולה.
כ"ט) שיחשב עם נפשו שהיתרון שיש לאדם על חברו אינו מצד
כחות גופו אלא מצד מעלת נפשו "אף כי הנשים שיש להן יתרון
ביופין כאשר תחסרנה מעלות הנפשות אין יופין נאה ונוין מתגנה".
וכפי הכרתך ביתרון נפשך על גופך ראוי לך להשתדל בתקון
הנפש יתר על תקון הגוף. (ל) יחשוב, שהאדם כגר בעוה"ו. כאורח
נטה ללון בארץ נכריה באין מודע ומכיר. "כיחיד הבודד אשר
אין לו צוות (קשר וחבר) כי אם אדוניו ולא חומל עליו כי אם

בוראו". על כן התייחד, אחי, בעבודתו ויחל אל ה' ואל גמולו ועונשו. — וכל ענין מאלו השלשים כשיתבאר ויתפרש נושא כפלים רבים ממה שנזכר פה, וכאשר ישימם האדם נגד עיניו תמיד, או יראה בעת שישנן אותם סודות נעלמים ומוסרים רוחניים שלא ראה בראשונה. —

פרק ד'. תועלת חשבון הנפש היא, שכאשר יעשנו האדם בלב נאמן ובנפש ברה ויתמיד המעשה עליו או גאור שכלו ויראה הדרך אל כל המעלות הרמות, ויהיה בתכונת סגולת האלהים ויתחדש לו כח עליוני נכרי (נפלא) לא ידעוהו קודם. ואז תכיר הענינים הגדולים ותראה הסודות העמוקים בורך נפשך ובור לבך חווק אמונתך, ולא תפרד משמחה מתמדת בעולמך ובאחריתך, לעוצם מה שהשקפת עליו וגודל הסוד אשר נגלה לך... ויפתח לך שער המעלות ויגל המסך המבדיל בינך ובין חכמת הבורא מעל עיניך, וילמדך האל ית' חכמה רמה ומעשה מועיל ויתן לך כח אלהי".

פרק ה'. חשבון הנפש חייב בו האדם תמיד כפי כח שכלו ומעלת הכרתו, עם כל הרף עין ואם יוכל עם כל נשימותיו כדי שלא יפרד ממנו המורא והפחד והבושת מאלהים המשקיף עליו תמיד. ואל ימעט בעיניך מה שתעשה לשמו, כי המעט ממך רב אצלו. וכן בענין העבירות. והמשל בזה העתקת השמש בארץ שעור אמה תעתק בגלגל מילין הרבה וכן העתקת הצל באצטרול"ב. על כן אל תתעלם מעשות חשבונך בינך ובין בוראך יום יום ואם אי אפשר ביום עשה בלילה.

פרק ו'. כאשר יהיה שכל המחשב עם נפשו את החשבון וך ויבין הכונה והחפץ בו ויחד לבו בו לאלהים, יפיק ה' רצונו ויעזרהו לעשות מצוותיו ויורה אותו באור החכמה, ואז תשקוט ותנוח נפשו מדאגות העולם ושכיותיו וישמח בעבודת הבורא ית', ויאשר נפשו על מה שהגיע אליו מידעת אמתות העולם התחתון והעולם העליון... וזאת היא המדרגה העליונה שבידיעת האל ית' כי מי שידעוהו באמת ידבק בעבודתו וביראתו כפי ידיעתו בלבו ובמצפוניו.

שער הפרישות

פרק א'. הפרישות היא חסימת תאות הנפש והמנע מן הדבר שאפשר לו לאדם לעשותו מפני עלה שמחייבת זה. ויש פרישות כוללת, שהיא צריכה לחברת האדם לתקנת והסדרת עניניו בעוה"ז. כחסימת האדם מן המאכלות היתרות עפ"י מצות הרופאים או כחסימת האדם ממה שאסור לו עפ"י תקנת המדינה. "ולפי שנצטרך המין האנושי לנהוג בפרישות כוללת זו אשר בו תקנתו בעוה"ז בקחתו הצורך ממנו היה בדין שיהיו בעולם פרושים גמורים נבדלים ונגזרים מעסקי העולם, ילמד מהם כל מין ממיני האדם כפי צרכו. ואין תקנת העולם שיהיו כל אנשיו נוהגים בפרישות, כי זה מביא לעויבת ישוב העולם ולהפסק הורע, וכבר אמר הכתוב: לא תהו בראה לשבת יצרה. כי הפרישות פנה טפנות העולם וצורך המדברים אליה כצרכם אל שאר החכמות והמלאכות אשר יתיחד בכל אחת מהן עם מבילתי עם אחר... ואין תקנת העולם שיתיחדו כל אנשיו בחכמה אחת או במלאכה אחת."

פרק ב'. והפרישות המיוחדת היא זו, שצורך אנשי התורה אליה לתקנת נפשותם בעוה"ב. ונחלקו החכמים בהגדרת הפרישות של אנשי התורה, והיותר קרובה לתורתנו היא זו: מניעת הנפש מכל מנוחה ותענוג גופני, אלא רק מה שדורש הטבע (ההכרח). אשר לא יוכל האדם לעמוד ולהתקיים בלעדו. "כי הגברת התאוה

על השכל היא ראש כל הטאת וסבת כל גנות. ולא נטה העם אל תאוות העולם עד שנטו מן התורה... ונטו בהם מדרך אבותיהם... להתעדן ולהתנשא בו (בעולם) עד אשר צללו במצולות נמיו, וחייבם היצר לסבול צער גליהם, והעולם מושל בהם ואומם אזניהם ומעצים את עיניהם, ואין מהם אחד שלא מתעסק בתענוג, והוא תורתו ודתו, עד שטרד אותו מאלהיו... וכל אשר התערבו (בעניני העולם הזה) רחקו, וכל אשר רחקו מאור האמת... התאבכה האפלה עליהם וגדל העולם בלבם... וכל אשר נוסף העולם ישוב נוסף שכלם חורבן... ושמוהו (את העולם) לחוק ולמוסר, ויורישו אותו האבות את בניהם, והעיר עליו משכילי וצווי בו המונם, והתקנאו עליו שריהם... והאוחז ממנו רק די ספקו נקרא עצל... ובעבורו מתחברים וכועסים ורוצים, ובעבור הגבול בו עושים בטנם אלהיהם ותורתם מלבושיהם, ומוסרם חזק משכניהם... וכאשר הגיע היצר ברוב אנשי התורה אל מה שספרנו נצרכנו לעמוד כנגדו בפרישות המיוחדת... עד אשר תשיכם אל גדר הנכונה, התוקה, אשר בה תקנת האמונה והעולם. והיה בדין בעבור זה שיהיו באנשי התורה אנשים יחידים נושאים הפרישות המיוחדת ומקבלים תנאיה להועיל בה אנשי התורה... ויהיו רופאים לאמונה ולנפשות... והם דומים בעולם לשמש שפושטת אורה בעולם עליונו ותחתונו, מאירה מה שלמעלה ממנה כמו שמאירה מה שלמטה ממנה". —

פרק ג'. כתות שונות יש בפרושים לשם התורה: האחת, אנשים שהלכו בדרך הפרישות העליונה להדמות כאישים הרוחניים, יעובו כל מה שיטרידם מן האלהים, וברחו מן הישוב אל המדבריות והישימון וההרים הגבוהים, מקום שאין צוות ולא חברה, אוכלים מה שהם מוצאים מעשב הארץ ועלי האילנים, ולובשים בלויים, ויחסו בסלעים... והכת הזאת רחוקה מגדר הדרך השוה התוריה מפני שהם עוובים עניני עולמם לגמרי. והכת השניה, אנשים שהלכו

בדרך הגדר הבינוני שבפרישות ומאסו מותר העולם לגמרי... ולא ראו לצאת מהישוב, כדי להספיק לגופם מזונותם כמו שהם חייבים בו, והמירו המדברות וההרים בבדידות בבתיהם והיחידות במשכניהם, והם יותר קרובים אל הדרך השוה התורית. והכת השלישית, "אנשים שהלכו בגדר הדרך השפל שבפרישות, והוא שפרשו מן העולם בלבותם ובמצפונם והשתתפו עם אנשי העולם בנראה בגופיהם, בישוב העולם כחרישה וזרע... ונפשותם מואסות בעולם ובהונו ונכספות לעולם הבא. מצפים אל המות והם נוהרים ממנו, הכינו צידם לעת נסיעתם ולא לקחו מהעולם אלא פחות ממזונותם, אבל לקחו ממנו צידה ונשאוהו". והכת הזאת קרובה אל הדרך השוה התורית יותר ממה שזכרנו קודם. ויש אנשים שפורשים מן העולם כדי למשוך תועלות מן העולם, והם מחניפים באמונה ובפרישות בעבור שיבטחו בני אדם בהם ויפקידו אצלם ממניהם ויגלו להם סודותם ויוכלו להזיקם, והם הכת הרעה שבכל כתות בני אדם. ויש עוד מדרגות בין אלה, ואם תרצה לעמוד על ענינם בהגם בתנאים אשר בהם תושלם הפרישות, כמו שיבוא להלן, ואז תעמוד על מצפונם.

פרק ד'. תנאי הפרישות המיוחדת הם: "הפרוש צהלתו בפניו ואכלו בלבם, לבו רחב מאד ונפשו שפלה מאד, מואס בגדולה ושונא בשררה, מיושב, רב בשת, אם ישחק לא ירבה, אם יכעס לא יתקצף... לא יתנקם לאיד ולא יזכר לאדם רעה, משאו קל ועזרתו רבה... רך מחמאה ומתוק מדבש... צרותיו רבות ותלונתו מעטה, כשיראה טוב יזכרנו ואם יראה רע יכסנו... כל מעשה אצלו זך ממעשהו וכל נפש בעיניו יותר ברה מנפשו... יושב עם העניים, אוהב לאנשי הצדק, נאמן לאנשי אמת..."

פרק ה'. הפרישות על פי התורה היא בג' פנים. (א) בעסקינו עם בני אדם, עלינו להסביר פנים להם ולקבלם בשמחה, בכניעה ושפלות ולשון רכה, ברחמים וחמלה וחנינה וכיוצא. (ב) בחושינו הגופניים ואיברינו הנראים, להזהר מעבירות שבלא תעשה ולהגיע למדרגה זו

בפרישות מכולן, כמו מן התיעוב והמאוס שבאכילת נבלה ושרצים, ולהזהר בדברים המותרים שלא יטרידונו משמירת התורה והמצוה. „אם לא תוכל להפנות לעניני אחריתך מפני טרדתך בצורך מזונך ומחיתך בעולמך, כמו שזכרו רז"ל על הרבה מהם שהיו מותרים בעניני עולמם, עם הפרישות ממנו, כמו אבא חלקיה שהיה מושתכר לחפור באדמה, ושטאי במלאכת הבנין והלל שהיה חוטב ומתפרנס מן העצים, אל תמנעך פרישותך מלעסוק בוה, מפני שאתה מכוין בו לעבודת אלהים... כי המשקוף על מצפונך יעורך לקיים מחשבתך בעבודתו". והרגיל את איבריך לבלום אותם, כמו הלשון שלא ידבר דברים בטלים ושתהיה הנעתו כהנעת האבר הכבד שבאיבריך. „כי אם יהיה הלשון מופקר ולא ייטיב לשמור מה שיש במצפונים יהיה שער האוצר פתוח ויצא מה שאינך חפץ בצאתו". וכן בחוש השמע פרוש ממה שיביאך להמרות אלהים טמיני הזמר והניגון והשתוק והרינה. וכן בחוש הטעם להמעיט במיני הלפתן (כל דברי מאכל חוץ מלחם) והתכוין בו רק כדי להגיע הלחם אל בטןך ולא לתענוג, ואם תוכל תעזוב הלפתן ותסמוך על מה שאין בו שום יגיעה כויתים ותאנים, ושים אכילתך ביום יותר קלה מאכילתך בלילה, כדי להקל עליך ביום עניני תורתך ועולמך, ואח"כ תתנהג בתענית אם יהיה גופך חזק, אפילו יום אחד בשבוע, וכל אשר תוכל להטביע נפשך שלא להרגיש על ענין המאכל והמשתה כדי ליסרה – עשה, ושים כונתך בו יותר לרפואה מלמזון, והשתמש בידך רק למצות הבורא בנתינת צדקה וכיוצא, ולהשתמש במה שימלא ספקך, וכבר נאמר: ראש הפרישות תקון הפרנסה, וכן בכל החושים, „כי לא יתכן להחזיק בכולם עם הנחת אחד מהם, מפני שהם כבדלה המחובר בחוט (מחרוזת מרגליות), אם תתיר ממנו גרגיר אחד יתפורו כולם ויופסד חבורם". – א הפרישות במצפונינו ובלבבנו, שבכל מה שאנו עושים תהיה הכונה רק לאלהים ית' לא לקנות שם ולא להותיר טמון בפרישות, ואח"כ לבטוח על האלהים ועל גורותיו ודיניו.

פרק ו'. בספרי הקודש ודברי רז"ל נזכרו מעניני הפרישות. כמו מה שאמר יעקב "ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבוש", וכן צום מישה ארבעים יום, וכן אליהו ארבעים יום, וכן ענין הנזיר וענין בני יהונדב בן ריכב, וכן היה מנהג בני הנביאים בדורות ההם שהניחו העסק ביישוב העולם וההשגחה בעניני הגופות ויצאו למדברות כדי שתתחד נפשם ומחשבתם לאלהים. ומהם מה שצותה התורה בתענית בעת התשובה ובקשת הכפרה, כדי שנחסום תאוותינו מכל התענוגים שהם החוקים שבסבות העבירות, ומדברי רז"ל מה שאמרו "פת במלה תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן" וכיוצא באלו.

פרק ז'. ההפרש שבין קדמונינו ובינינו בפרישות הוא, שחנוך ואברהם יצחק ויעקב ואיוב ורעיו היה שכלם זך ויצרם חלש ונפשותם היו נמשכות אחר שכלם, והמעט כן המצוות היה מספיק להם בהשלמת עבודת אלהים עם אמונת לבם, ולא היו צריכים אל הפרישות היוצאת מהדרך השוה התוריה, וכאשר ירדו בניהם אל מצרים וגרו בה בימי יוסף כשבעים שנה בשלוה וחוקה האותם וגדלה תשוקתם וגבר יצרם על שכלם, נצטרכו מן הפרישות אל מה שיהיה היפך תאותם ויעמוד כנגד יצרם, והוסיף להם הבורא מן המצוות השמעיות מה שעמד להם במקום הפרישות הראויה להם, וכאשר כבשו ארץ כנען ונכנסו בה והתנעמו בטובה, בקשו המון והסמוך לו ממותרי המאכל והמשתה והמשגל והבנין, וכל אשר נוספה הארץ ישוב נוסף השכל חורבן, כמו שכתוב: פן תאכל ושבעת ובתים רבים תבנה וישבת ורם לבבך... וכל אשר נוספו התאוות ונתחזקו, נחלש השכל והצטרכו אל פרישות חזקה כדרך הנזיר ובני הנביאים, וכן בשאר הדורות השכל בחולשה והתאוה בגבורה, ויש בענין הפרישות מליצה נמרצה לאחד מן החסידים, וישרה בעיני המחבר לתת בחתימת השער הזה: "ואתה בני ישימך האלהים מאשר ישמעו ויאזינו, ויאזינו ויחשבו, ויחשבו וידעו, וידעו ויעשו, ואל ישימך מן האנשים

הטובעים בתעות, השכורים ביין הסכלות... בקשו המנוחות ונפלו
 באנחות, השתדלו להשיג הנעימות והשיגו היסורים הקשים, ונפשותם
 עיפות וגופותם יגעות... ומהזקים הארמונות ושוכנים בקברות,
 ובונים אשר לא יושבו ויקבצו מה שלא יוציאו... והשתכל, בנו,
 במי שהרחיב הבורא את לבו והמשילו במחשבתו... עיניהם נחות
 ולבותם בטוחות, והם בזכר האלהים משתעשעים בבדידות...
 יקרים יותר מכל אדם ושמורים יותר מכל עב,
 ותפארתם ומעלתם גדולה מכולם. מכובדים
 כבתי האלהים וגדולים בעיני הברואים... הם
 בחירי אלהים הברים וסגולת החסידים.
 אֲשֶׁרוֹ אֵל אֱלֹהִים וְאֲשֶׁרוֹ וְסֹהֲרוֹ
 עֲמוֹ וְהַרְוִיחוֹ, בָּרְרוּ מִצְפּוֹנָם
 וְנִבְרְרוּ וּזְכוּ לִבְוֹתָם
 וְנִבְחָרוּ...".

שער אהבת ה'

פתיחה. אהבת האל היא הכלית התכונות וסוף המעלות במדרגות אנשי העבודה וכל חובה וכל מדה טובה מושכלת או כתובה או מקובלת הן תכונות ומעלות שעולין בהן אל הענין הזה, והוא הכליתם וסופם.

פרק א'. "האהבה באלהים היא כלות הנפש ונטותה בעצמה אל הבורא כדי שתדבק באורו העליון... וכאשר יבקע לה אור השכל... תפרוש מן העולם ומכל תענוגיו ותבוה הגופות וכל תאותם... ותכיר האמת מן השקר ויגלו לה פני אמתת בוראה ומנהיגה. או תכרע ותשתחוה לו ביראה ופחד ולא תסור מזה עד אשר יבטיחנה הבורא ית' וישקיט פחדה ומוראה ואז תשקה כוס האהבה באלהים ותתבודד בו ליחד לכבה לו ולאהבה אותו ולבטוח עליו ולכסוף לו... ואם ייטיב לה תודה ואם יענה תסבול כמו שנאמר על אחד מן החסידים שהיה קם בלילה ואומר: אלהי הרעבתני ועירום עזבתני, ובמחשכי הלילה הושבתני, ועוון וגדלך הורתני, אם תשרפני באש לא אוסיף כי אם אהבה אותך ושמחה בך".

פרק ב'. האהבה לאלהים תהיה לאחד מג' פנים: אם בשביל הטובות והחסדים שגמל עלינו, או בעבור שהוא סולח ומוחל לפשעינו נגדו, או לעצמו ולכבודו, לגדלו לרוטמותו, וזו האחרונה היא האהבה הזכה.

פרק ג'. אהבת ה' באה רק לאחר הקדמות הללו: כשינחד הלב ביחוד הבורא וינחד מעשינו לשמו ולכבודו בלבד, כשנכנע

לאֱלֹהִים וּלְבַחֲרֵיהֶם. כִּשְׁנַעֲשֶׂה חֲשׁוֹן עִם נַפְשׁוֹ עַל מֶה שֶׁאֵינוֹ חַיִּיבִים
 לְאֱלֹהִים לְהִתְמַדֵּת מִזִּכְרוֹתָיו וְעַל הַסְתִּירוֹ וּסְלִיחוֹתוֹ לְעוֹנוֹתָיו. כִּשְׁנַבְחָן
 מֶה שֶׁעָשָׂה לְרֵאשׁוֹנִים מִנִּפְלְאוֹתָיו וּמִפְלְאֵי הַבּוֹרָא ית' בְּבְרִיאוֹתָיו.
 וְכִשְׁנַחֲבַר לְכָל זֶה הַפְּרִישׁוֹת מִתַּעֲנוּגֵי הָעוֹלָה וְתַאוּוֹתָיו וְנִבְיָן גְּדוֹלַת
 הַבּוֹרָא וְרוֹמְמוֹתָיו וְקִטְנוֹת נַפְשׁוֹ וְעִירּוֹתָהּ. אוֹ תִּהְיֶה הָאֲהָבָה בְּאֱלֹהִים
 בְּלֵב שָׁלֵם וְזָךְ נֶפֶשׁ וְהַכֶּסֶף לוֹ בְּהִשְׁתַּדְּלוֹת וְחֲרִיצוֹת וּזְרִיזוֹת.
 דּוֹמֶה לְמֶה שֶׁאָמַר הַנָּבִיא "נִפְשִׁי אוֹיֵתִיךָ בַּלֵּילָה" "לִשְׁמֹךְ וּלְזִכְרֶךָ
 תֵּאוֹת נֶפֶשׁ". וְהַחֹק שֶׁבְּדַבָּרִים לְהַעֲזֹר עַל הַמַּדְרָגָה הַזֹּאת הָעֲלִינָה
 הוּא הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל מֵאֱלֹהִים וְהַפְחַד מִמִּצְוֹתָיו וְשִׁחּוֹא אֶתְךָ תְּמִיד...
 "וְיֹשֵׁב עִמָּךְ בַּמִּדְבָּרוֹת. וְיִהְיֶה מְקוֹם מְלֹא בְּנֵי אָדָם בְּעֵינֶיךָ כִּלֹּא
 מְלֹא וְהָרִיק מֵהֶם כִּלֹּא רִיק. לֹא תִשּׁוּמֶם בְּהַפְקָדָם וְלֹא תִדְאָג
 בְּהַעֲדָרָם. וְתִהְיֶה תְּמִיד שְׂמֵחַ בְּאֱלֹהֶיךָ וְשֵׁשׁ בְּבוֹרְאֶךָ. עַלֹּ בְרִצּוֹנוֹ
 וְכוּסֶּף לַפְּגִיעֹתָיו".

פֶּרֶק ד'. הָאֲהָבָה תִּהְיֶה עַל שְׁלֹשָׁה פָּנִים: יֵשׁ אֲהָבָה שֶׁאֵנוּ
 מַפְקִידִים מִמּוֹנָנוּ בְּשִׁבְלֶיהָ. וְיֵשׁ גַּם כּוֹז שֶׁאֵינוּ מַפְקִידִים אֵיבָר מֵאֵיבָרֵינוּ
 בַּעֲדָהּ. וְיֵשׁ אֲהָבָה שֶׁאֵנוּ נִכְוִנִים לְאֵבֶד בְּשִׁבְלֶיהָ אֶבְדַּת מָמוֹן וְגוֹף
 וְנֶפֶשׁ. וְהִיא הַמַּדְרָגָה הָעֲלִינָה מִמַּדְרָגוֹת הָאֲהָבָה בְּאֱלֹהִים. וְכִמּוֹהָ לֹא
 תִּתֵּן מִכָּל אָדָם. לִפִּי שֶׁהִיא לְמַעַלָּה מִן הִיכּוֹלַת הַבְּשָׂרִית... וְכִי
 שֶׁמֶתְמִיד עַל הָאֲהָבָה שֶׁהִיא לְתוֹחֶלֶת אוֹ לִירְאָה. וְאֵשֶׁר בִּיכּוֹלַת רֹב
 הַמִּדְבָּרִים לִקְיָם מִצְוֹתֶיהָ וּלְהִשְׁתַּדֵּל בָּהֶן יִאֲמִצְחוּ הַבּוֹרָא וְיַעֲזֹרְהוּ
 עַל הָאֲהָבָה הַנֶּאֱמָנָה אֲשֶׁר תִּהְיֶה לְגָדֹל וְלִרְוֵמָם לְבוֹרָא ית' בַּמַּדָּה
 שֶׁהִיא לְמַעַלָּה מִן הִיכּוֹלַת הַבְּשָׂרִית.

פֶּרֶק ה'. מִפְּסִידֵי אֲהָבַת אֱלֹהִים רַבִּים מְאֹד. מֵהֶם שֶׁמִּקְצֵר
 הָאָדָם בְּהַקְדָּמוֹת אֲשֶׁר מֵהֶן תִּתְּלַד הָאֲהָבָה. וּמֵהֶם הַשְּׂנֵאָה לְאוֹהֲבָיו
 וְהָאֲהָבָה לְשׁוֹנְאָיו שֶׁל הַבּוֹרָא ית'. וְכֵאלֶּהָ.

פֶּרֶק ו'. אוֹתוֹת הָאֲהָבָה בְּאֱלֹהִים. שְׁבָהֶם תִּתְּגַלֶּה בְּאוֹהֲבֵיהֶם.
 הֵם: עֲזִיבַת כָּל מֶה שֶׁמִּטְרִידוֹ בַּעֲבוּדַת הַבּוֹרָא. הִירְאָה מֵה' לֹא
 מִתְּקוֹת הַגִּמּוּל וְהָעוֹנֵשׁ אֲלֵא לְכַבּוֹדוֹ וְרוֹמְמוֹתָיו וְעוֹצֵם גְּבוּרָתוֹ.
 וְזֹאת הִיא הָעֲלִינָה שֶׁבְּמַדְרָגוֹת יִרְאֵי אֱלֹהִים וְהִיא הַמְּבִינָה אֶל

האהבה הוכה ואל הכסף המצער. ומי שהגיע אל המדרגה הזאת מן היראה לא יאהב ולא יירא וולת הבורא. כמו שספרו על אחד מהיראים. שמצאווהו ישן באחד המדברות. אמרו לו: האיך ירא מן הארית. שאתה ישן במקום הזה? אמר: אני בוש מאלהים שיראני ירא וולתו. ומאותות אוהב ה' עוד שישתוה בעניניו אם ישבחוהו בני אדם או יגנהו במה שהוא עושה לרצון הבורא. ושימסור נפשו וגופו וממונו ובניו לרצון האל. ושיהי שם שמים תמיד על לשונו לשבת ולתהלה. ושלא יתנה שום דבר שעתיד לעשותו. אלא שיאמר ברצון הבורא בעת שהוא מתנה הדבר. ואפילו אם זה לזמן קרוב. מפני שאפשר שימות בינתיים או שהקב"ה ישנה גורתו. ועוד עליו לאשר בני אדם בעבודת ה' כי כל זכויות המאמין. ואפילו אם יגיע בהן לתכלית היותר נעלה ויהיה קרוב למלאכים במדות טובות ומנהגים משובחים ואהבה זכה לאלהים. אינן כזכויות מי שמורה בני אדם אל הדרך הטובה והמישר הרשעים אל עבודת ה'. מפני שזכויותיו נכפלות בעבור זכויותם של אותם בני אדם בכל הזמנים. כמו שאמרו "משה זכה וזיכה את הרבים זכות הרבים תלוי בו". כי מי שמתקן רק נפשו בלבד תהיה זכותו מעטה. ומי שמתקן נפשו ונפשות הבות זכותו כפולה ומכופלת על ידך. על אוהב ה' עוד להתענות ביום. אם יכול לסבול זה. ולהתפלל בלילה. כי תפלת הלילה היא יותר זכה מתפלת היום. וזוהי עת. שבה יתיחד כל חושק עם חשוקו. כמו שנאמר: נפשי אויתך בלילה. ועל משכבי בלילות. קומי רוני בלילה. והרבה כזה.

והנה המחבר כתב בעברית דברים נמרצים תוכחת לנפש וקראם בשם תוכחה. והסמך להם דברים צחים בשבת והודאה לאל ובקשת חמלה ותחנונים המעירים לב המתפלל ומעוררים את טבעו. וקרא אותם בקשה. והם נמצאים בסוף הספר (1). ועצתו שהמתפלל אחרי שיוסדר לפני זה הזמירות הידועות. יתפלל את התוכחה בישיבה. ואח"כ יתפלל הבקשה בעמידה והשתחויה

(1) ראה למעלה עמוד 9 בהקרה.

עד סופה. ויאמר סמוך לזה אשרי תמימי דרך ושיר המעלות עד סופם. ועיקר הדבר בעת שיתפלל שתהא כונת לבו בתפלתו. כי המעט ממנה. אם ימצא לבו בה. טוב ממחירות הלשון בהרבה ממנה כשיהיה לבו ריק.

פרק ו'. מנהגי ודרכי אוהבי ה' רבו מספר. אך יש להזכיר קצתם. והוא שאוהבי ה' מפני שהם יודעים את אלהיהם ומכירים חפצו והנהגתו ונתברר להם שכל עניניהם ותנועותיהם רק בגזרות הבורא. לפיכך עמדו מבחור בענין מעניניהם וולתו ובטחו עליו שהוא יבחר להם הטוב והנכון. וחדלו מכסוף לעולם ורהבו. ועזבו עניני עולמם והנהגת גופיהם בלבם ובמה שבוטחיהם והתעסקו בהם רק בחושיהם הגופיים בעת הצורך והדחק. וגופותם בארוץ ולבותם בשמים. עובדים אותו עם המלאכים הקדושים בשמי השמים. נמסו התאוות מלבם. וכבתה אש היצר מלבותם. כמו שיארע לגר נכח אור השמש. תראה אותם כשמתעסקים עמהם כאחי הבושת. כששואלים אותם יודעים. כשחוטאים להם ענוים. תראה צורותם שעלה עליהם האור. ואם תעמוד על הלכות תראה לבבות נשברות לאלהים. ובשיחתו נושבות ובעסקי העולם נשמות... ובזכותם מסתלקים היסורין ויוחדים הגשמים ובזכותם ישוקה האדם והבהמה... והרויחו שני העולמים וקבצו שתי הטובות והשלימו שני היתרונים. והמעט בעיניהם מה שיש במצות עשה ולא תעשה מן התורה לגודל מאוייהם וכוספם אל האלהים ולגודל מה שנגלה להם ממה שחייבין בו לבורא ית' מן העבודה והמעשה. ועבדו את הבורא במצוות שכליות ומוסרים מיוחדים ומדות טובות רוחניות. והוסיפום על המצוות הידועות כבוד לכבם באלהים... ואנשי המדרגה הזאת קרובים מכל אדם אל מדרגת הנבואים הברים והזוכים החסידים. אשר קורא אותם הכתוב: אוהבי ה' ואוהבי שמו. ואם אתה. אחי. חפץ בחברתם ולהכנס בכתותם... הקל טורח עסקי העולם מעל נפשך ופנה לבך מהעמיק מחשבתך בהם. ורוץ בדברים הצריכים לך לגופך לא בלבבך וברצונך. כשותה הרפואה

המרה אשר ישתה אותה בפיו לא ברצונה, וכן צריך
שיהיו צרכי עולמך בעיניך, וכבר ידעת, אחי, שמהשבתך על
עניני עולמך לא תוסיף לך בטרפך מאומה, כמו שמיעוט השתדלותך
וחריצותך בהם לא יגרע מחוקך דבר... ושום השכל מושלך והענוה
קצינך והחכמה מנהיגך והפרישות ידידך, והתנהל לאט ובמתון
בקנות המדות הטובות, והזהר מן הרבוי וההפלגה מבלי הדרגה
פן תאבד, כי רוב השמן בנר היא הסבה לכבות אורו...
וסמוך לכל מדרגה מן המדות הטובות את הסמוך לה,
ואל תתעלם מחשב עם נפשך תמיד... והיה בו
מישר ואליו מישר, ואל תיחל נפשך שתגיע
אל זה עד שתפנה מדאגות העולם וטרדותיו,
אפילו שתמאסן, כאשר לא יתכן
לשכור להרפא מן היין עד
שיתרוקן ממנו... ואז תגיע
אל רצון הבורא ויאר
פניו אליך...

תם

הוצאת "ידישער פערלאג"
המחלקה העברית

JÜDISCHER VERLAG G.M.B.H.
Berlin NW 7, Dorotheenstrasse 35.

נמצא אצלנו למכירה
הספר

מאין ולאין?

קובץ מאמרים בעניני היהודים והיהדות

מאת

ש"י איש הורוויץ

הספר נדפס על ניר משובת ונמצא למכירה
בכריכת בד מהודרה.

JÜDISCHER VERLAG G.M.B.H.

Berlin NW 7, Dorotheenstrasse 35.

בהוצאתנו יצאו לאור

אחד העם: על פרשת דרכים.

הוצאה חדשה בארבעה כרכים מהודרים עם הקדמה חדשה. תמונת המחבר ורשימה מפורטה של השמות והענינים. קובץ כל כתבי אחד-העם. זה ראש המדברים בדורנו. מונח כעת לפני הקורא העברי בהוצאה שלמה ומהודרת. וכל מוקירי המחשבה והלשון והספרות העברית ימהר לאסוף. הוצאה זו לתוך אוצר ספריהם.

מפת ארץ ישראל עם תכנית ירושלים והרי יהודה.
ערוכה ע"י מפת פישר וגוטטה ע"י ישעיהו פרץ
בהשתתפות דוד ילין, ירושלים.

עגנון ש"י:

והיה העקוב למישור. עם ציורים מאת יוסף בודקה.
גבעת החול. // בסוד ישרים. // מחמת המציק.

חן מיוחד שורה על סיפורי עגנון. סגנונו העשיר ואופן
תאורו נותנים לו מקום חשוב בספרותנו החדשה.

שבילים, פרקי ספרות למקרא ולמוד

**פרקים נבחרים מ"ספר האגדה" מספרי מנדלי מוכר
ספרים, דוד פרישמן, ש. בן-ציון ועוד.**
כל החוברות בכרך אחד.

אידלסון, א. צ.:

ספר השירים, שירי עם ושירי ילדים עם תזו ומרה.
גלובוס עברי.

בית דפוס זיגפריד שלם. ברלין-שנברג.